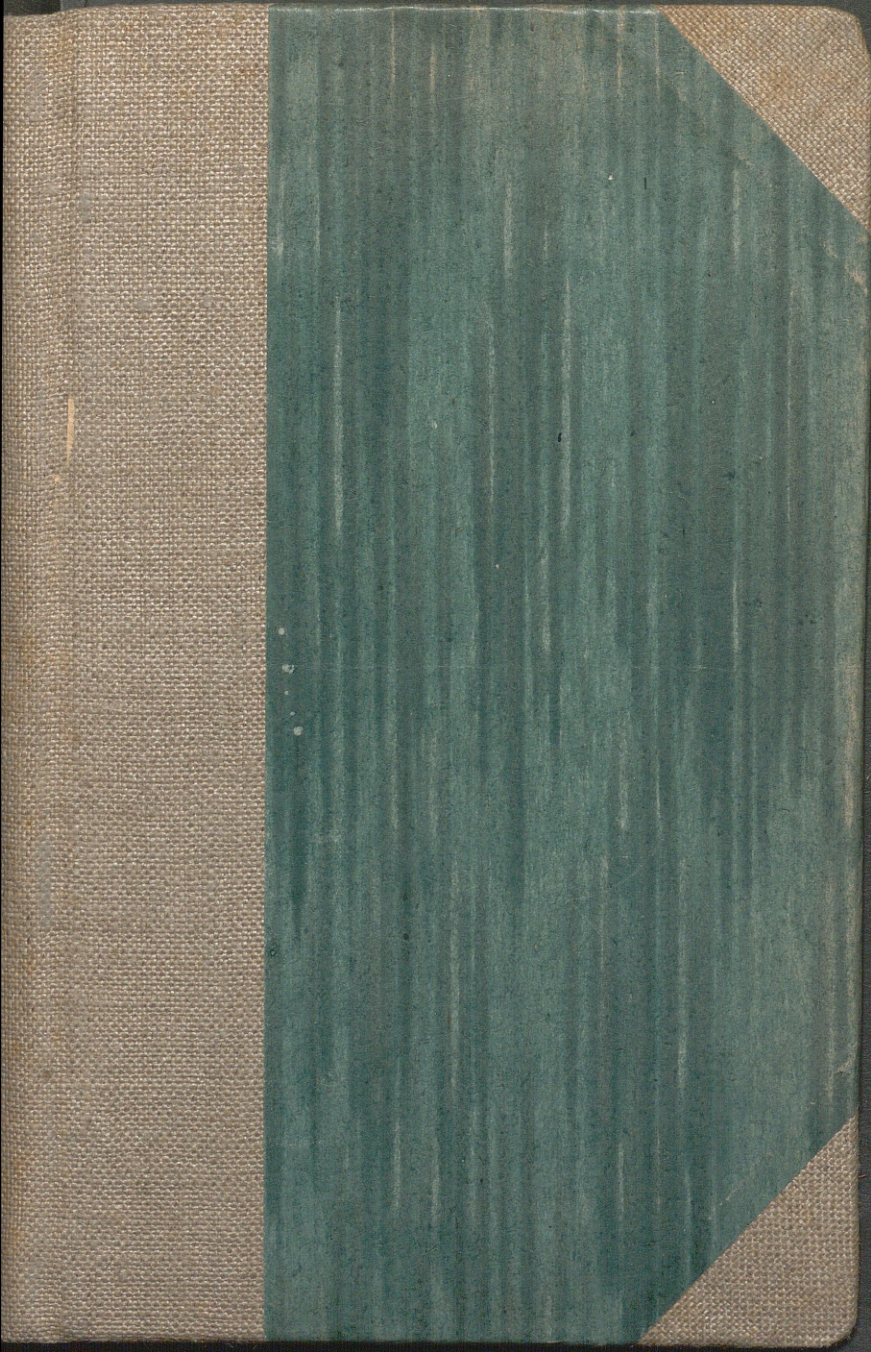
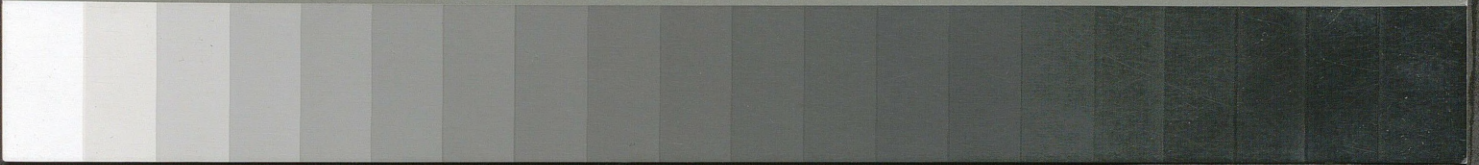

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

R Y S
HISTORYI POLSKIEY

OD WZNIESIENIA SIĘ MONARCHII AŻ
DO OSTATNIEGO UPADKU I ROZBIORU KRAIU.

P R Z E Z

JOZEFA MIKLASZEWSKIEGO

RADCĘ DELEGACYI ADMINISTRACYJNEY

EDYCJA TRZECIA,
POPRAWNA I WAŻNEMI DODATKAMI
POWIĘKSZONA.

WILNO. NAKŁADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO
TYPOGRAFA IMPERATOR. WILEŃ. UNIWER.

1 8 2 3.

93(438)

Dozwala się drukować pod tym warunkiem, aby po wydrukowaniu, nie zaczynając przedawać, złożone były w Komitecie cenzury, jeden exemplarz książki tej dla tegoż Komitetu, trzy dla Departamentu ministerium oświecenia, dwa exemplarze dla IMPERATORSKIEY publiczney biblioteki, jeden dla IMPERATORSKIEY Akademii nauk i jeden dla IMPERATORSKIEGO Uniwersytetu w Abo. Wilno dnia 25 Kwietnia 1823 roku.

Joachim Lelewel.

PRZEMOWA.

Zpomiędzy przedmiotów edukacyi narodowey, dokładna znościomość dzieiów własnego kraiu dla każdego obywatela Polaka ważną i potrzebną. Znościomość ta, wskazująca przyczyny stanu, niegdys sławy i znaczenia, późniey upadku i oplakaney doli oyczyzny naszej, aby pożyteczna dla niego była: zasadzać się powinna nie na ulotném wyobrażeniu, ani przemiiiającém uczuciu, które się z przeczytania dzieła iakiego w tym przedmiocie będącego, lub z pochopnego w szkołach rocznego historyi przebiegu tworzyć zwykły; lecz na gruntowném pojęciu i trwałém w pamięci zatrzymaniu ważnych, sta-

nowiących wypadków, historycznych faktów, oraz okoliczności im towarzyszących: których stosowne w dojrzałym wieku skombinowanie, zastosowanie, lub obszerniejsze ich wyjaśnienie, i do doskonałego historyi krajowej poznania i do skuteczniejszego użytku posłuży.

Takowey znajomości nabycie, stopniami iedynie i od dziecinnych lat prawie następować powinno: niepodobieństwem iest bowiem, aby obszerne od razu dzieiów wykłady, do umysłu choć naypoiętniejszego dostatecznie przyłgnąć, i w pamięci trwale pozostać mogły. Nauka początkowa historyi, powinna bydź uczącym się zwięzłe, i w głównych rysach na niewątpliwey prawdzie opartych wystawiana: a gdy tę doskonale poymą i w pamięci swey umieszczą; obszerniejsze na ten czas iey opisy i tłumaczenia, łączniej i pożyteczniej do umysłu ich przystaną. Wprawdzie będące dotąd dzieła

polskie, wystawiając to zbyt rozwlokłe, i z tysiącznemi odrębnemi okolicznościami zmieszane i powikłane historyczne wypadki, to znowu zbyt ucinkowo; a co gorsza przesądnie i nie rzetelnie one traktując, zamiarowi temu nie odpowiadają.

Omiiając dawne kroniki: *Galla*, *Kadłubka*, *Długosza*, *Kromera*, *Bielskiego* i *Strykowskiego*, które za pierwsze źródła dzieiów narodowych uważane, klasycznemi przecież się nie zowią: omiiając *Historią* przez *X. Naruszewicza* w 1780 r. wydaną, iedyne, pełne krytycznych badań i czystego śledzenia, nieocenione, lecz niestety! nieukończone dzieło, naydoskonalszy dotychczas skarb *Historii* naszej obszernie traktowaney, i wszystkie inne krótkie iey zbiory, pomimo zalety swoje, za elementarne dzieła służyć nie mogą.

Albertrandi w dzieiach królestwa polskiego, ze *Szmita* przełożonych, a

w 1766 r. wydanych, chronologicznym one wymieniając porządkiem, lubo w istocie rzeczy dokładnym iest i pożytecznym; przez rozwlokłość iednakże i rozproszenie faktów trudny iest do nauki. X. *Waga* w historyi xiążąt i królów Polskich w 1767 r. wpadaiąc w wyrazy Lengnicha albo Albertrando, za iedyną do tychezas elementarną uważany historyą, w pierwszych epokach zwięzły, w dalszėj obszerniejszy, w ostatniėj za rozciągly, w wielu mieyscach przez późniejszą krytykę niedokładnym i przesądnym się okazał. *Skrzetuski* w krótkim swym, bo tylko z ośmiu kartek złożonym o Polsce zbiorze, w historyi iego powszechnéy w 1775 r. umieszczonym, iest znowu tak zwięzły i krótki, iż prawdziwego pożytku z niego mieć nie można. Historya *Bandtkiego* w 1810 r. drukowana, pełna obszernych wiadomości, tyczących się nie tylko szczegółowych faktów, ale i stanu politycznego i han-

dłowego Polski, pomimo niejednostajny, nierówny i rozmaity opis wypadków, z wielkim użyta byź może pożytkiem. Z równymże pożytkiem używana byź powinna *Historya xiążąt i królów polskich X. Wagi*, przez *Joachima Lelewela* w 1818 r. poprawiona, i znacznie ważnemi dodatkami pomnożona, iedyna we względzie ogólnych iego na ówczasowe zdarzenia widoków i wniosków, i tych wewnętrzney i zewnętrzney polityki, tak wielki wpływ na stan kraiu mającey stosunków, iakich nam doskonale i głęboko wybadane wystawia obrazy. *Spiewy historyczne* w 1816 r. wyszłe, i *Pielgrzym w Dobromilu* w 1819 r. te pierwsze zwięzły i początkowey nauki dzieiów kraiovych wzory, dla połączonych z niemi romantyczności, chociaż pięknych i pożytecznych w sobie, za dzieła szkolne uważać się nie dadzą. O *pięknościach Historyi Polkiej Nougareta*, nayniedorzeczniey-

szej, iaka bydź może, w celu naukowym historyi, zamilczeć wolę. Nie ma więc dotąd co do historyi Polskiej dzieła, któreby w krótkim, zwięzłym a iasnym sposobie wystawuiąc dzieie narodu naszego, ułatwiało uczącym się pojęcie ich, i za istotnie elementarne uważać się mogło.

W niedostatku takowego, pracuiąc sam nad początkowém syna wychowaniem; ułożyłem w roku ieszcze przeszłym ze wspomnionych źródeł i z niektórych przytém niemieckich i francuzkich autorów, podług wskazaney w licznych recenzyach krytyki, oraz podług objaśnień wielu czynów historycznych, w Pamiętnikach wileńskim i warszawskim umieszczonych, krótki ten *Rys Historyi Polskiej*, który i do pojęcia młodocianego wieku, i do łącznego tak szczegółowych faktów, iako i ogólnego dzieiów narodowych obrazu, zastosować starałem się w tym celu: aby, gdy te główne

w pamięci utkwiały zdarzenia, obszerniejsze ich objaśnienia, w krajo-
wych szkołach później czerpać się
miały, z większą uczeń pojmował i
pamiętał łatwością. Opuściłem wszel-
ką o początkowych dziejach narodu
tego, jako niepewną i baieczną, wiado-
mość, opuściłem o dawnych obyczaj-
ach jego, religii, prawach, sądach,
przywilejach, handlu, przemyśle, mia-
stach, polityce, wewnętrznych i
zewnątrznych stosunkach, monecie,
oświeceniu i znakomitych w naukach
ludziach odrębne zwykle podania: te
bowiem, jako dla młodzieńskiego umy-
słu mniej powabne i interesujące, a
naukę prostych historycznych fak-
tów utrudniające, do obszerniejszego
w wyższych klassach i w Uniwersy-
tecie Historyi Polskiej wykładu na-
leżą, lub z czytania wzmiankowanych
powyżey dzieł nabydź się mogą.

Nie mam śmiałości podawać pismo
niniejsze za odpowiadające temu wy-

sokiemu zamiarowi, iakie TOWARZY-
STWO ELEMENTARNE w wydaniu po-
dobnego dzieła przeznaczyło: powo-
dowany iedynie chęcią przysłużenia
się tak rodzicom, pragnącym w domu
dzieci swoje do szkół wyższych przy-
sposobić, iako i dzieciom, w ułatwie-
niu im ważney nauki Historyi Polskiej,
a zachęceniem szacownego w litera-
turze męża ośmielony; podaię ten mały
pracy domowey owoc łaskawey czy-
telników opinii. Szczęśliwy, ieśli to po-
służyć może na pożytek uczącej się
kraiowey młodzi.

Pisałem w Warszawie dnia 3 maja 1820 roku.

Józef Miklaszewski,

R. D. A.

W S T Ę P.

Początki narodu Polskiego i jego dzieiów, baieczne ukrywaią powieści. — Naród ten był częstką wielkiego narodu Słowian, którzy całą prawie północną Europę zajmowali przestrzeń, i na różne mniejsze narody, iakoto: Pomorzanów, Lutyków, Obotrytów; Serbów, Czechów, Szlązaków, Morawianów, Chrobatów, Rusinów i Lachów dzielili się. Cztery główne pokolenia Lachów () liczone były: Polanie, Pomorzanie, Mazowszanie i Łęczyczanie: Krakowianie bowiem do szczepu Chrobatów należeli: którzy, to wolni i niepodlegli w sobie, to z Morawami, to z Lachami lub Czechami bywali połączeni. — Każdy naród miał swój rząd i swoich władców, którzy nosili tytuły królów, książąt, kniaziów, panów, zupanów, woiewodów. La-*

(*) Samuel Bandtkie do Lachickiego rodu liczy Lutyków i Wilków, za Odrą siedlisko swoje mających. Lecz gdy granice istotny Lachii czyli Polski do Odry tylko dotykały; Lutyce więc za Odrą siedzący, byli szczepem Słowiańskim, ale nie częścią rodu Lachitów.

chowie czyli Polanie, późniéy Polakami nazwani, szeroko na obie strony *Wisty* rozłożeni, mieli swoich panów, królów, książąt. Między temi częścią tradycya czyli ustne dawnych dzieiów podanie, częścią późniejszych dzieiopisarzy domyslna kronika, wspomina iako znakomitszych, *Wizimirza* czyli *Izumira*, który w *Pomeranii* panował: *Krakusa*, który w *Chrobacyi* panując, miasto *Kraków* miał zbudować: *Wandę* córkę iego, *Leszków* i *Popielów*, na których tak baieczna *Polski Historia*, iako i *familii Lechów* (*) kończy się panowanie. Od *Piasta* dopiero, który żył około 850 roku (o którym późniejsi pisarze krajowi mylnie powtarzali iakoby miał panować) a właściwie od *Ziemowita* syna iego, pewniejsze już dzieiów narodu *Polskiego* poczynają się wiadomości.

Których rys krótki porządkiem panujących po sobie królów iest następujący.

(*) *Lech* znaczy w ięzyku Czeskim i Słowiańskim młodzieńca rycerza; ale byli i Książęta Słowiańscy *Lechowie* zwani, iak wzmiankują dzieie Czeskie o jednym *Lechu* przez *Karola W.* Króla *Franków* zwyciężonym, i o *Lechu Xciu Morawskim*. Powieść o *Lechu* i *Czechu* iest baśń kronikarska w XV wieku wynyslna. Podobnie, o *Przemysławie* który miał *Przemysł* stawiać. Podobny iest do tych *Wisław* który w *Wislicy* panował, i *Kij* który *Kiów* zakładał...

E P O K A I.
FAMILIIA PIASTOW.

STAN WZNO SZĄCE Y SIĘ, PODZIELONE Y
I SPOIONE Y POLSKI,

zawiera lat 527.

Z I E M O W I T

od roku 860 do roku 891.

Ziemowit, syn Piasta, uczyniony wodzém od Xiążęcia czyli Króla Popiela, strącił go z tronu, ród iego wygubił, i sam w Gnieźnie i Kruszwicy panował. Tym sposobém dał początek panowania domu *Piastów*, a razem i znaczeniu królestwa Polskiego: albowiem pierwszy woysko urządził na półki, i podbił sąsiednie okoliczne Lachitów narody, jako to: Mazowszanów, Łęczyczanów i inne.

L E S Z E K

od roku 892 do roku 921.

Granice kraju rozszerzał. — Pomorzanie w i Kaszubów wojował (*).

Z I E M O M Y S Ł

od roku 922 do roku 962.

Posuwał coraz daléy granice Polski. — Sprzyiał chrześcianom do Czech przybywającym. —

M I E C Z Y S Ł A W I,

od roku 965 do roku 992.

Wiarę chrześcianańską przyiał wzięwszy w małżeństwo Dąbrówkę, córkę Bolesława Xcia czeskiego w 965 roku. Biskupstwo w Poznaniu założył, został członkiem Rzeszy Niemieckiej i mianowany był hrabią albo Xiążęciem. — Wiódł wojnę z Ottonem II,

(*) *Pomorze* rozciągało się od Wisły aż do Odry, a mieszkańcy kraju tego rządili się niepodległe i rozbojem się morskim bawili. Utrzymują niektórzy, iż Pomorze dawniej inż hołdowało Polsce, od której go oddzielały ogromne lasy i pustynie.

Kaszuby iest część Pomorza między rzekami Leba i Persantą, czyli od miasta Lawenburga do Kolberga.

cesarżem niemieckim oraz z Czechami i Lu-
 ykami. — Umarł w 992 roku, panując lat
 60. — Pochowany jest w Poznaniu (a).

BOLESŁAW WIELKI,

CZYLI CHROBRY,

od roku 992 do roku 1026.

Ruś pod udzielnym ię władzą Włodzi-
 mierzem Wielkim wzmagając się zwyciężył,
 zaślubieniem swęj córki Swiatopełkowi,
 synow: Włodzimierza, pokóy umocnił; Po-
 morza aż po Odrę zawoiował; na Czechach
 zaś Szląsk, i całą Chrobacyą z Krakowem
 zdobył (*): a Węgrów w częstych przemógl-
 czy bojach, wszystkie kraie aż po Dunaj i
 rzekę Teisę do Polski przyłączył. — Smierci
 świętego Woyciecha, Biskupa pragskiego, na
 Prusakach się pomścił, i ciało ięo wykupił-

(a) Z przyjęciem religii chrześcijańskięj dziesięciny sta-
 nowi duchownemu udzielone zostały. R. 988 religii
 chrześcijańska obrządku Greckiego na Ruś wprowa-
 dzona.

(*) Inni utrzymują, iż Bolesław odebrał tylko Czechom
 Kraków, który oni w początkach panowania ięo na nim
 zdobyli. Niewątpliwą jest rzeczą, iż po swém zało-
 żeniu Kraków wraz z całą Chrobacyą był zdobyty
 przez Króla wielkię Morawy, i aż do upadku tego
 królestwa pod panowaniem ięo zostawał. Lecz czyli
 potem w Czeskie lub Polskie dostał się ręce, z pewno-
 ścią twierdzić nie można: w X wieku opłacał dań
 cesarzowi Ottonowi I.

wszy do Gniezna sprowadził: które gdy Otton III, cesarz a król Niemiecki, odwiedzić przybył; ujęty wspaniałością, sławą i ludzkością Bolesława, tytuł mu Króla przyznał, a na znak przyjaźni zdiętą z głowy swej koronę na głowę jego włożył roku 1000.

Po śmierci tegoż Ottona, wielką Bolesław z Henrykiem II, cesarzem, wojnę prowadził: w której zwycięzki swój oręż aż do rzeki Elby i Salii posunawszy, Luzacyą, Miśnią, Czechy i Morawy zdobył, a w *Pradze* w Czechach drugą stolicę państwa swego założył. — Tych iednak zdobyczy ze wszystkiem utrzymać nie mógł; po długich boiach traktatem budyszyńskim kraie lubuskie, część Czech, Morawy, Szląsk i Luzacyą, aż po rz. Elsterę czarną do Polski przyłączył roku 1018.

Po śmierci Włodzimierza Wgo Xiążęcia Ruskiego, niezgodnych Xiążąt synów jego pokilkakroć zgromiwszy (*), Kiiów zdobył, Rusь hołdowniczą uczynił, a na bramie Kiiowa cięciem pałasza (**) pamiątkę po sobie

(*) Posiłkując Swiatopelka, zięcia swego, zwyciężył Jarosława i Kiiów zdobył, a dostrzegłszy zdrady Swiatopelka przeciw sobie knowanej, hufce jego zniósł, i Kiiów na łup wystawił, w powrocie zaś, znowu przez Jarosława zaskoczony okropnie pobił i ledwie go nie schwytał.

(**) Pałasz ten otrzymany w darze od Otona III poniósł wówczas szczerb, i stąd *Szczerbcem* nazwany, służył wszystkim następnym królom przy koronacyi. Na miec-

ostawiwszy, w powrocie swoim grody czerwińskie czyli Ruś czerwoną opanował, i do Polski przyłączył 1020 r.

A tak rozszerzywszy granice kraiu, od Dniepru do Elby, a od Bałtyckiego morza do Dunaju i Teissy, i żelaznemi słupami krańce panowania swego oznaczywszy, na króla Polskiego własną wolą koronować się i namaścić kazał 1025 r. (*).

Będąc Otton III, cesarz, w Gnieźnie, ustanowił był Arcybiskupa gnieźnieńskiego, i Biskupów pomorskiego, krakowskiego, i wrocławskiego; do tych ustanowień, Bolesław podówczas odłączony od Rzeszy Niemieckiej, z czasem przydał pod Arcybiskupa gnieźnieńskiego, Biskupa poznańskiego, i przez siebie ustanowionego Biskupa lubuskiego nad Odrą.

Był to Król wielki, nie tylko zwycięzca i zaborca, ale twórca prawdziwy królestwa Polskiego, budował miasta, zabranym w wyprawach wojennych ludem pustynic zaludniał, zamki dla obrony granic kraiu stawiał, i

scen naciętej bramy później zawieszona była ta, którą złotą nazywano.

(*) W czasie wojny z Henrykiem II, ces., Bolesław chciał wyednać u papieża koronę królewską z namaszczeniem, ponieważ w owym wieku jedynie tylko sam papież mógł ją udzielać. Gdy jednak Henryk II, tego Bolesławowi nie dopuścił, Bolesław nie poszukiwał więcej tą drogą korony swojej.

słuszeństwā przywiódł. — Kończąc gnuśne życie, rząd państwa Ryxie żonie swéy oddał, umarł w 1034 roku. — Biskupstwo Kuiawskie założył.

R Y X A

od roku 1034 do roku 1035.

Za małoletniego syna swego Kazimierza rządy sprawuiąc, przywiązaniem zbyteczném do Niemców, i uciemieżaniem ludu, wkrótce naprzykrzyła się i do buntu przywiódła; uciekła więc z Polski do Niemiec, zabrawszy syna swego i klejnoty królestwa.

B E Z K R O L E W I E

od roku 1035 do roku 1040.

Podczas bezkrólewia, gdy naród cały był w zaburzeniu, Polacy utracili Mazowsze, w którym Masław ogłosił się xiążęciem; oraz Wrocław, który zabrali Czesi, i aż za Gniezno odzierając kościoły i skarby ze straszném łupiestwem się posunęli, a Ruś niszczyła pograniczną Polskę. Wśród wojen i nierządu wieśniactwo uciśnione powstało na panów: panowie chcieli się na panujących xiążąt powynosić: wiele ludu w tym odniećcie re-

ligią przyjętą porzuciło i do dawnych pogańskich powróciło obrządków: bałwochwalczy zabijali chrześcijan i duchownych. Był niesłychany w Polsce nieład; umyślili więc panowie i pozostały przy życiu Biskup Krakowski, przyzwać Kazimierza na tron.

K A Z I M I E R Z I,

Z W A N Y M N I C H,

od roku 1040 do roku 1058.

Kazimierz, syn Mieczysława *gnuśnego* ustąpiwszy z Polski wraz z matką, bawił się czas jakiś w Węgrzech u Stefana króla, potem udał się do Leodium na nauki, powrócił do matki do Niemiec, gdzie przy Henryku III, cesarzu, zostawał (*).

Przywołany na tron polski Kazimierz, za pomocą Jarosława Wgo xiążęcia Ruskiego powrócił i odebrał stracone Mazowsze; lecz odzyskując z rąk czeskich Wrocław, płacił daninę pewną zobowiązał się. Buntujących

(*) Według baiecznych powieści, miał wówczas Kazimierz bawić się we Francyi w klasztorze Benedyktynów Kluniackich, i miał być już dyakonem; wypadło więc prosić Papieża o uwolnienie go od ślubów zakonnych, na co Papież zezwolił, pod warunkiem aby co rok Polacy grosz od głowy na lampę ś. Piotra płacili, głowę golili, i chustkę na szyi w formie stuły nosili, a z tego powodu Kazimierz był nazwany *mnichem*.

się panów; zwłaszcza na Pomorzu, do posłuszeństwa przywiódł (*), domowe rozruchy poskromił, królem się w Gnieźnie koronował, i Kraków zamieszkawszy, tam stolicę państwa założył. — On z ostatniéy już toni kray wyrwał, zepsute w Polsce porządki naprawił, przyzwoity rząd powrócił, biskupstwa nanowo ustanowił a do dawnych biskupstwo Płockie przydał: i odtąd Polska liczyła Arcybiskupa gnieźnieńskiego i siedmiu Biskupów: poznańskiego, pomorskiego, lubuskiego, wrocławskiego, krakowskiego, płockiego i kuiawskiego. — Ufundowane opactwo w Tyńcu i Sieciechowie odnowił. — Umarł r. 1058. — Zona jego Marya Dobrogniewa, córka Jarosława Xcia Ruskiego. — Ciało jego leży w Poznaniu.

BOLESŁAW SMIAŁY

od roku 1058 do roku 1081.

Dla odwagi swoiéy tak nazwany był, uskromił bowiem naiezdniczych Prusaków, i do posłuszeństwa i daniny przymusił. Zwyciężył przytem Ruś, Węgry, Czechy, dając pomoc trzem narodom tych książętom, z tronu

(*) W Marchii Gdańskiéy ustanowił podówczas Starostą czyli rządcą Sambora,

wyzutym i z nich Bełę królem ustanowił węgierskim, i następców jego panowanie ubezpieczał. — Jaromira w Czechach na biskupstwie, a Izaśława w Kiiowie po dwakroć na xiążęcym tronie osadził; kresę Chrobrego na bramie złotéy odnowił, przyległy Wołyń i okolice Przemyśla zdobył, i Rus Czerwoną odzyskał 1077. r.

A gdy woysko lat kilka za granicą dla utrzymania zdobytych krain trzymał, i sam się na rozpustę oddał; opuszczony od żołnierzy skrycie do własnych domów zbiegających, do krainy swego powrócił: lecz w zemście swoiéy okrucieństwa popełniał, i gdy rozpusty, prześladowania i uciskania ludu nie poprzestawał; napominany o to przez ś. Stanisława Biskupa Krakowskiego, własną go ręką przy ołtarzu zabił. — Wzgardzony od narodu, któremu z wojen żadnéy korzyści, a z rozwiozłości obyczajów wielką zakałę i uszczerbek przyniósł, uciekł do Węgier, gdzie życia dokonał. — Zona jego Wisława Xiężniczka Ruska (*).

(*) Nagrobek jego w pewnym klasztorze w Karyntyi znaleziony, równie i zakaz Papieża Grzegorza VII, aby Królów Polskich nie koronować, nie tylko wątpliwe, ale zaprzeczone są.

WŁADYSŁAW HERMAN,

BRAT BOLESŁAWA ŚMIAŁEGO,

od roku 1081 do roku 1102.

W czasie bezkrólewia gdy wielkie zaszyły zamieszania, a Węgrzy i Rusini pustoszyli kraj, objął rządy królestwa. Władysław przestając na książęcęj dostojności, tytułu króla nie brał (*), który Wratysławowi xciu czeskiemu, przez cesarza Henryka IV samowolnie był nadany (**). Ze Herman był nieodłączny, od Brzetysława xcia czeskiego domagającego się zaległej daniny zwyciężony, do wypłacenia hołdu Czechom przymuszony został. Wnet iednak waleczność młodego Bolesława syna iego, *Krzywoustym* zwanego, z tego poniżenia Polskę uwolniła.

Władysław zaś, zwyciężył Pomorczyków i Prusaków męztwem Sieciecha, którego przemagająca powaga ściągnęła wiele na króla przykrości od oburzonych obywateli i synów iego Zbigniewa i Bolesława: z czego korzystając Rusini znowu Ruś Czerwoną zagarnęli.

(*) Tytuł ten iednak od okolicznych książąt i panujących monarchów, był nieprzerwanie tak Władysławowi Hermanowi iako i następcom iego przyznawany i dawany.

(**) Jestto raz pierwszy, że cesarz w niezgodzie z papieżem zostając, próbował korony królewskie rozdawać i namaszczenie udzielać.

Umierając w 1102 roku, zostawił prawemu synowi swemu Bolesławowi królestwo, a nieprawemu Zbigniewowi część w Mazowszu dał. Pochowany w Płocku. — Zona jego Judyta córka Wratysława króla czeskiego. —

Za panowania Władysława Hermana zaczęły się krucjaty czyli wojny krzyżowe na odzyskanie ziemi s., która na Saracenach (*) zdobyta była, i Godfryd de Bouillon, pierwszym królem ierozolimskim został r. 1099 do 1104. Za króla tego pierwszy raz Żydzi, ze siedlisk swoich przez wojska krzyżowe poruszeni, w Polsce przytułku szukać zaczęli. —

B O L E S Ł A W

KRZYWOUSTY

od roku 1102 do roku 1140.

Zbigniewa brata swego, o nierówność działu obrażonego, Czechów i Pomorzanów pokilkakroć przeciw niemu poburzającego, i różne zdrady knuiącego, kilka razy zwyciężywszy, z kraiu wygnał. — W Czechach wspierał Borzywoia przeciw Świętopelkowi,

(*) *Saraceni* byli to istotnie Arabowie, którzy wyszedłszy około 7 wieku po Chr. ze siedlisk swoich, zajęli całą północną Afrykę, część Azji, a szczególniej posiadli Egipt, i byli panami Natolii, Syrii i Palestyny.

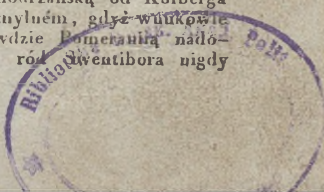
chcącemu tron ogarnąć, i dał pomoc Kolo-
manowi królowi węgierskiemu przeciw za-
machom Henryka V. cesarza. — Ztąd przy-
szło do wojny z cesarzem domagającym się
hołdu i przywrócenia Zbigniewa, a wspar-
tym posiłkami Świętopetka czeskiego, i na-
stąpiło straszne oblężenie Głogowy, a potem
stał Cesarz pod Wrocławiem (*), gdzie na
psim polu 40,000 Niemców wymarło 1109 r.
Świętopetk w czasie wojny zabity został,
a cesarz w Bambergu (**) pokój zawarł. —
Zbigniew zaś raz jeszcze Czechów i Prusaków
na Króla poburzywszy, przez żołnierzy za-
mordowany został 1116 r.

Pomorze podbiiane lub hołdowywane do-
tąd, zupełnie podlegające nie było. Swenti-
bor (***) ieden z książąt pomorskich, będąc
przez zbuntowanych swoich poddanych wzięty
w niewolę, gdy staraniem i pomocą Bolesława

(*) *Głogow i Wrocław* w Szląsku, do Polski wówczas na-
leżały.

(**) *Bamberg* w Niemczech, dawniej w cyrkule Frankonii,
dziś w królestwie bawarskiem.

(***) Historycy Pruscy utrzymują, iż książęta pomorscy
korzystając z zamieszek w Polsce wybili się zpod
hołdu i stali się udzielnymi: z tych Swentibor powró-
cił znowu pod prawa hołdownicze, a umierając podzie-
lił Pomeranią między dwóch synów: jednemu dał
część wschodnią nadwiślańską od Wisły do Kolberga,
drugiemu część zachodnią nadodrzańską od Kolberga
do Stettina; ale to się okazało mylnem, gdyż w skutek
Swentibora dzielili się wprawdzie Pomeranią nadó-
drzańską, ale nadwiślańskiej roli Swentibora nigdy
nie posiadał.

uwolniony został, poddał się Polsce, i religią chrześcijańską przyjął; zaczém cała Pomorania łatwiej utrzymaną i ochrzczoneą została.

Bolesław wiele pracując nad nawróceniem Pomorzanów, posunął swój oręż za Odrę i pobił Lutyków (*), Rugią wyspę posłuszną rozkazom swym uczynił, i w okolice Winulów, Hewellów i Obotrytów postrach polskiej broni rozniósł.

W Węgrzech, kiedy 1152 r. popierał Borysa, syna Kolomana z księżniczki Ruskiej w Kiiowie zrodzonego i przez oycę wygnanego, pretensye do korony węgierskiej, przeciw Beli bratu jego stryiecznemu; posiłkowany Bolesław przez książąt Ruskich, i od nich zdradzony, pierwszy raz został zwyciężony tak, iż ledwie własne ocalił życie (**).

Wśród wojny w Węgrzech wtargnęli Czesi do Szląska i zrabowali go; słabo się pomścił Bolesław wzajemnym rabunkiem

(*) *Luty* i *Obotryci* dziś Meklemburskie i Holsztyńskie.

(**) Do zdrady miał się przyczynić Wszebor, Woiewoda Krakowski, którego Bolesław ukarawszy, na wieczną pamiętkę dał Kasztelanowi Krakowskiemu pierwsze nad Woiewodą miejsce. — Inni twierdzą, iż zmiana ta pierwszeństwa nastąpić miała z powodu buntu przez Skarbimierza Woiewodę Krakowskiego przeciw Bolesławowi podniesionego. — Wreszcie pierwszeństwo to miało miejsce w senacie, a senatu za czasów Krzywoustego nie było.

Czech i Morawii, aż traktat w Glacu 1157 r. (*) zawarty wojnę zakończył. Bolesław wojownikiem był wielkim, od dziewiątego roku życia służył w woysku prostego prawie żołnierza pełniąc obowiązki: mężny i szczęśliwy, 50 bitew wygrał, a iednę tylko przegrał i pod koniec panowania mniej szczęśliwy.

Bolesław miał dwie żony, Sobiesławę czyli Zbislawę córkę Xcia Kijowskiego, i Adelaidę siostrę Henryka V, cesarza, w skutek traktatu hamburskiego poślubioną. — Umierając 1159 r. podzielił królestwo między synów swoich, iakoto:

WŁADYSŁAWOWI dał Krakowskie, Sieradzkie, Łęczyckie, Szląsk, Luzacyą, Lubusz i Pomeranią.

BOLESŁAWOWI dał Mazowsze, Kujawy, dobrzyńską i chełmińską ziemię.

MIECZYŚLAWOWI dał Poznańskie, Gnieźnieńskie i Kaliskie czyli *Wielką Polskę*.

HENRYKOWI zaś Lubelskie i Sandomirskie czyli *Małą Polskę*.

KAZIMIERZOWI najmłodszemu nic nie dał przepowiadając, iż podzielone części złączy, i całe królestwo posiadzie.

Podział ten kraiu zgubne dla Polski spowodził skutki: umniejszył bowiem moc i powagę tronu, rozdzielił miłość i wspólny in-

(*) Glatz w Szląsku między Czechami a Morawią.

teres narodu, sprowadził wojny domowe, które monarchią wewnątrz niszczyły, i osłabił ogólną siłę kraiu ku odparciu zewnętrznych napadów potrzebną.

Bolesław córkę swoją Judytę wydał za Stefana II, króla węgierskiego, i dał w posagu starostwo Spiskie; a inną za Ottona margrabię brandeburskiego, a tej posag uciążył kraiom nadodrzańskim marchii brandeburskiéy pogranicznym (*).

W Ł A D Y S Ł A W II,

XIĄŻĘ KRAKOWSKI,

od roku 1140 do roku 1147.

Chciwy ogarnienia krajów, iakie się podziałem oycy braciom jego dostały, za namową żony swoiéy Agnieszki (**), córki siostry Konrada III, cesarza, dumnéy niewiasty, wezwawszy na pomoc Rusinów, wojnę im wydał, i w Poznaniu zgromadzonych obległ; lecz porażony od braci, do Niemiec uciekać musiał.

Druga krucyata pod Ludwikiem VII, królem Francyi i Konradem III, cesarzem niemieckim 1144—1150 (***)).

(*) Za Krzywoustego żył kronikarz Gallus.

(**) Niektórzy dzieiopisowie zowią Krystyną.

(***) Około r. 1150 Henryk książę Sandomirski wyprawił się z poczem ochotników do Jeruzalem, bawił tam rok

B O L E S Ł A W

KĘDZIERZAWY,

X I A Ż Ę M A Z O W I E C K I,

od roku 1147 do roku 1173.

Po zwycięstwie nad Władysławem, obiał rządu Bolesław brat iego, iako starszy z kolei. Cesarz Konrad III, i następca iego Fryderyk Barbarossa, starali się przywrócić Władysława na tron; rozpoczęta o to z Niemcami wojna, i następna ugoda w Kryzgowie (*) 1157 r. nie dopięła tego, aż dalsze Fryderyka wstawienia się wyiednały, że Władysławowi i potomstwu iego Szląsk z przyległą częścią Marchii i Luzacyą wydzielony został: co było powodem odpadnienia potóm krajów tych od Polski. Te domowe rosterki osłabiwszy potęgę polską sprawiły, iż Słowiańszczyzna za Odrą i tameczne Krzywoustego zdobycze przez Sasów i Duńczyków podbite zostały.

Bolesław wyłamuiących się Prusaków do posłuszeństwa przywiódł: a gdy ich mocą oręża do przyięcia wiary chrześcijańskiéy zmaglic chciał, zdradą do cofania się przymuszony

cały. Potóm mało kto z krajów Polskich do Azji wyprawy krzyżowe przedsiębrał.

(*) Kryzgowie, czyli iest Kargów wielkopolski czyli Kruzwica? zostae niepewnością.

został, i Prusacy kapłanów wyrznuwszy, do bałwochwalstwa powrócili. W téj wojnie Henryk Xiążę sandomirski i lubelski, brat Bolesława, który z krucyaty powrócił, zginął, a xięstwa te Kazimierz brat jego, najmłodszy syn Bolesława Krzywoustego, objął.

Umarł Bolesław 1173 r. miał dwie żony, Anastazyą córkę Xcia halickiego, i Helenę córkę Xcia przemyskiego. Leży w Krakowie (*).

MIECZYŚLAW III, STARY,

XIĄŻĘ WIELKOPOLSKI,

od roku 1174 do roku 1177.

Dla poważnych obyczajów tak nazwany, prawem starszeństwa objął rządy Polskie: ale gdy chciał przywrócić dawne znaczenie i władzę panującego, którą wznosząca się przez podział kraiu arystokracya prałatów i panów ze stanu szlacheckiego osłabiła; zmierziony i znienawidzony dla rozmaitego uciemnienia, iakie nad ludem urzędnicy jego wyrządzali (*), został wygnany: a na miejsce jego przywołano Kazimierza najmłodszego brata.

(*) Syn jego Leszek był xiążęciem Mazowieckim i umarł bezdzietni 1185 r.

(**) Szlachta i kmiecie rolą zaięci, oprócz pracy i dawanych dziesięcin, obowiązani byli zamki budować, pod-

K A Z I M I E R Z

SPRAWIEDLIWY,

X I A ̇ Ż Ę M A Ł O P O L S K I,

od roku 1177 do roku 1194.

Po długim wzbraniu się przyjął panowanie. Za niego senat polski urządził się. Zwołał on w roku 1180 zjazd czyli synod do Łęczycy, na którym zabezpieczono włościan czyli kmieci od uciążliwości panów. Ustawy te potwierdził papież i zadecydował razem, że nadał iedynie potomkowie Kazimierza dziedziczyć maią. Jakoż odtąd, monarchia z Krakowem iey stolicą, oraz Mazowsze, Kujawy, Sieradz i Łęczycy były dziedzictwem najmłodszey Krzywoustego linii, toiest iedynie potomków Kazimierza sprawiedliwego. Ze starszych linii, toiest Wielkopolscy i Szląscy xiążęta tylko dorywczo monarchią i Kraków pozyskiwali.

Kiedy Kazimierz na wojnę z Rusią wyprawił się, w której włodziemskie, halickie

wody dawać, króla, dwór i psiarnią iego żywić, osepę na załogi wojskowe składać, koszta wojenne ponosić, i inne krajin potrzeby i ciężary opatrywać: do których Mieczysław dodał, aby mu w uroczyste święta daninę z drobin, trzody i zboża dawano, i aby oycowie za pozwolenie zamężcia dla swych dziewczek krowę, a wdowy dzieję miodu składały: a przytém ustanowił sądy, które na dochód iego sprawiedliwość drogo przedawały, i strony grzywnami na zysk iego okładały.

i przemyskie xięstwa shołdował, MIECZYSLAW STARY w 1190. r. korzystając z iego oddalenia się, osiadł *po drugi raz* xięstwo krakowskie; lecz niedługo się tém cieszył, za powrotem bowiem Kazimierza ustąpić z niego musiał, przestając na swoim xięstwie wielkopolskiem.

Kazimierz odnowił z Węgrami traktaty, mocą których rozgraniczenie między Polską a Węgrami góry Karpackie czyli Tatry stanowić nazawsze miały.

Buntujących się Prusaków upokorzył; Jadźwingów, na Podlasiu naród osiadły, kraj napadających usmierzył, i do posłuszeństwa przymusił; a dla wielkich cnót, słuszności w zdaniach i postępkach, oraz z powodu określenia nadużycia rycerstwa, ścięśnienia zdzierstw i łupiestwa sądów *królewskiem* zwanym, zmniejszenia dawnych opłat i ciężarów, i rostopnego przemocy możniejszych poskromienia, *sprawiedliwym* nazwany, z żalem narodu nagle umarł w 1194, leży w Krakowie. Żona iego Helena, córka xiążęcia bełzkiego.

Trzecia krucyata pod Filipem II. Augustem królem Francyi, Fryderykiem Barbarossą cesarzem niemieckim, Filipem Augustem królem Francyi i Ryszardem lwie serce królem angielskim roku 1190.

Za panowania Kazimierza gdy Pomeraniia nadodrzańska do rzeszy niemieckiej r. 1180

wcielona została, i tylko już Pomeranii nadwiślańska aż po rz. Persantę czyli po miasto Kolberg przy Polsce pozostała, stolica iéy miasto Gdańsk powstało. Tychże czasów dzieie Polskie pisał Kadłubek biskup Krakowski.

Pod te czasy Litwa ukazywać się poczęła, i swoje łupieżkie wyprawy głęboko w Rusz rozpuszczała.

LESZEK BIAŁY, MIECZYŚLAW STARY, WŁADYSŁAW LASKONOGI,

od roku 1194 do roku 1207.

Po śmierci Kazimierza Leszek syn iego, od białych włosów białym nazwany, iako dziedzic nastąpił na państwo: lecz, że był małoletni, władzę matce iego Helenie powierzono, a opiekunami byli Pełka biskup Krakowski, Mikołaj wojewoda Krakowski i Goworek wojewoda Sandomirski. MIECZYŚLAW STARY korzystając z téy nieletności pragnął mocą na tron wdrzeć się; lecz zbity nad rzeką *Mozgawą* (*) i sam raniony, tyle iednak podeysciem i obietnicami (a) dokazał, iż matka Leszka Helena dobrowolnie mu tronu ustąpiła.

(*) *Mozgawa* rzeczka w krakowskiém o siedm mil od Krakowa wpada do Wisły.

(a) Obiecował Wielkopolskę swoię przyłączyć do korony

Po śmierci Mieczysława w r. 1202' Polacy pragnęli znowu Leszka: lecz Mikołaj wojewoda Krakowski pod tym warunkiem ofiarował tron Leszkowi, aby oddalił od siebie Goworka wojewodę Sandomirskiego, z którym Mikołaj był w nieprzyjaźni. Lubo Goworek chętnie na to przystawał dla szczęścia swojego Pana; iednak i wiernością iego i przywiązaniem ku sobie ujęty Leszek, odstąpić wolał tronu niż przyjaciela.

Syn więc Mieczysława starego, WŁADYSŁAW ŁASKONOGI, dla cienkich nóg tak nazwany, rząd objął; lecz nienadługo, po śmierci bowiem Mikołaja, Leszek świeżem zwycięstwem nad Rusią wsławiony, iednomyślnie do tronu przyzwany został, a za dobrowolnem onegoż przez Władysława Łaskonogiego ustąpieniem, rząd państwa znowu objął w 1207 r. Władysław zaś przy Wielkieypolsce, iako dziedzicznem po oycu księstwie, pozostał.

Czwarta i piąta krucyata pod Henrykiem VI, cesarzem, i Teobaldem hrabią Szampanii r. 1195—1205.

i tę razem po śmierci swojej Leszkowi oddadź: co przysięga ze ściągnięciem na siebie klątwy kościoła zatwierdził.

LESZEK BIAŁY,

DRUGI RAZ,

od roku 1207 do roku 1227.

Leszek przywrócony na tron po zwycięstwie nad Rusinami Haliczanami pod *Zawichostem* (*), w którym Romana, xiążęcia ich, księstwo Lubelskie naieżdżającego zabił (a), wydał siostrę swoją za Kolomana królewica węgierskiego, i dozwolił aby on i z małżonką na królestwo Halickie (Galicya) koronowani byli.

Leszek bratu swemu Konradowi odstąpił, 1212 r. prawem dziedzictwa, Mazowsza i Kujaw. Gdy Konrad oprzeć się nie mógł najazdom pogranicznych Prusaków, w 1227 r. wezwał kawalerów krzyżackich, (zakon rycerski ze samych Niemców złożony, co w czasie krucyat w Azji powstał był) i nadał im nadgraniczny powiat chełmiński na lat 20.

W tymże prawie czasie Albert, biskup Ryski, dla wstrzymania Inflańczyków i rozkzewienia wiary świętęj na północy ufundował kawalerów mieczowych, i część Inflant oddał im w hołdownictwo.

(*) *Zawichost* w wojew i pow. Sandomirskim.

(a) Roman xiążę Halicki pomagał Leszkowi w wojnie przeciw Mieczysławowi, i za to urościwszy sobie pretensją nagrody, powiat Lubelski chciał zagarnąć.

W Pomeranii nadwiślańskiéy czyli gdań-
skiéy Leszek ustanowił był rządzcą Święto-
pełka, który zapragnąwszy panowania i ty-
tułu xiążęcia, władzy królewskiéy stawał się
nieposłusznym; Leszek zgromadził xiążąt i
panów do *Gązawy* (*) w celu rozpoznania
tak postępków Świętopełka, iako i rozruchów
w wielkiej Polsce, przez zatargi między
Władysławem Łaskonogim a synowcem iego
Władysławem Odoniczem wszczętych: ale
Świętopełk w zmowie z Odoniczem wpadł
zdradziecko do Gązawy, Leszka zabił, Henryka
xiążęcia wrocławskiego ranił, i sam się na xcia
Pomorskiego (**) wyniósł.

Leszek miał żonę Grzymisławę xiężniczkę
Ruską.

Za panowania króla tego biskupstwo cheł-
mińskie w 1215 r. założone zostało, oraz
dwa były synody czyli zbory prowincjonalne
duchowieństwa polskiego, na których bez-
żenność kapłanów obostrzono.

Szósta krucjata pod Teobaldem (Thibaud)
królem Nawarry r. 1240—1245.

(*) *Gązawa* miasteczko w Kniawach, dziś w departamencie
bydgoskim.

(**) Po śmierci Świętopełka synowie Mestwin i Wratysław
podzielili się Pomeranią: jeden wziął zachodnią przy
Kolbergu, drugi wschodnią przy Gdańsku. Gdy Wra-
tysław do Krzyżaków zakonu wstąpił, Mestwin ogarnął
całą Pomeranią, a umierając bezpotomnie, Przemysła-
wowi xiążęciu Poznańskiemu całą Pomeranią nadwiślań-
ską legował.

W Litwie RYNGOLD wojował i tworzył wielkie księstwo Litewskie.

B O L E S Ł A W,

WSTYDLIWIY,

od roku 1227 do roku 1279.

Gdy sześć dopiero lat miał, kiedy na niego rządy spadły, opiekunami więc jego bydź chcieli, Konrad książę Mazowiecki stryy, i Henryk brodaty książę Wrocławski brat jego stryieczny, stąd przyszło między nimi do wojny: Konrad (*) przemógł: lecz gdy Bolesława iakby w niewoli trzymał, Bolesław uciekł do Henryka, za którego pomocą zwyciężywszy Konrada do rządów powrócił, które Henryk wielowładnie za Bolesława sprawował.

Nieszczęśliwe a długie panowanie Bolesława, okropnym dwakroć napadem Tatarów oznaczone było. Około 1240 r. wpadli pod Batu chanem, wnukiem Gingiskana, wodzem swoim, wprzód r. 1238 zniósłszy osłabioną już potęgę Rusinów im opierających się: zbili

(*) Konrad w tej wojnie, którą z Henrykiem o prawo opieki nad Bolesławem toczył, pierwszy raz Jadźwingów, Prusaków i Litwinów w pomoc swą użył, i przez to do późniejszych napadów drogę im otworzył.

Polaków u *Turska* (*), niszczili i łupili Polskę. Bolesław usunął się do Moraw wraz ze Stefanem królem węgierskim, gdzie traktaty między Polską i Węgrami odnowił. Tatarowie posuwali się aż do Niemiec, i pod *Lignicą* 1241 r. w Szląsku spotkali się raz jeszcze z wojskiem Polaków i Krzyżaków, które poraziwszy okropną rzeź w niém sprawili. Henryk książę Wrocławski, oraz i mistrz Krzyżaków życie postradali, a napadem tym i odwrotem ich Ruś, Polska, Szląsk i Węgry zniszczone zostały.

Tym czasem Konrad książę Mazowiecki korzystając z oddalenia się Bolesława rząd sobie przywłaszczył; ale Polacy nie mogąc znieść jego ucisków przywołali Bolesława r. 1242. Za powrotem jego, powtórnie Tatarowie koło 1260 r. wpadli do Polski i wiele tysięcy ludzi z sobą uprowadzili.

Jadźwingowie w 1241 r. połączeni z Litwą (gdzie *Mendog*) i z Rusią (gdzie *Daniel*, królami byli), zaczęli równie napadać na Polskę; lecz Bolesław po straszny walce naród ten wyciął 1264 r., kray zawoіował, i część jego dzisiejsze Podlasie do Polski przyłączone zostało 1264 r. Lecz Daniel opanował Lublin 1245 r.

Za panowania Bolesława wiele było

(*) *Tursko* w województwie sandomierskiem powiecie Staszowskim.

rozgód między książętami Piastami, którzy nie umieli ani utrzymać ani odzyskać zaiezdźdźanych od Niemców okolic, albo im w zastaw dawanych. Tym sposobem coraz wyraźniej tracone były Luzacya, okolice Krosna, Lubusz, Santok i Drezdenko czyli nowa Marchiia.

Za Bolesława, Konrad książę Mazowiecki ustąpił Krzyżakom powiatu chełmińskiego na wieczne czasy: którzy nie mogąc podobać Prusakom połączyli się z kawalerami mieczowymi w Inflanciech, ażeby z dwóch stron Prusy podbić, i do wiary świętęj nawracać mogli: czego w ciągu lat 50 dokazali, a pokolenie Prusaków prawie wyniszczywszy, kraj niemieckimi koloniami osadzili. Na połączeniu tém kawalerowie mieczowi pomoc i siłę przeciw Litwinom, Rusinom i Dunczykom, Inflanty napadającym, zyskali i władnymi Inflant panami stali się. Grzegorz X, Papież, połączenia tego dozwolił.

Bolesław z powodu ślubów czystości, będąc bezdzietnym przybrał do rządów i następstwa Leszka, synowca swego: a doświadczony niechęci własnych poddanych, którzy już książęcia Opolskiego na tron powoływali, umarł w 1279 r., leży w Krakowie.

Zona jego s. Konegunda, córka Beli króla węgierskiego, która nie do odkrycia, lecz raczej do udoskonalenia kopania soli na sposób

węgierski w Wieliczce i Bochni wiele się przyłożył miała.

Pierwszą w tych czasach wzmiankę dzieiowisowic czynią o generałach wielkopolskich, o biskupach warmińskich, o prawie magdeburgskim wprowadzonym do Krakowa i wielu innych miast, oraz o nadaniu przywilejów żydom. Kray napadami Tatarów wyniszczony, przybylcami z ościennych Niemiec zaludnić się zaczął, szczególniej po miastach, które dawniej do wojennéj tylko obrony służyły, a odtąd w handel i kunsztą wzmagać się zaczęły.

Siodma i osma ostatnia krucyata pod Ludwikiem świętym królem Francyi, r. 1246 — 1291.

W Litwie przyciśniony od nieprzyjaciół Mëndog, czyli raczey *Mindowe*, w r. 1252 ochrzcił się i pozyskał od Papieża koronę. Wnet iednak chrześcianaństwo porzucił, i jako poganin, król Litewski i Pruski, potężnie wojował. Jego zabójstwa 1263 r. pomścił się iego syn *Woysielko*, który, gdy wrócił do życia zakonnego i od xiążęcia włodzimierskiego zabity został, różni xiążęta przewodniczyli Litwie: *Troyden*, *Lutuwer* i syniego *Witenes*. Litwa była w bardzo ciasnym i ciężkim położeniu, ale ich dzielność i iey pogański oręż dawał chrześcianaom odpór, i ostatniemu już z pogańskich około morza bałtyckiego narodowi niepodległość zapewniał.

LESZEK CZARNY,

od roku 1279 do roku 1289.

Dla czarnych włosów tak nazwany, miał sobie zaprzeczone panowanie przez Konrada xiążęcia Mazowieckiego. Zład przyszło do wojny; Leszek zabrał xięstwo mazowieckie, lecz zbity i przymuszony uciekać do Węgier, zostawił kraj Konradowi, który wstrzymany pod Krakowem od samych jego mieszkańców Niemców (*), przez nadeszłe Leszkowi posiłki zwyciężony, i do odstąpienia pretensyi zmuszony był.

W wojnie ze Lwem xiążęciem Ruskim różnym prowadzonéy losem, Leszek Ruś spustoszył, i aż pod Lwów miasto przez tegoż xiążęcia założone podsunął się.

W 1287 r. Tatarowie trzeci raz wpadli do Polski, rabowali, niszczyli i 21000 samych panien oprócz innego ludu z sobą uprowadzili. Również i Litwini wpadli do Polski i mocno ją zniszczyli. Umarł Leszek bezpotomnie w 1289 r. w Krakowie, i tam pochowany: żona jego Gryfina xiężniczka Ruska.

(*) Leszek nagradzając mieszkańcom Krakowa tę ich stateczność i przychylność dla niego, znaczne im nadał przywileje, i sam strój ich niemiecki na siebie przywdział.

P R Z E M Y S Ł A W

od roku 1289 do roku 1295.

Po śmierci Leszka Czarnego następstwo prawem dziedzictwa spadło na Władysława Łokietka, brata jego: biskup Krakowski i niektórzy panowie żądali Bolesława brata Konrada xiążęcia Mazowieckiego: mieszcianie Krakowscy i inni panowie wezwali Henryka Probusa xiążęcia Wrocławskiego: żona zaś po Leszku Czarnym przelewała prawo do tronu, iakoby to prawo iey przynależało, na Wacława króla czeskiego; stąd o panowanie w Polsce były wielkie zamieszania.

Jednak Henryk rok cały spokojnie rządził, a umierając przekazał xięstwo Krakowskie Przemysławowi xiążęciu Poznańskiemu: a tak po iego śmierci w 1290 r. kray był znowu między trzema możnymi panami o tron dobiiającymi się rozdzielony, toiest: Wacławem który trzymał niektóre zamki; Władysławem Łokietkiem, który posiadał xięstwo Kujawskie, Sieradzkie, Łęczyckie: i Przemysławem xiążęciem Poznańskim, który po Mestwinie (*) xiążęciu Pomorskim odziedziczył Pomeranią Gdańską. Owoż dla uspokoienia tych zamieszek i wojen domowych, PRZEMYSŁAW xiążę Poznański na tron powołany został:

(*) Mestwin inaczej *Mszczuga* zwany.

który dla większej i tronu powagi i narodu spokojności, kazał się Arcybiskupowi gnieźnieńskiemu Swince koronować Królem Polskim.

Tym sposobem powrócony został tytuł królewski; niedługo atoli tém się Przemysław cieszył: w siódmym bowiem miesiącu panowania swego przez margrabiów brandeburskich, lękających się wzrastający potęgi Polski, oraz obawiających się, aby ich do zwrócenia zabranych nie przymusił kraiów, w *Rogoznie* (*) zabity został w 1296 roku: leży w Poznaniu.

Zony miał dwie, Ludgardę córkę iednego z książąt zaodrzańskich uduszoną, i Ryxę córkę króla szwedzkiego Waldemara.

W Ł A D Y S Ł A W,

LOKIETEK

od roku 1296 do roku 1300.

Po śmierci Przemysława Władysław Łokietek (dla nizkiego wzrostu tak zwany) uznany był od całego narodu: lecz gdy zamiast odzyskania utraconych i zaieżdżanych różnych części kraiu, które margrabiowie brande-

(*) *Rogozno* miasteczko w Poznańskim między Wartą rzeką a Notecią.

burscy i książęta pomorscy zagrabili, w nieczynności życie pędził, lud uciemieżał, a nawet zaboru części Pomeranii gdańskięj książęciu pomorskiemu na Stettinie odstąpił, i rozpuszty woyska swego uskrócić nie chciał; znienawidzony został, i Wielkopoleanie wezwali Wacława króla czeskiego, który różnych miast był panem, iakie w czasie wojny z pretendentami był zaiął. Łokietek przez Wacława prześladowany, od wszystkich opuszczony, z własnych ustąpić musiał posiadłości, i pod ten czas obieżdżał cudze kraie szukając pomocy w Węgrzech, Niemczech i w Rzymie samym.

W A C Ł A W

K R O Ł C Z E S K I I P O L S K I

od roku 1300 do roku 1305.

Dla umocnienia tronu swego kazał się Arcybiskupowi gnieźnieńskiemu koronować Królem, i ożenił się z Rysą córką Przemyśława. Wacław panował surowo i sprawiedliwie: zwyciężył Rusinów i Lublin odzyskał, pieniędzmi czeskiemi (*) kray zasilił przez wprowadzenie *groszy Praskich*; ale najwięcący przebywając w Czechach w Pradze

(*) Grosz Czeski tyle znaczył, ile dzisiejszy złoty Pol.

umarł w 1305 r. Zony miał dwie t. i. Judytę córkę Rudolfa cesarza, i Ryxę córkę Przemysława.

W Ł A D Y S Ł A W

ŁOKIETEK,

DRUGI RAZ

od roku 1306 do roku 1333.

Za życia jeszcze Waclawa powrócił Łokietek po trzyletniem za granicą bawieniu do dziedzicznych księstw swoich, a po śmierci jego tém łatwiej panowanie odzyskiwał. Syn Waclawa przeszłego króla rościł sobie pretensye do następstwa, lecz w Ołomuńcu (*) przez swoich zabity, spokojne posiadanie tronu Łokietkowi zostawił. Chociaż następca król Czeski Jan tytuł króla polskiego przybierał.

Wielkopolska iednak poddała się Henrykowi książęciu glogowskiemu, i dopiero po śmierci jego Władysław Łokietek ją odzyskał: a znowu Kraków zbuntowawszy się, Bolesława książęcia opolskiego na tron przyzwał w r. 1311; lecz król bunt ten uskromił, hersztów ukarał, i całą już w iedno ciało

(*) *Ołomuniec* (Olmütz) stolica Morawii, wówczas należącej do Czech.

spoioną Polską rządzić zaczął. Szląscy iedynie xiążęta nieprzychylni Łokietkowi poddali się zupełnie królowi czeskiemu, którego za króla Polskiego uznali, i tym sposobem odpadł Szląsk od Polski.

Kazawszy się z żoną swoją Jadwigą, córką Bolesława xiążęcia Kaliskiego, koronować w Krakowie, miejsce to odtąd na miejsce koronacyi królów przeznaczył i niezaprzeczenie tytułu Króla od Jana XXII, Papieża, wyiedział w r. 1319.

Gdy margrabiowie brandeburscy opanowali Pomeranią gdańską, wezwani przez Łokietka na pomoc Krzyżacy odebrali ją wprawdzie Brandeburczykom, ale pod pozorem nagrody za koszty wojenne, zdradą Gdańsk ze znaczną częścią Pomeranii przy sobie zatrzymali: drugą zaś część xiążęciu pomorskiemu na Stettinie odstąpili w 1308 r. (*). Łokietek udał się ze skargą do Papieża: ale gdy Krzyżacy pomimo nakaz papieżki, 1314 r. zabranych krajów zwrócić nie chcieli; zmuszony był Łokietek wziąć się do oręża.

Dla powiększenia sił swoich i zabezpieczenia granic polskich od Litwy, Łokietek 1325 r. ożenił syna swego Kazimierza z Anną, córką Gedymina wielkiego xcia Litewskiego.

(*) Krzyżacy wzięli Marchiā gdańską, Bytow i Lawenberg po rzekę Labę, a ustąpili Słupska i reszty Kaszubów.

któremto ożenieniem iednocząc dwa te sąsiednie narody, dawne zatargi pojednał, tyśiące ieńców kraiowi powrócił, i pomoc przeciw Krzyżakom zyskał. Obu narodów woyska starły się z potężnemi Krzyżaków, Czechów i Niemców pod Janem królem czeskim, prawa do korony Polskiéy sobie roszczącym, posiłkującemi woyskami: i lubo wielką pod *Połowcami* (*) w 1351 r. wygrał Łokietek bitwę; Krzyżacy iednak przy Pomeranii utrzymali się, i ieszcze całe zagarnęli Kuiuawy.

Umierając Łokietek w 1353 r. właśnie gdy się do nowéy wojny z Krzyżakami gotował, zalecił synowi swemu Kazimierzowi, aby nigdy Pomeranii i Gdańska nie ustępował Krzyżakom. Leży w Krakowie (**).

W Litwie GEDYMIN między 1315 a 1340 mięstwo Kiiowskie i Wołyń opanował i zdobył, cze xiążętom Ruskim albo swemu potomstwu rozdawał.

KAZIMIERZ WIELKI

od roku 1333 do roku 1370.

We 23 roku życia obiąwszy rząd, wielką znalazł do prowadzenia go pomoc w osobie

(*) *Połowce* miasteczko w Kuiuawach.

(**) W roku 1325 ustanowił był Łokietek order *Orła białego*, który potém w zapomnienie poszedł.

Melsztyna Kasztelana krakowskiego: a szukając pokoju, w którymby naród mógł z doznanych klęsk i nieładu wydzwignąć, postanowił *zagarnione już* poświęcić, prowincye; traktatem więc z królem czeskim zawartym wyrzekł się prawa do Szląska: a król czeski wzajemnie nie tylko do tronu Polskiego, ale i tytułu króla Polskiego, który sobie królowie czescy przywłaszczali. Ugodą zaś z Krzyżakami 1355 r. w *Wyszogradzie* w Węgrzech, za pośrednictwem królów czeskiego i węgierskiego umawianą, a w 1543 w Kaliszu ostatecznie zawartą i dopełnioną, Pomeranią i chełmińską ziemię hołdowniem prawem im odstąpił, a ziemię dobrzyńską i Kujawy odebrał.

Nagrodził sobie te straty Kazimierz odebraniem ziemi wschowskiej, którą na xiążęciu Głogowskim w czasie krótkiej z Czechami wojny r. 1345 odzyskał: przyłączeniem oraz 1340 r. do Polski Rusi czerwonej, po śmierci bezdzietnej Bolesława xiążęcia Ruskiego, do której prawo swoje orężem poparł, Lwowa mocą dobył, i zaciężnym go osadził wojskiem: późniejszy część Wołynia i Podola, toiest: powiaty łucki, brzeski, chełmski zdobywszy, wiażd do Krakowa tryumfalny odprawił 1550 r.

W wojnie przeciw Wołochom, gdy w pomoc Stefanowi xiążęciu od brata swojego

Piotra wygnanemu wojska polskie wyprawił, zdradą porażony w 1360 r., uskromieniem Litwy pod Olgierdem i Kiejstutem na Wołyn napadaiący chwałę oręża swego odzyskał 1365 r.

Widząc się bezpotomnym zwołał w 1339 r. do Krakowa zjazd, gdzie za następcę uznał naród Ludwika króla węgierskiego, siostrzeńca jego i męża Elżbiety Bośniaczki siostry cioteczney jego (*) Poźniéy gdy Kazimierz dla szczęścia Polski zajmował się urządzeniem kraiu i poprawą sprawiedliwości, zwołał w 1347 r. sławny zjazd do *Wislicy* (**), gdzie nowe prawa narodowi nadał, uciążliwości włościan obarczające zniósł, własność i swobody każdego stanu (***) zabezpieczył, sądy po województwach urządził, obowiązki sędziów przepisał, kryminalne przypadki od cywilnych rozróżnił, odpowiedź za zły sąd

(*) Ludwik z domu Andegaweńskiego, król węgierski, urodził się z Elżbiety córki Władysława Łokietka, a siostry Kazimierza W., był ożeniony z Elżbietą córką Stefana króla Bośni i Elżbiety więźniczki Kniawskiej.

(**) *Wislica* w województwie krakowskiem: na sejm wiślicki zwołani byli Biskupi, urzędnicy (*comites*), panowie (*barones*), i szlachta czyli stan rycerski (*equites*).

(***) Za Kazimierza W. były stany, duchowny, szlachecki, mieyski i wieyski; ale na zjazdy zwoływał Król tylko podług upodobania znakomitsze osoby z duchownych, szlachty, urzędników i niekiedy reprezentantów miast: stan zaś kmiecy do obrad nie należał, ale równéy z innemi wolności osobistey i opieki prawa doznawał.

zastrzegł, poszanowanie dla sądu i kare na nieposłusznych oznaczył, appellacją do siebie lub od siebie wyznaczonych osób urządził, a nareszcie w 1567 roku appellacją w miejskich sprawach do Magdeburga zniósł, lecz takową przed kommissarzy przez niego wyznaczonych ustanowił.

Gdy Kazimierz wnuczkę swoją Elżbietę wydawał za Karola IV, cesarza, znajdowali się na weselu w Krakowie król węgierski, król duński i król Cypru, oraz wielu innych udzielnych książąt, których Wierzynek obywatel Krakowski na ucztę zaprosiwszy, wspinałemi podarkami uczył.

Kazimierz zapewnił krajowi spokojność, uczynił go szczęśliwym i potężnym: wsi i miasteczka zakładał, miasta budował, inne murami opasał, fortece i zamki stawiał, kościoły wznosił, akademii Krakowskiéy początki założył, prawa sprawiedliwe nadał, łotrostwa, zaiazdy i samowładności poskromił, porządek w kraj wprowadził, poddanych był opiekunem; nazwany więc został *królem chłopków*, a potem *wielkim*. Umarł w 60 roku życia, w 1570 roku: leży w Krakowie.

Miał trzy żony, i z nich trzy córki. Na nim ustał dom Piastów na tronie Polskim i dziedziczne królów następstwo.

Za panowania króla tego i żydzi znaczne

otrzymali przywileie, które im nadał w celu zaludnienia miast kupcami i handlarzami.

W Litwie OLGIERD W. xiążę obszernie władał, i Tatarom Podole wydał.

L U D W I K K R O L

WĘGIERSKI I POLSKI

od roku 1370 do roku 1382.

W początkach zaraz panowania swego pomimo dane przyrzeczenia odzyskania Pomorza i krajów odpadłych, naraził się Polakom, gdy po koronacyi wyjechał do Węgier, zabrawszy z sobą insignia królestwa, i Elżbiecie Łokietka córce a matce swoiéy oddał rząd. Bardziéy przychylny do własnego kraju niż do Polski, umyślił Ruś czerwoną do Węgier przyłączyć; przeto niektóre zamki załogami węgierskiemi osadził. Tamże ustanowieni zostali, arcybiskup lwowski i biskupi przemyski, łucki i chełmski.

Gdy matka Regentka złożyła rząd królestwa i powróciła do Węgier, Ludwik Władysław xcia opolskiego wicekrólem w Polsce ustanowił; ale gdy i tego władza naprzykrzyła się Polakom, postanowił gubernatorów: tych uciemiężenia dały powód do wyraźnego nieukontentowania; Ludwik, aby

to ułagodził i następstwo na tron Polski dla jednéj z córek swoich uzyskał, na dziedzie w *Koszycach* (*) w 1374 roku wiele przywileiów szlachcie nadał (**), posiadanie wszelkich urzędów Polakom tylko rodowitym zapewnił, starostwa rozdawać zaczął, i podatek ze sześciu groszy z łanu na dwa grosze zmniejszył.

Chciał potem Ludwik zapewnić królestwo Polskie dla Zygmunta królewica czeskiego margrabi brandeburskiego, syna Karola IV cesarza, męża Maryi, starszėj córki swoiėj, lecz tego nie dokazał; Zygmunt mszcząc się na xiążętach mazowieckich do tronu go nie dopuszczających, Mazowsze im zbroyną ręką pustoszył.

Tym czasem Ludwik umarł w Węgrzech w 1382 roku. Z Elżbiety Bośniaczki drugiėj żony swoiėj, siostry ciotecznej Kazimierza wielkiego, a córki Stefana króla Bośni, zostawił dwie córki, t. i, Maryą królową węgierską i Jadwigę.

Za panowania Ludwika, Władysław xiąże opolski wicekról założył kościół na Iasnėj

(*) *Koszyce* w województwie krakowskiém.

(**) Między innemi było: iż gdyby rycerska siła narodu, zwykle *pospolitém ruszeniem* zwana, nie na wewnątrzną obronę krajów, ale za granicą jego miała być użytą; natenczas sam król w osobie swoiėj na czele stanąć i dowodzić ją powinien.

górze w Częstochowie, i w nim obraz najświętszey Maryi Panny dotąd łaskami słynący z Rusi sprowadzony złożył.

J A D W I G A

od roku 1382 do roku 1386.

Po śmierci Ludwika, Zygmunt mąż Maryi, starszey jego córki, Ziemowit książę Mazowiecki, i inni ubiegali się o tron Polski: a gdy ztąd rozpoczęły się pod czas bezkrólewia zamieszania; Polacy dla utrzymania spokojności zawiązali konfederacją *kapturem* zwaną, i sądy kapturowe postanowili: posłali zaś do Elżbiety Królowey do Węgier, aby młodszą córkę Ludwika Jadwigę na tron naznaczoną przysłała: która po długim oczekiwaniu przybywszy do Krakowa, przez arcybiskupa gnieźnieńskiego koronowana była.

Ludwik za życia swego przeznaczył Jadwidze za męża Wilhelma arcyksięcia austriackiego, który też za nią do Krakowa przybył: lecz gdy Jagiełło, syn Olgiarda a wnuk Gedymina wielki książę Litwy, oświadczył przez Posłów chęć poślubienia sobie Jadwigi, ofiarował wiarę chrześcijańską przyjąć (*), i Litwę z Polską połączyć;

(*) Lubo matka i babka Jagiełły, były xiężniczki Ruskie religii chrześcijańskiej obrządku Greckiego, która pod

tak korzystne dla narodu propozycje skłoniły Jadwigę, iż pomimo życzliwość, jaką miała dla Wilhelma Austryaka, rękę swoją stosownie do woli narodu Jagielle oddała, który na chrzcie świętym imie Władysława przyjąwszy, za króla polskiego uznany i koronowany był w 1386 roku.

Mendogiem ieszcze w Litwie swoich iuż miała wyznawców; panującą iednak religią kraiu, a którą i ród Jagiełłów zachowywał, była religia pogańska.

E P O K A II.
FAMILIA JAGIELLOŃSKA.

STAN KWITNĄCY POLSKI

zawiera lat 186.

WŁADYSŁAW JAGIEŁŁO,

od roku 1386 do roku 1434.

Po koronacyi zaraz udał się do Litwy (*), którą do chrześcijaństwa przywiódł, i biskupstwo Wileńskie ufundował: zdawszy zaś rząd

(*) Litwa za panowania Olgierda, oycy Władysława Jagiełły, i pod panowaniem familii Jagiellońskiej obszerne miała swoje granice. Od strony Polski, która część Podlasia, Wołynia i Podola jako zawoicowane posiadała, rozciągała się szeroko na wschód obeymując Ukrainę całą aż do morza czarnego, księstwo czerniechowskie, siewierskie, smoleńskie, twerskie: ku północy zaś pskowskie i nowogrodzkie: a stykając się wówczas z wielkim księstwem Moskiewskim, groźne mu nieraz uadawała prawa. Inflanty iednak i Estonia do nię nie należały. Przyłączenie tak obszernego kraiu, czyniąc Polskę najpotężniejszym na północy państwem, postawiło ją w pierwszym mocarstw europejskich rzędzie.

Litwy Skirgelle czyli Kazimierzowi, bratu swemu, dał powód do kłótni i wojny z Witołdem stryiecznym bratem a synem Kieystuta, który pod protekcyą Krzyżaków domagał się pierwszeństwa; Władysław usunął więc Skirgellę, a Witołda wielkim xiążęciem Litewskim postanowił 1392.

Jadwiga królowa odbierała tymczasem z wojskiem polskiem niektóre na Rusi czerwony zamki i miasta z tych, które Ludwik król do Węgier przyłączając wojskiem ie węgierskiem osadził, iakoto Lwów, Halicz, Przemyśl, Jarosław i inne.

Ze Władysław Jagiełło przyrzekł utraczone od Polski odzyskać prowincye; żądał więc od xiążęcia Opolskiego oddania krajów, które mu Ludwik był nadał: a gdy ten xiąże Opolski wezwany na pomoc Krzyżakom darowaną sobie ziemię dobrzyńską za 40000 zł. zastawił; Władysław ustępował im przez ugodę Żmudzi: ale gdy ci przyjąć ugody téy nie chcieli; dla wykupienia więc iéy zwołany został seym (*) do *Korczyna* (**), w 1404, na którym podatek na wykupno ziemi dobrzyńskiéy uchwalono.

W 1586 r. woiewoda wołoski hołd

(*) Seym ten złożony był z wybranych na seymikach ziemskich i powiatowych postów.

(**) *Korczyn* w woiewodztwie krakowskiém obwodzie stobnickim.

poddaństwa swego we *Lwowie* królowi złożył, co i syn jego, obiąwszy później rząd Wołoszy; w *Sniatynie* (*) uczynił: gdzie posłowie od cesarza wschodniego Paleologa, i od patriarchy konstantynopolskiego przybywszy, prosili króla o wspomóżenie stolicy ich państwa, który wielki naówczas głód dokuczał: czemu Jagiełło wysłanem z Podola na morze czarne zbożem zadosyć uczynił.

W 1399 r. umarła Jadwiga królowa Polska; Władysław dla umocnienia się na tronie pojął za żonę Annę hrabiankę cylleyską, wnuczkę Kazimierza wielkiego. Tym czasem Witold książę Litewski wdawszy się w wojnę z Tamerlanem chanem Tatarów, okropnie przez Edygę i Temir Kutluia wodzów jego zbity, ledwie życie ucieczką ratował.

Gdy Krzyżacy, chciwi nowych coraz zdobyczy i rozszerzenia swej przemocy, nie tylko w Litwie, ale i w Polsce czynili niepokoje, mordy i zabory, i na zawoiowanie Polski skryte czynili przygotowania; przyszło więc do otwartéj w 1410 r. wojny: pierwsza walna między *Grynwaldenem* i *Tannebergiem* (**) w Prusiech bitwa, w której armaty pierwszy raz w Polsce użyte były, zadała straszną

(*) *Sniatyn* w Galicyi cyrkule zaleszczykowskim.

(**) *Grynwalden* i *Tanneberg* w Prusiech w Hokerlandyi.

Krzyżakom klęskę: 50 000 ich padło, sam wielki mistrz zabity, i kilkanaście tysięcy w niewolę się dostało: byłby król całe Prusy zawoiował, gdyby nadeszłe z Niemiec posiłki, własna Polaków opieszałość i podeyrzliwa Witołda polityka, do odwrotu go nie przymusiły: a lubo traktat toruński nastąpił; iednak gdy ieszcze Krzyżacy podwakroć wojnę rozpoczynali, zawsze uskromieni, traktatem przy ieszierze Mielna, Zmudzi i dobrzyńskięy ziemi wyrzec się musieli 1422 roku. Chociaż potęga ich wprawdzie i zuchwałość nkrócona była, przecież i później naieźdzać i skrycie wicherzyć Polski nie przestali.

Na zieżdzie w *Lubowli* (*) 1412 r. Zygmunt cesarz oraz król węgierski oddał insignia królewskie przez Ludwika zabrane, a zatrzymał niektóre ieszcze zamki i miasta na Rusi czerwonej do Węgier przyłączone: pożyczwszy zaś od króla 40 000 kop groszy Praskich starostwo spiskie dał Władysławowi w zastawę, z warunkiem, iż gdy termin zapłaty minie, drugie tyle na nowym terminie zapłacone byź ma.

Wołosi na Podole (**) wpadłszy oręż Władysława na siebie obrócili; zwyciężeni i woiewoda ich Eliasz w niewolę wzięty, do

(*) *Lubowla* w starostwie spiskim na granicy Węgier.

(**) *Luck* miasto stołeczne Podola.

hołdu Polsce przymuszony był. Xiążę też Pomorski na Szczecinie za hołdownika się uznał. Witołd wielki xiążę Litewski posunął zabory na Rusi, i Nowogród wielki ze Pskowem, dwie ruskie rzeczypospolite shołdował: a Han Tatarów zadnieprskich, na znak hołdu, znakomite dary na wielbłądach królowi przysłał (*).

W tym stanie świetności Polski, o której przyjaźni i związki okolicznie panujący starali się monarchowie, nastąpił w r. 1413 seym w *Horodle* (**), na którym połączenie Litwy z Polską zapewniono, przywileje szlachcie litewskiej także same iak koronnej nadano, królom prawo wyznaczania wielkich xiążąt Litewskich zostawiono, i seymy raz w Lublinie, drugi raz w Parczowie postanowiono. Rok 1413 pamiętny jest przytém przyjęciem wiary chrześcijańskiej na Żmudzi i założeniem biskupstwa w Miednikach (***), do czego praca i gorliwość samego króla naywięcey się przyłożyła: umiając bowiem ięzyk żmudzki, sam opowiadał im ewangelią i obowiązków apostoła dopełniał.

(*) Tatarzy, co Ukrainę z Podolem posiadli, przez Olgierda W. X. Litt. zawoicwani zostali, i cały ten kray od czarnego morza aż do rzeki Donu Litwie hołdował, tak, że Witołd udzielnego Hana w Krymie postawił, aby nad Tatarami miał rząd i dozór.

(**) *Horodło* dawniey w województwie ruskiem dziś w lubelskiem, powiecie hrubieszowskim.

(***) *Miedniki* dawna stolica Żmudzi.

Tym czasem na ziczdzie w Łucku w 1428 r. gdzie Witold W. X. Lit. brata swego króla Polskiego, Zygmunta cesarza niemieckiego, Paleologa cesarza carogrodzkiego, Eryka dańskiego i swedzkiego króla, wielu książąt polskich, moskiewskich, litewskich, Hanów tatarskich, i mistrzów krzyżackiego i mieczowego, przez dni 50 wspaniale utrzymywał w celu sprzymierzenia się przeciw Turkom. Zygmunt cesarz zawisł na to połączenie Litwy z Polską patrząc okiem, pobudzał Witolda, aby się królem Litwy ogłosił: lecz gdy się temu Polacy sprzeciwili, na których czele był Zbigniew Olesnicki kardynał i biskup krakowski; Witold ze zmartwienia umarł 1430 roku: po którego śmierci król brata swego Swidrygiełłę czyli Bolesława wielkim książęciem Litewskim postanowił: lecz gdy ten o odłączenie Podola urażony, a przez Krzyżaków do stania się udzielnym panem podżegany, króla do Litwy przybyłego nieiako więził; przyszło do wojny: wyzwolony król przez wierną mu szlachtę i rycerstwo koronne, zrzucił Swidrygiełłę, a Zygmunta, syna drugiego Kiejstuta a brata Witolda, na godność tę wyniósł 1432 r. (*).

(*) Zmiana ta ściągnęła w Litwie wojnę między Swidrygiełłem i Zygmuntem, a w Polsce nową wojnę z Krzyżakami, której skutkiem było wzajemne spustoszenie krajów.

Arcybiskup gnieźnieński Trąba w 1417 wyrobił sobie na zborze Konstancyjskim dla siebie i następców swoich tytuł *Prymasa* korony polskiéy i W. X. litewskiego, a to z powodu urazy, jaką miał do arcybiskupa lwowskiego, który trzecią żonę Władysława Jagiełły Elżbietę z Pileckich Granowską wazył się bez wiedzy arcybiskupa gnieźnieńskiego koronować.

Dla zapewnienia następstwa tronu, zwolany seym w *Jedlnie* (*) w 1450 roku, uznał Władysława sypa królem, a za to nie tylko potwierdzenie dawnych swobód, a szczególniéy prawa *neminem captivabimus nisi jure victum*, na seymie w *Czerwińsku* (**) r. 1422 szlachcie zawarowanego, ale i nadanie wielu nowych otrzymał.

Władysław zachęcony od cnotliwéy Jadwigi żony swoiéy dokończył r. 1400 fundacyi Akademii Krakowskiéy, założył biskupstwa kijowskie, wileńskie, żmudzkie: oraz z powodu częstych z Krzyżakami wojen, urządził wojskowe zaciągi, które na żołdzie utrzymywał: a powodowany iedynie stałością w przyjaźni dla Zygmunta cesarza, którego chytróści często doznawał, oraz gorli-

(*) *Jedlinsko*, *Jedlnia* w wojew. sandomirskiém pćie radomskim.

(**) *Czerwińsk* w województwie augustowskiém pćie łomżyńskim.

wością w wierze, którą Husytowie w Czechach zawichrzyli, ofiarowaney sobie czeskiéy korony nie przyjął. Umarł w r. 1434: z czwartéy żony Zofii księżniczki kiiowskiéy zostawił dwóch synów, Władysława i Kazimierza.

W Ł A D Y S Ł A W

JAGIELLONCZYK WARNENSKI

od roku 1434 do roku 1444.

W dziesiątym roku życia za pomocą Zbigniewa Oleśnickiego kardynała i biskupa krakowskiego objąwszy rząd, miał sobie dodaną opiekę, a kray czasowych regentów: każdy powiat miał iednego, krakowski tylko miał dwóch: w szesnastym roku przyznały mu stany królestwa zupełne lata, i sam władać królestwem zaczął. Wkrótce dway synowie Alexandra wojewody Wołoskiego nie mogąc się o rząd nad kraiem zgodzić, udali się do Władysława, który ich pogodził, oddawszy Eliaszowi wołoską, Stefanowi multzańską ziemię, pod obowiązkiem hołdu i rocznéy daniuy.

Ponieważ ciągła w Litwie między Swidrygiełłem przez Krzyżaków wspieranym, a Zygmuntem trwała woyna, która tak Polskę iak i Litwę niszczyła; król Swidrygiełłę na wy-

gnanie do ziemi siedmiogrodzkiej posłał, a z Krzyżakami pokóy w *Brześciu Kujawskim* (*) zawarł, i obu kraiom spokoyność powrócił 1436 r.

Gdy po śmierci Zygmunta, cesarza i króla węgierskiego i czeskiego, Czesi nie chcieli przyznać Alberta Austryaka zięcia iego królem swoim, udali się do Władysława prosząc, aby brat iego Kazimierz, późniéy W. X. Litewski, koronę czeską przyjął: lecz gdy ten odwlekał przybycie, Albert potrafił ująć dla siebie Czechów, i chociaż woyska Polskie już do Czech wkroczyły, traktatem przecięż wrocławskim Albert przy tronie czeskim się utrzymał. Tenże Albert niedługo cieszył się koroną cesarską, węgierską i czeską, a po iego śmierci Węgrzy obrali sobie Władysława Jagiellończyka królem. Pośpieszył Władysław do Węgier, aby ztąd wsczęte uspokoić rosterki: i lubo część narodu, narodzonego po śmierci Alberta syna iego Władysława *Pogrobowcem* zwanego za króla, Elżbietę zaś matkę iego regentką uznała; iednakże Władysław koronował się królem węgierskim 1442 r.

Po śmierci Zygmunta Kieystutowicza dla zdzierstw i okrucieństwa w Litwie znienawi-

(*) *Brześć Kujawski* dawniéy stolica Kujaw, dziś powiatowe miasto w wojew. mazowieckim powiecie brzeskim.

dzonemu i 1440 r. zabitego, król brata swego Kazimierza do Litwy wysłał, a Litwa go wielkim xiążęciem powitała: lubo wielu tamecznych panów, samego króla Władysława za swego Wielkiego xiążęcia mieć pragnęło.

Kiedy Turcy zaborami swemi zagrażali Węgrom i chrześcijańskiemu państwu, Władysław za namową Eugeniusza IV, papieża, wydawszy im wojnę, szczęśliwie ich zwyciężył, i do pokoju zmusił. Zawarty był ten pokój w *Seggedinie* (*) na lat 10, a utrzymanie jego z obu stron uroczyscie na Ewangelii i Alkoranie poprzysiężono: lecz gdy Turcy z wojskiem do Azji się przenieśli; Władysław za namową i uwolnieniem od przysięgi przez Juliana Cesarini kardynała, którego papież Eugeniusz IV przysłał, złamał traktat i nową przeciw Turkom podniósł wojnę: ale nieszczęśliwie pod *Warną* (**) zewsząd otoczony mężnie broniąc się we 21 roku życia zginął: gdzie wojska chrześcijańskie zupełnie porażono, kardynał w ucieczce zabity, a Huniad wódz węgierski ledwie z małą garstką Węgrów ocalony został. Między łupami metryka koronna zabrana była w 1444 roku.

(*) *Seggedin* w Węgrzech górnych nad rzeką Taissą.

(**) *Warna* miasto w Bułgarii nad morzem czarnym.

K A Z I M I E R Z

JAGIELLOŃCZYK

od roku 1444 do roku 1492.

Nieprędko Polacy dowiedzieli się o śmierci Władysława; aż dopiero gdy Węgrzy obrali sobie króla, i Polacy też Kazimierzowi bratu Władysława wielkiemu xiążęciu Litewskiemu rząd ofiarowali, pod warunkiem iednak, iż skoroby się Władysław znalazł, on mu tronu ustąpi. Téy propozycyi Kazimierz przyjąć nie chciał, a przywiązany do Litwy, i oddzielenie iéy od Polski zamysłaiący, długo z przyięciem czynionéy mu ofiary zwlekał, a tak było *bezkrólewie* blisko lat dwu. Lecz gdy znudzeni oporem Polacy Bolesława xiążęcia mazowieckiego obrać królem umyślili; Kazimierz przez matkę swą Zofią o przyięciu tronu zapewnił, do Krakowa na koronacyą przybył, przywileie zatwierdził, i oderwane kraie odzyskać przyobiecał w 1447 roku.

Kiedy między Litwą a Koroną o przyłączenie Podola, Wołynia i Rusi uparte trwały zatargi, i kilkakrotne ziazdy na odebranie od króla przysięgi i ostateczne wzajemnych tych do Rusi pretensy rozstrzygnięcie na niczém zchodziły; Tatarzy zbliżaniem się Turków ku Europie i wzięciem przez nich tanytopola wzburzeni, z wierności Polacy zerwali się, i potrzykroć kraie polskie

Polski aż po Lwów plondrowali, i dopiero w 1453 r. okropnie pod *Trembowłą* (*) zbici napadów poprzestali: Szląscy też xiążęta najeżdżali wielką i małą Polskę.

Wołoski również wojewoda Bogdan, w wierności swéy niestateczny, woysku polskiemu do utrzymania go w spokoyności i posłuszeństwie wysłanemu niemałą w 1450 roku zadał klęskę; lecz wkrótce Piotr następca jego hołd złożył: który, w czasie gdy woyna krzyżacka Polskę zaprzątnęła, nie mogąc się Turkom, co iuż Carogród w 1453 roku zdobyli, i za rzekę Dunay przechodzie zaczęli, własnymi oprzeć siłami, daniną się okupił.

W 1454 Prusacy niemogąc iuż znieść iarzma Krzyżaków rozpustą, zdzierstwą, zbytkami i gwałty uciskających, bunt podnieśli, zanuki ich burząc poddali się królowi Polskiemu; stąd przyszło do wojny z Krzyżakami: która z powodu rozrzutności króla i roztrwonionych poborów na woysko zaciężne przez naród dostarczonych, i z powodu ciągłych między Litwą, Polską a królem zatararów, pomimo wielkie poświęcanie się Prusaków i Polaków przez lat 13, z naywiększém kraiu tego zniszczeniem prowadzona, w mieście toruńskim w 1466 r. 5 maja ukoń-

bowła w Galicyi cyrkule lwowskim.

czona została: mocą którego część zachodnią Prus do Polski przyłączono, i na pomorskie, chełmińskie, malborskie wojewodztwa, i księstwo warmińskie podzielono: *wschodnia zaś część* czyli właściwe Prusy przy Krzyżakach pozostały z obowiązkiem hołdu, oraz zakon krzyżacki pod protekcją Polski zostawać, a wielki mistrz i kilku kawalerów w senacie mieysce mieć mieli.

W Litwie wielu możnych panów czyniło usiłowania do zerwania związku dwóch tych narodów, które król chcąc utrzymać, coraz więcej dogadzać musiał stanom. Za niego na seymie w *Korczynie* (*) *nowym* w r. 1468 zebrani na ustanowienie podatku od szlachty posłowie, utworzyli własnego *narodu reprezentacyą*, która wspólnie z królem i senatem w rzeczach kraiu tyczących się odtąd stanowiła.

Oprócz odzyskania Prus, Kazimierz powiększył kray polski zakupieniem księstwa świecimskiego za 50 000 grzywien srebra, a książę zatorski hołdownikiem się Polski uznał. Powiaty zaś bielski i płocki po śmierci Ziemiowita książęcia mazowieckiego do Polski przyłączone zostały 1462 roku. Tym czasem Tatarzy i Turcy zagarnąć Wołoszczyznę pra-

(*) *Korczyn* w województwie krakowskim: niektórzy dzielnopisowie twierdzą, iż seym ten był zwołany do *Piotrkowa*.

gnący, Ruś i Podole podwakroć plondrowali, ale od Jana Alberta królewica zbici, łupów swoich odbiegli 1489 roku.

Świetny był tron Polski, bo obce narody pragnęły królów z familii Jagiellonów. Czesi po śmierci Jerzego ofiarowali koronę Władysławowi, starszemu synowi Kazimierza w r. 1471, który ją pomimo zabiegi króla węgierskiego Macieia otrzymał: a Węgrzy również usunawszy tegoż Macieia Korwina, tron swój ofiarowali Kazimierzowi, drugiemu synowi (który późniéj świętym został); lecz gdy ten przybycie swoje opóźniał, Maciey uiąwszy sobie znowu Węgrów do zrzeczenia się pretensyi Kazimierza przymusił, i Polskę, królewiców swoich wspierającą, rabunkiem i pożogą zwłaszcza od Szląska niemały czas trapił, przeciw któremu nakazane pospolite ruszenie bez pożytku się rozeszło. Wkrótce znowu po śmierci Macieia 1490 roku wzywali Węgrzy na tron Jana Alberta, trzeciego syna Kazimierza: ale gdy Władysław król Czeski od niektórych był także wezwany; przyszło do wojny między bracią, w której Jan Albert zwyciężony, starszemu Władysławowi ustąpił prawa, otrzymawszy za to niektóre xięstwa w Szląsku.

Kazimierz król z wypadku tego nieukontentowany umarł w 1492 r., w którym wielki xiążę Moskiewski Iwan Bazylewicz do Litwy

wpadł i plondrował, oderwawszy wpród ieszcze, bo 1477 roku od Litwy Nowogród wielki i część białej Rusi: czego król zatargami o trony między synami swymi zatrudniony, dla niedostatku pieniędzy i żołnierzy odzyskać nie mógł.

Za panowania Kazimierza używać powszechnie zaczęto prochu i broni ognistej. Ameryka odkryta została, i sławny astronom Mikołaj Kopernik urodził się w roku 1473 w Toruniu: oraz Jan Długosz kronikę dziejów polskich pisał. Zona Kazimierza była Elżbieta, córka Alberta cesarza, z której zostawił sześciu synów i pięć córek.

J A N A L B E R T

od roku 1492 do roku 1501.

Za usilnym matki staraniem obrany królem, brata swego Alexandra wielkim książęciem litewskim uczynił, a Zygmuntowi najmłodszemu bratu oddał księstwa, które w Śląsku posiadał, i z Władysławem bratem swoim królem czeskim i węgierskim przymierze zawarł w celu wzajemnej sobie pomocy.

Przeciwko Wołochom lubo statecznie hołdującym, w zamiarze iednak osadzenia tam brata swego, wojnę podniósł, lecz nieszczęśliwą: wojsko bowiem polskie zwykle z po-

spolitego ruszenia złożone, zdradą do lasów bukowińskich wprowadzone, podciętemi drzewami przywalone zostało (*), a Wołosz z Turkami i Tatarami już Turkom podległymi, na Podole i Ruś czerwoną napadłszy, po sam Lwów kray pustoszyli i wiele ludu zabrali. Zima nadzwyczajna i głód iedynie w 1498 r. nieprzyjaciół tych wytępiły. Odtąd wierna Wołosza w przychylności swęj zachwiana, z Turkami łączyć się zaczęła.

Wkrótce Iwana Bazylewicza, W. X. Moskiewskiego, woysko, pomimo pokrewieństwo tegoż W. xcia, z którego córką Heleną Alexander brat Alberta ożenił się, wtargnęło do Litwy i chciało opanować Smoleńsk, lecz nadaremnie; zbiło iednak 1500 r. nad Wiedroszą woysko litewskie, i Wiazmę, Droho-luz, Starodub, Czerniechów, Siewierz, Putywl, i wiele innych zamków zagarnęło.

Xiążę zatorski sprzedał królowi za 80000 dukatów xięstwo swoje, które do Polski przyłączone zostało.

Król dopominał się od Fryderyka, wielkiego mistrza krzyżackiego, należytego hołdu: gdy ten dopełnić tego wzbraniał się, i szukał w Niemczech protekcyi; król wszród przygotowania do wojny z Krzyżakami, tknięty

(*) Po tak okropny kłęsce, szlachta w 1496 r. wyiedunała sobie od króla zaręczenie, iż nadal pospolitego ruszenia bez czwolenia seymików nakazywać nie będzic.

apoplexyą w Toruniu umarł 1501 roku; był bezzenny, leży w Krakowie.

Za niego 1496 r. zawiła się ustawa, mocą której król nie bez seymików i seymu czynić nie mógł, ani praw ani podatków stanowić, nawet o wojnie rzecz do seymu należała.

A L E X A N D E R

od roku 1501 do roku 1506.

Przybywszy z Wilna Alexander, W. książę litewski do Krakowa, królem polskim przez Fryderyka, brata swego, arcybiskupa gnieźnieńskiego i kardynała, koronowany został: i zaraz postanowiono, że odtąd król polski i wielki książę litewski w iednej zawsze osobie będzie.

Wkrótce król do Litwy wyjechał posłyszawszy, iż Tatarowie, podburzeni przez wojewodę multńskiego, wraz z Moskwą wpadali i oneż rabowali. Tam przybył Szachmet, chan hordy nadwołżańskiej, który w skutek zawartego z Polską przymierza zastaniał ją i bronił; ale zostawiony bez przyrzeczonego wsparcia, zbity na głowę, ucieczką do Kiiowa, a ztamtąd do Wilna ratował się i w Litwie życie skończył (*).

(*) Szachmet chan hordy nadwołżańskiej był prześladowany za wierność swą ku Polsce od Mendli Gerei

Kiedy król do Malbarga zjechał na odebranie od miast pruskich przysięgi wierności, wezwał tam i wielkiego mistrza krzyżackiego: który dla uniknienia i wyłamania się od hołdu do Niemiec wyjechał, i z całemi Prusami chciał się protekcyi rzeszy niemieckiej poddać; ale król nadanemi miastom pruskimi przywilejami, one w wierności ku Polsce utrzymał.

Alexander na seymach piotrkowskim i radomskim w 1504 i 1505 roku, wszystkie prawa i statuty od czasu seymu wiślickiego uchwalone potwierdził, i te *Janowi Łaskiemu* kanclerzowi w jedną księgę zebrać polecił. W tym zbiorze jest uchwała, która za tegoż Alexandra króla stanęła: że wszystko, co się rzeczypospolitęj dotyczy, na seymie wspólną

chana hordy perekopskiej, który później z hołdownictwa Polsce zerwał się, i z Iwanem Bazylewiczem wielkim xiążęciem Moskiew. na pogwałcenie Szachmeta i złupienie Polski był się złączył. Szachmet w obronie własnego siedliska udał się był o pomoc ieszcze do Kazimierza Jagiellończyka, o którą również i Mendli Gerey upraszał; lecz król dla wojny z Krzyżakami nie mógł żadnego wojskiem wspierać. Mendli Gerey poddał się więc w 1475 r. Turkom, a Kazimierz król z wiernym Szachmetem w 1478 r. zawarł ściśle przyrzeczenie, i nadesłać mu pomoc przyrzekł; lecz wpadnieniem Moskwy wstrzymany był. Szachmet pomimo ponowione za Jana Alberta przyrzeczenie, bez posiłków zostawiony, i własny kraj utracił, i zemstę Tatarów perekopskich na Polskę ściągnął, którzy za Jana Alberta i Alexandra Podole i Ruś czerwoną aż po Lwów uisezyli.

radą i zgodą stanowiono będzie. Z czasem wzięto tę wspólną zgodę za *iednomysłność*, i ztąd w dalszych czasach powstało *Liberrum veto*.

Tym czasem Tatarzy znowu do Litwy z wielką siłą wpadli i niszczyli: król nakazał pospolite ruszenie, a śmiertelną złożony chorobą dał moc Glińskiemu, który doścignawszy Tatarów pod *Kleckiem* (*) na głowę ich poraził, i konającemu królowi wiadomość tę przesłał.

Umarł Alexander w Wilnie 1506 i tam pochowany, dla tego: iż panowie litewscy bali się, aby w czasie ich oddalenia się za ciałem króla, gdyby go do Krakowa prowadzić mieli, Gliński człowiek popularny i dumny, korzystając z pomyslnéj pory, nie przywłaszczył sobie xiążęcéy dostojności w Litwie.

Zona Helena, córka w. xcia Moskiewskiego, niekoronowana dla tego, iż religii swoiéy greckiéy odstąpić nie chciała: lecz pozwolono iéy mieć kaplicę swoię w zamku krakowskim.

Byłto król tak marnotrawny, iż gdy dobra na stół królewski przeznaczone rozdawał i roztrwonił; naród obawiając się, aby do nakładów iakich z tego powodu nie był

(*) *Kleck* miasteczko w województwie mińskiem, dziś w gubernii mińskiéy.

pociągany, na seymie 1504 r. ustanowił: że dobra królewskie są własnością narodu, a przeto szafunku niemi wiecznie królom zabrania.

Z Y G M U N T I,

od roku 1506 do roku 1548.

Po śmierci bezdzietnego Alexandra, Zygmunt, brat jego a najmłodszy syn Kazimierza Jagiellończyka, iednomyślnie królem polskim i wielkim książęciem litewskim obrany, i w Krakowie koronowany został: gdzie zaraz seym koronacyyny zwołał ku podźwignieniu państwa i ku poratowaniu skarbu.

Moskwa przez Glińskiego podbudzona wpadła do Litwy i niszczyła ją: z tego korzystając Gliński, uniesiony nienawiścią przeciw Zabrzezińskiemu wojewodzie trockiemu, naniechawszy go w domu jego własnym zabił: a pewny, iż mu to zabójstwo bezkarne nie ujdzie, zwłaszcza, że znał dla siebie niełaske króla; z całą partją swoją do Moskwy przeszedł. Na odgłos tego buntu wysłał król wojsko przeciw Moskałom, które ich pobijwszy pod Orszą (*), aż pod samę Moskwę się posunęło; zatem W. Xzję pokój zawarł,

(* Orsza w województwie witepskiem dziś gubernii mohilewskiej.

wszystkie zamki w Litwie zajęte królowi zwrócił: ale Psków dotąd Litwie hołdujący, 1509 r. stracony, a Gliński za nieprzyjaciela oyczyzny osądzony, z kraiu wygnany i dóbr wszelkich pozbawiony został. Gdy zaś powtórnie w 1513 r. za podburzeniem Maxymiliana cesarza, Gliński z woyskiem moskiewskiem do Litwy wpadł i Smoleńsk 1514 r. zabrał; o zdradę przekonany, przez W. Xcia Moskiewskiego w więzieniu osadzony, z niego wyszedłszy więcey do kraiu nie wracał, i na dworze moskiewskim w wielkiem był znaczeniu.

W śród pierwszej ieszcze wojny z Moskwą, Bogdan wojewoda wołoski odmówieniem ręki siostry Zygmunta króla urażony, w 1509 r. wtargnął do Polski: lecz zwyciężony pomimo przemagającą siłę, do zawarcia pokoju przymuszony był, którym za hołdownika Polski z Multan i Wołochów uznać się musiał. Tatarzy też pomimo płacną przez rzeczpospolitą *donatiwę*, czyli pensyją roczną dla tego, aby się od napadów łupiestwa wstrzymali (*), ustawicznie Polskę naieżdżający, pod *Wiśniowcem* (**) przez Konstantego

(*) Król Zygmunt w 1511 r. chcąc zabezpieczyć południową Polskę od niazdu i rabunku Tatarów, oraz zapewnić sobie użycie ich przeciw wspólnym nieprzyjaciołom, przyrzekł był im płacić rocznie w podarunku 15000 dukatów i kilkaset kozuchów dawać.

(**) *Wiśniowiec* na Wołyniu.

Xcia Ostrogskiego na głowę zbici zostali: co iednak od dalszych naziędów ich nie wstrzymało, aż póki zawarte z Turkami przymierze w 1525 roku, i surowe od Solimana II, sułtana tureckiego, zakazy, granic Polski od dalszego Tatarów łupiestwa nie zabezpieczyły (*).

Gdy dla ustawicznych tatarskich napadów, naród zmęczony już był tą ciągłą do wojny gotowością i nieustanném prawie *pospolitém ruszeniem*; za namową samego króla ofiarował się dadź część dochodów swych w podatku na zaciąg stałego płatnego żołnierza, i pierwszy raz hetman koronny był ustanowiony: *pospolite* zaś ruszenie w czasie tylko zagrażającego niebezpieczeństwa krajowi zwoływane i użyte bydź miało. Na utrzymanie miejscowej i pewney straży przeciw napadom Tatarów, urządził król lekką milicyą konną z ludu ruskiego i polskiego w okolicach Dniepru i Dniestru osiadłego, a przed napadami i okrucieństwem Tatarów, po wyspach Dniepru lasami zarosłych, a skałami czyli *porohami* warownych

(*) Przymierzem tém zawarowano także, iż gospodar wołoski będzie zawsze chrześcianinem, za potwierdzeniem króla polskiego i sułtana tureckiego pod wspólną zostający opieką: co nie tylko prawa Polski do Wołoszczyzny uuczupliło, ale częstych wojen o następstw rządów późney powodem było.

kryjącego się, i rybołostwem, myślistwem, oraz uganianiem się za Tatarami i zdobyczą ich do tey posługi usposobionego, którą *kozakami* od imienia tatarskiego znaczącego *lekki iezdziec* nazwano, i pod władzę starosty czerkaskiego, oddano.

Zjazd w Wiedniu 1515 roku cesarza Maxymiliana, Władysława króla węgierskiego i czeskiego, i Zygmunta, żadney korzyści dla Polski nie przyniósł: chociaż cesarz i związkami małżeństwa się skojarzyć, i wielkiego mistrza krzyżackiego do hołdu Polsce skłonić przyrzekł: który widząc Polskę wojnami pogranicznymi zajętą, hołdu złożyć wzbraniał się. Owszem Maxymilian zawsze okazał się chytrym, i nieprzyjaciół Polski posiłkującym.

Przyszło nakoniec do wojny z Krzyżakami, która się ukończyła pokojem r. 1525 w Krakowie: mocą którego Albert margrabia brandeburski, siostrzeniec Zygmunta, wielki mistrz krzyżacki (który się chwycił reformy religijney Lutra, i zakonną rycerską suknią rzucił), został *księciem dziedzicznym Prus wschodnich* czyli *właściwych*, lennikiem i hołdownikiem Polski, on i jego potomstwo: po tey linii wygasł, bratnia linia pści męzkiej, a po wygaśnięciu iey Prusy miały się wrócić do Polski: zakon krzyżacki ustać, a książę w obradach publicznych przy królu

siedzieć i podczas wojny przynależyte posiłki dawać miał.

Przy tey okazji Zygmunt siostrzeńcom swoim, książętom pomorskim, powiaty lawenburski i bytowski lennem prawem nadał.

Z powodu wsczynającego się luteranizmu, którego się Gdańszczanie uchwycili, zasłły tam między katolikami a dyssydentami zamieszania i gwałty; król pryncypalnych buntu dowodzców śmiercią ukarawszy, rozruchy te przytłumił roku 1527.

Gdy liniia książąt mazowieckich na Januszu i Stanisławie wygasła, przyłączył król Mazowsze do korony, i te w oprawie królowey Bonie, żenie swoiey, przeznaczył: że zaś do tey sukcesyi rościł sobie prawo Odrowąż, mający za sobą książeczkę mazowiecką, nie-małego od królowey za to doznał przesładowania.

W 1530 roku na seymie krakowskim Zygmunt August, syn królewski, za następcę uznany i koronowany został, oraz polecono wygotowanie zbioru praw i konstytucyi: a gdy Litwa miała już swój statut porządnie napisany, w koronie przyjęcie zbioru praw, który był pod przewodnictwem Taszyckiego wygotowany (*), na seymie piotrzkowskim

(*) Zbiór Taszyckiego zwany bywa redakcją, był drukowany in folio 1532. Były prócz tego i inne projekta zbioru praw, które w rękopisach pozostały.

w 1534 r. nie doszło, z powodu zaburzenia Kmity i Zborowskich.

Powtórnie Wołoszyn Pokucia chciwy wpa-
dał do Polski i zwyczajem swoim ją uiszczył;
wysłał król przeciw niemu woyska: a gdy
zwycięstwo pod *Obertynem* (*) przez Jana
Tarnowskiego odniesione, nie wstrzymało
ich napadów; król zwołał pospolite ruszenie.
Stanęli Polacy pode Lwowem w 150000
szlachty: ale tam zamiast iścia na Wołoszyna,
poburzeni przez Kmitę, Odrowąża i Zboro-
wskich, nieukontentowanych z króla i królo-
wey, bądź, że ich spodziewane urzędy chy-
biały, bądź, że byli przez królową prześlado-
wani; narzekania swoje przeciw królowi o
rozrzutność, rozdawanie urzędów i o pobór
cła wywierać poczęli. Próżno król krzyki
te łagodził, rzecz do seymu odkładał, ra-
bunki Wołochów wskazywał; rokoszanie zo-
stawili oycyznę na łup nieprzyjacielowi,
wrócili do domów, gotując się na burzliwe
seymiki: a gdy seym w Krakowie w 1538 r.
i późniejsze na niczém spełzły; Polska przez
Tatarów i Wołochów w obliczu zebrancy
szlachty na rokosz pode Lwowem *woyną ko-
koszą* zwany złupiona, utraciła Wołochy i
Multany, które się Turkom poddały.

(*) *Obertyn* miasteczko w Galicyi w cyrkule stanisławo-
wskim.

Umarł r. 1548, pędząc dni późney starości w umartwieniu, tak z utraty prowincyi wołoskiej, iako pogorszonego stanu mieszczan i włościan, których przemagająca szlachta gnębić zaczęła. Leży w Krakowie: żon miał dwie: Barbarę Zapolską xiężniczkę siedmiogrodzką, i Bonę xiężniczkę medyolańską (*).

Paowanie Zygmunta I, *starym* zwanego, było iedno z najsławniejszych i byłoby może z naykorzystniejszych, gdyby w końcu osobiste urazy nie zaburzyły i nie przeszkodziły iego widokom, i gdyby Zygmunt zbyt wspaniały, nie był poświęcił sposobności odzyskania utraconych krajów i rozszerzenia granic państwa wewnętrznemu przekonaniu, iż na tém szczęśliwość narodu nie stoi. Mógł był bowiem Prusy całe zawoiować i do Polski przyłączyć: mógł był koronę czeską i węgierską sobie ofiarowaną przyiąwszy, (do której miał prawo następstwa po matce swojej Elżbiecie, córce Alberta cesarza i króla węgierskiego i czeskiego) kraie te z królestwem polskim wieczną skoiarzyć unią; ale wspaniałość iego i osobista wielkość pogardzała zaborami, i kazała odmówić tron czeski, węgierski i szwedzki nawet, który mu po

(*) Bona, Włoszka, przez wpływ Maxymiliana I cesarza Zygmunтови poślubiona, intrygami swemi, przedaynością i skażeniem obyczajów, zgubnem była dla Polski narzędzicm.

wygnaniu Chrystyana II ofiarowano (*). Osobiste jego przymioty, męstwo i nauki sprawiły, iż wszyscy wówczas współ panujący szacowali go, bali się i o przyjaźń się jego starali.

ZYGMUNT AUGUST

od roku 1548 do roku 1572.

Po śmierci oycy przybywszy z żoną swoją Barbarą Radziwiłłówną, z którą potajemnie się był ożenił, do Krakowa, wspaniały pogrzeb zmarłemu królowi sprawił, i seym do Piotrkowa zwołał. Powstała na nim okropna burza, przez matkę Bonę przygotowana, o sekretne króla ożenienie się przeciw woli królowej matki i samego narodu: ale stałością króla zwyciężona, i Barbara na królową ukoronowana została w 1550 roku; niedługo się jednakże tém cieszyła: w sześć bowiem miesięcy po koronacyi z żalem króla i narodu umarła.

Jeszcze się te niesnaski nie były uspokoiły, kiedy nowy w Krakowie zdarzył się przypadek, który niemało króla zasmucił. Studenci akademii krakowskiej, nieukontentowani za małe

(*) Chrystyan czyli Chrystiern II, król Danii, Norwegii i Szwecyi, takim był uciemiężycielem ludu swego, iż go Szwedzi pod przywództwem Gustawa Wazy z tronu wyrzuli, a potem Duńczykowie z kraini wypędzili.

ukaranie sług proboszcza Czarnkowskiego, oskarżonych o zabójstwo kilku z ich kolegów, porzucili szkoły, wyszli z Krakowa, rozproszyli się po Niemczech, zostali lutrami, i wprowadzili tę wiarę do Polski: która taki wzrost brała, że większa część znacznych panów, xięży, a nawet biskupi niektórzy nowości się tej chwycili. Król tollerując wyznanie to w Krakowie rozszerzone, dozwolił na wystawienie kościoła luterskiego: stąd powstały prześladowania. Biskupi przywłaszczyli sobie iurydykcyą *inkwizycyi świętey*, na co szlachta sarkata; aż seym Piotrkowski w 1552 r. umysły pogodził, władzę duchowną uszczuplił, i Orzechowskiego (*) kanonika przemyskiego za podeyrzenie o luteranizm i pojęcie żony wyklętego, z biskupem i prymasem poiednał.

Tymczasem Tatarzy do Polski wpadli, i mocno ją niszczyli, lecz przez Tarnowskiego pod *Tarnopolem* (***) zbici i wygnani zostali.

Król za namową matki swoiëy wszedł w śluby małżeńskie z Katarzyną z domu austriackiego, siostrą pierwszëy przed Barbarą żony swoiëy, lecz wkrótce po koronacyi iey,

(*) Orzechowski na seymie tym uczynił wyznanie wiary, a od papieża Juliusza III otrzymał uwolnienie od kapłaństwa i potwierdzenie swego małżeństwa.

(**) *Tarnopol* w Galicyi, dawniëy w województwie bełzkiem.

zmierziwszy ją sobie, odesłał do Wiednia: Matka też jego Bona opuściwszy Polskę, wyjechała do Włoch z niezmiernemi skarbami. Tam pożyczyła Filipowi II, królowi hiszpańskiemu 520 000 dukatów (*), które po śmierci iéy spadły na Zygmunta Augusta i Zygmunta III, królów polskich, pod imieniem *summ neapolitańskich*, nigdy odzyskane już nie były.

Od niejakiego czasu naród żądał naprawy rzeczypospolitéy, król tedy Zygmunt wziął się do tego bardzo czynnie: powściągnął nadużycia, poodbierał nieprawnie trzymane starostwa i urzędy, ustanowił *kwartę* czyli czwartą część dochodów ze starostw, i te na wojsko kwarciane przeznaczył, postanowił wielki nadzwyczajny sąd na raz jeden, który zaległe sprawy odsądził, przywilecie i prawa pojedyncze osób i miast przeczesał; nieprawnie posiadane pokasował: Lwów wielkie przywilecie nadał, tam sądy ziemskie ustanowił: szlachtę litewską porównał z polską, wprowadził seymiki, i taki seym iak był polski: statut poprawił, i nad dopełnieniem unii

(*) X. Waga summy królowi hiszpańskiemu pożyczoną na 450 000 dukatów stanowi, a klejnoty, które z sobą wzięła, na siedm milionów dukatów szacowane były: co przekonywa iak zamożna i bogata była wówczas Polska: kiedy takie skarby królowa zebrać i wywieźć z sobą mogła.

narodów pracował; gdy widoki te nowe przerwały boie.

Kiedy czas nieiaki wytchnęła Polska po woynach postronnych, wielki mistrz kawalerów mieczowych czyli inflanckich, przyiąwszy reformę religijną Lutera, wyznania ausburskiego, i poróżniwszy się z arcybiskupem ryckim krewnym Zygmunta Augusta, w niewoli go osadził, i ze wszelkich dóbr wyzuł; uwiadomiony o tém król, wysłał posłów ze wstawieniem się o uwolnienie arcybiskupa: lecz gdy Inflanckich, gwałcąc święte narodów prawa, posłów polskich zabili; król z pospolitým ruszeniem poszedł przeciw Inflantom. Tém tak dalece przestraszony został *Fürstenberg*, wielki mistrz, iż wolność arcybiskupowi wrócić, koszta wojenne nagrodzić, hołdownikiem się uznać, i posiłki w czasie potrzeby dać obowiązał się. Car Moskiewski, który zawsze miał chęć zawoiowania Inflant, urażony takowym postępkiem, wkroczył ze znaczným woyskiem w Inflanty, wiele miast zabrał, *Fürstenberga* schwytał, i do Moskwy odesłał. Następca jego wielki mistrz *Gotard Ketter*, szukając wszędzie pomocy przeciw Moskwie, gdy widział, że i król szwedzki ieszcze przeciw niemu powstaie, i Estonią zajmuie; udał się do króla Augusta w 1561 r. i niemu jako wielkiemu xciu litewskiemu się poddał. Tym sposobem wplą-

tał się król w przykrą z Moskwą wojnę: a widząc, że samemi siłami litewskimi nie podoła; zawarł ugodę z Ketlerem: mocą której Inflanty za Dzwina miały należeć do króla polskiego, a Inflanty z téj strony Dzwiny oddane były w lenność Gotardowi Ketlerowi, który jako udzielnny z potomstwem swoiemu pod imieniem *książęcia Kurlandyi i Semigalii*, pod hołdem Polski zostawał. Moskwa pomimo trzy zwycięstwa (*) przez Chodkiewicza odniesione, Połock szturmem wzięła i zatrzymała mocą zawartego pokoju: również i Szwecya przy Estonii pozostała 1568 r.

W czasie téj wojny król wystawił flotylę korsarzy na bałtyckim morzu, która nie dopuszczała i utrudniała wszelki dowóz do brzegów i portów w Inflantach, przez Szwecyą i Moskwę trzymanych.

Do wojny moskiewskiéj ledwie się nie przyłączyła i turecka, gdy w czasie rozruchów na Wołoszczyźnie i w Multanach, z powodu stanowionych i spychanych to przez Turcyą, to przez Polskę gospodarów, *Tomza* gospodar zrzucony przez sułtana, uciekł do Polski z wielkimi skarbami; ale gdy król na dopominanie się Turków, kazał go ściąć i głowę do Stambułu posłał, zagrożenie wojny ustało r. 1572.

(*) Pod *Czaśnikami*, *Jezierzyszczami* i *Ułq*, które miejsca dziś są w gubernii witebskiej.

Tym czasem król dokończył dzieła połączenia nazawsze Litwy i Prus z Polską, zwołany w 1569 r. sejm do *Lublina*, życzenia narodów dopełnił. Korona Polska i wielkie księstwo litewskie stało się iedną wspólną rzeczpospolitą; Prusy, Podlasie, Wołyń, Podole i Ukraina do Korony przyłączone, Inflanty z Kurlandją i Semigalią do obu narodów należeć miały. Sejm ten sławny *unią Litwy z Polską* był ieszcze świadkiem hołdu, który Albert Fryderyk, książę Pruski drugi, biorąc inwestyturę na swoje księstwo królowi złożył.

Dokonawszy tak wielkiego i trudnego Zygmunt August dzieła, ogłosiwszy oraz zupełną w wyznaniu religii wolność, w 1572 r. umarł bezdzietnie, i na nim zgasło świetne Jagiełłów plemię. Żon miał trzy: Elżbietę z domu austryackiego, Barbarę Radziwiłłównę wdowę po Gastoldzie wojewodzie wileńskim, i Katarzynę siostrę pierwszey żony swoicy.

Za panowania iego ukończył się sławny trydencki sobór przeciw dyssydentom i heretykom: a gdy cała prawie Europa z powodów religijnego prześladowania, ztąd domowey wojny, krwią była spryskana; iedna Polska dla wolności mądrze utrzymaney we wszelkiem wyznaniu wiary, pomimo niektóre na sejmie parczowskim i piotrzkowskim

w 1564 r. przeciwko sekcje *Aryanów* i *Socynianów* uchwały, chlubną dla króla i narodu zachowała spokoyność i umiarkowanie.

Polska stanęła na szczycie potęgi, świetności i szczęścia, miasta się wzniosły, wsi zaludniły, rzemiosła i kupiectwo wzmogło, przez rozszerzone na morzu bałtyckim panowanie handel, a z nim przepych wzrósł, zamki wspaniałe przyozdobiły ziemię rolnictwem i przemysłem ożywioną, a naukami i cnotami narodowemi powszechnie słynącą.

E P O K A III.

KROLOWIE WOLNIE OBIERANI.

STAN CHYLENIA SIĘ I UPADKU POLSKI

zawiera lat 225.

B E Z K R O L E W I E

od roku 1572 do roku 1574.

Po śmierci Zygmunta Augusta, na którym skończyła się sukcesya do tronu elekcyjna, i który zdał na naród, wolny zupełnie po sobie następcy wybór; Polacy wspólnie z Litwą przedsięwzięli nie mieć odtąd innego króla, tylko *wolno* przez siebie *obranego*. I tak, gdy za familii Piastów był tron sukcesyonalny, a za familii Jagiellonów sukcesyonalny i elekcyjny; po wygaśnięciu tej familii tron został wolno elekcyjnym, a Polska *rzecząpospolitą*.

W czasie więc bezkrólewia prymas Uchański arcybiskup gucznieński zwołał sejm, *kon-*

uwokacyynym zwany: na którym uchwalono, iż nie sami posłowie i senatorowie, ale cały naród obierać sobie będzie króla z kandydatów o tron konkurujących, i seym elekcyi czyli *zebranie narodu* na polu pod Warszawą przeznaczono: dla zachowania zaś porządku i spokojności, sądy *kapturowe* ustanowiono.

Na tym seymie elekcyynym książęta pruski, kurlandzki i pomorski domagali się miejsca na obradach, lecz im to odmówiono: a pomiędzy wielu konkurentów do tronu, zostały tylko dwie partye: *Austryacka*, która podawała Ernesta arcyksięcia, syna Maxymiliiana cesarza, i *Francuzka*, która podawała Henryka księcia andegaweńskiego, brata Karola IX króla Francyi.

Nim do wyboru między nimi przez wolne narodu, woiewództwami na polu elekcyyném stojącego, głosy przystąpiono; ułożono artykuły, podług których król obrany, i jego następcy rzeczpospolitą rządzić i zachować się mieli. Te artykuły zawierały: iż król następcy po sobie za życia mianować, ani obierać nie będzie, ale zawsze wolne nowego króla po śmierci swojej obieranie stanom rzeczypospolitey zostawi: iż tytułu *pana* i *diedzica* używać nie będzie: iż dyssydentów w pokoju zachowa: iż wojny nie wypowie, ani pospolitego ruszenia nie nakaże, ani podatku nie nałoży, ani ceł nowych nie posta-

nowi, ani posłów do dworów sąsiedzkich nie wyprawi, bez dołożenia się stanów i zezwolenia seymu: iż będzie miał przy boku swoim radę ze senatorów złożoną, bez której nic czynić nie będzie mógł: iż seymy zwyyczajne, co dwa lata zwoływane, sześć tygodni trwać mają: iż urzędy i starostwa samymi tylko Polakom dawać będzie: że nakoniec ani żony nie poymie, ani rozwódzić się nie będzie bez wiadomości i dozwolenia senatu. Gdyby zaś król przeciwko prawom, wolności, umowom i przysiędze w czém wykroczył; naród tém samém wolny bydź ma od wierności i posłuszeństwa iemu przysiężonego (*).

Między temi więc dwiema partjami gdy przyszło do zbierania głosów, francuzka przemogła, i Henryk Walezyusz obrany został, pod tym ieszcze szczególnym warunkiem, ażeby się ożenił z Anną królowną, siostrą Zygmunta Augusta. Poseł francuzki *Montluk*, biskup Walencyi, poprzysiągł w imieniu iego na uchwalone artykuły, oraz na ułożone dla

(*) Te były główniejsze warunki: lecz oprócz tych podawano każdemu królowi ieszcze inne szczególne *pacta conventa*, iakoto: utrzymanie pewney ilości woyska, wniesienie pewney summy do skarbu, założenie szkoły rycerskiej, wystawienie fortecy, odzyskanie utraconych prowincy, opłacenie zaległych rzeczypośpolitey lub zmarłego króla długów, wykupienie niewolników, wypłacenie woysku zaległego żołdu, urządzenie floty na morzu bałtyckim i inne.

niego *pacta conventa*, na które odtąd królowie zawsze przysięgali, i HENRYK królem potrzykroć przez marszałków ogłoszony został.

Wysłana następnie została do Francyi deputacya do króla, na której czele był Konarski biskup poznański; król ją uprzejmie przyjąwszy, wszystkie przez posła swego narodowi obietnice dane potwierdził, oprócz ożenienia się z królową Anną: co do przyjazdu swego do Polski odłożył.

HENRYK WALEZY

od roku 1574 do roku 1575.

Po przybyciu króla do Krakowa odprawiła się zwyczajnym obrządkiem koronacya 21 lutego 1574 r. a potem zaczął się *sejm koronacyyny*, na którym potwierdzenie przywileiów obu narodom nastąpiło.

Podczas tego seymu Samuel Zborowski wyzwiał na pojedynek Jana Tęczyńskiego, kasztelana woynickiego. Wapowski kasztelan przemyski, chcąc zwaśnionych na dziedzińcu przed zamkiem królewskim rozbronić i pogodzić, przez Zborowskiego zabity został. Król za tak wielki pod bokiem jego występpek, skazał Zborowskiego tylko na wygnanie, z powodu sprzyjania temu domowi, któ-

remu wstęp swój do tronu naywięcey był winien.

Tak małe ukaranie i w każdym razie wyrażna niedbałość były początkiem niechęci ku królowi, który wkrótce dowiedziawszy się o śmierci Karola IX, króla Francyi brata swego, nie czekając pozwolenia od stanów, potajemnie niechał. Zostawił król listy do senatu, w których im wyiażd swój i powody tego oznaymił, i zalecił, aby przysłali deputacyą do Francyi w celu naradzenia się z nią o interesach polskich. Jan Tęczyński, kasztelan woynicki, puścił się za nim i dognał go w Szląsku, lecz go do powrotu nakłonić nie mógł.

Prymas więc zwołał seym do Warszawy, na którym oznaczono czas królowi do powrotu, i uchwalono: iż jeżeli na termin 12 m^{ia} 1575 r. nie przybędzie, tron za wakujący ogłoszony zostanie. Gdy na przesłaną przez posłów seymu uchwałę król pomimo przyrzeczenie nie stawił się; stany narodu uwolniły się od zaprzysiężoney królowi wierności, i bezkrólewie ogłoszone zostało. Panował tylko miesięcy 5. Po wyieździe iego Tatarzy wpadli na Ruś i Podole, i mocno splondrowali.

S T E F A N B A T O R Y

od roku 1575 do roku 1586.

Bezkrólewie krótko trwało: bo gdy prymas Uchański ze senatem i partyą swoją utrzymywał Maxymiliana cesarza niemieckiego; Stefan Batory xiążę siedmiogrodzki przez Andrzeia Zborowskiego marszałka koronnego podany, kredytem Zamoyskiego, Annę siostrę Zygmunta Augusta na królową proponującego wsparty, pod warunkiem, aby się z nią ożenił, królem ogłoszony został. A że i przeciwna partya Maxymiliana królem obrała; ziechano się więc w *Jędrzeiowie* (*), gdzie elekcyią Stefana Batorego potwierdzono, i wszystkich mu przeciwnych za nieprzyaciół oyczyny osądzono.

Przybywszy król *pacta conventa* zaprzysiągł, z Anną królową ślub wziął i koronowany został. Seym koronacyjny spokojnie się odbył, a król o przeciągnięcie ku sobie osób partyi przeciwney starał się: czego potwierdzeniem swobód dokazał, tak, iż prymas, Litwa i Prusy Stefana za króla uznały. Gdańszczanie iedni przychylni partyi niemieckiej, Stefanowi wierności zaprzysiądz nie chcieli; król więc pod czas seymu w Toruniu wyprawę

(*) *Jędrzeiów* dawniej w województwie sandomirskim dziś w krakowskim.

generalną na Gdańszczanów ogłosił, i tymczasem część woyska swego przeciw nim wysłał; lecz po niektórych zaczepkach Gdańszczanie przeprosili króla, przysięgę wierności wykonali, kontrybucyją znaczną za koszty wojenne złożyć, oraz opłatę połowy cła morskiego do skarbu królewskiego przyjąć musieli, i dopiero potwierdzenie przywilejów swoich otrzymali.

Na seymie warszawskim 1578 r. Jerzy Fryderyk, wyznaczony opiekun Alberta *choręgo* xiążęcia pruskiego, złożył hołd Polsce: a gdy wykonywał przysięgę i dotykał się chorągwi, dotykali się i posłowie elektora brandeburskiego, iak gdyby prawo do wspólnej *koinwestytury* mieli: o co izba poselska mocno narzekała, gdyż to nadawało prawo linii elektorskiej, podług umowy Zygmunta *starego* prawa do Prus nie mającey. Na tymże seymie trybunał koronny zamiast *appellacyi* do sądu samego króla (*), i prawo, że nikt szlachcicem byź nie może bez zezwolenia stanów, ustanowiono: oraz wojnę przeciwko Moskwie, która Inflanty zagarnęła, uchwalono.

Rozpoczął król wojnę od zwycięstwa pod

(*) Trybunał ten złożony był z wybranych na seymikach deputatów tak świeckich iak duchownych, i wyroki izgo były niewzruszone.

*Kiesi*ą czyli *Wenden* (*), i od oblężenia Połocka, który szturmem zdobyty został: a posuwając zwycięstwa swoje i zabory z iednėj strony pod *Psków*, z drugiėj za *Wielkietuki* i *Chelm* pod *Starzyn*, z trzeciėj zaś od *Siewierza* ku *Smoleńskowi*, zagrażał Moskwie: lecz za wstawieniem się papieża, któremu car połączenie się z kościołem katolickim przyrzekł; wojnę szczęśliwie prowadzoną trakta-tem dziesięcioletnim w *Kiwerowey Horce* (**), w przytomności nuncyusza papieskiego Antoniego Possewina Jezuity umówionym zakończył, oddawszy Moskwie wszystkie zabrane zamki i miasta oprócz Połocka, który odzyskany w całych województwa tego granicach i z zamkiem *Wielizem* przy Polsce pozostał: a car wzajemnie Inflanty zwrócił i wszelkich do kraiu tego wyrzekł się pretensyy.

Tym czasem Batory akademią wileńską założył: trybunału litewskiego ustanowienie na seymie w 1581 roku otrzymał: hołd od xiążęcia kurlandzkiego odebrał: Inflanty urządził, podzieliwszy ie na trzy województwa (***): woysko na stopie regularnej postawił, kozaków na sześć półków urządził,

(*) *Kiesia* inaczey *Wenden* w Inflantach.

(**) *Kiwerowa Horca* mała wioska niedaleko Zapola w gubernii nowogrodzkiej na trakcie między *Wielkietukami* a *Wiazmą*.

(***) Dopominał się był król zwrotu Estonii u Szwedów, ale bezskutecznie.

którym hetmana wraz z innymi urzędnikami i zamek *Trektimirów* (*) na mieszkanie wyznaczył (**).

Uspokoiona zewnątrz Polska, wewnątrz nieukontentowania doznawała. Zborowscy, za których namową i pomocą Stefan Batory królem został, spodziewali się, że po ich myśli łaski królewskie szafowane będą, i że pierwszych dostąpią godności: lecz gdy król skłonniejszy ku cnotcie i sprawiedliwości, kanclerstwo wakujące nie Janowi Zborowskiemu, ale Zamoyskiemu oddał, którego później i hetmanem wielkim koronnym mianował; wsczęła się ztąd Zborowskich przeciw królowi uraza, a przeciw Zamoyskiemu nieprzyjaźń. Trzey więc bracia Jędrzéz, Krzysztof i Samuel sprzysięgli się, aby króla albo życia albo królestwa pozławić. Samuel Zborowski, wygnany wprzód za zabicie kasztelana przemyskiego, który schronił się był do Stefana Batorego ieszcze naówczas xiążęcia siedmiogrodzkiego, dufając w łaskawość króla i kredyt swojego domu, powrócił do Polski

(*) *Trektimirów*, na Ukrainie nad Dnieprem w woiewództwie kiiowskiem.

(**) Znakiem hetmaństwa była chorągiew, buńczuk i buława: urzędy zaś były, oboźnego, sędziego, pisarza i assawułów. Xiążę Bogdan Rożyński był pierwszym ich hetmanem. Polacy mieli z nich mocną od wschodu i południa scianę, a z męstwa i wierności ich silną kraiu podporę.

zuchwale ze swego wygnania: a zmówiwszy się z bracią, Turków, w zgodzie z Polską będących, podburzać zaczął, namówiwszy kozaków, aby na rabunek do kraiu ich wpadli. Zamoyski zapobiegając okropnieyszym skutkom, iako starosta grodowy krakowski, Samuela uiąć i głowę mu uciąć kazał: a gdy z wyznania iego i przeiętych listów okazało się, że Krzysztof i Jędrzėj do spisku na życie królewskie należeli; Krzysztof na utratę honoru i życia skazany do Niemiec wyjechał: sprawa zaś Jędrzeia marszałka nadwornego do przyszłego seymu odłożona była: lecz seym ten do skutku nie przyszedł, albowiem król (chcąc korzystać ze śmierci Iwana Bazylewicza cara, wojnę przeciw Moskwie podnieść, ją zawoiować, a potem oręż na Turków obrócić zamysłał, i tylko seymu tego do Warszawy zwołanego czekał) niespodzianie w Grodnie w 1586 r. umarł: leży w Krakowie.

Żona iego Anna, Zygmunta *starego* córka, której naród po śmierci męża dochody z Mazowsza na dożywocie przeznaczył.

Byłto król mężny, światły i w polityce biegły, który chciał Polskę w stopniu znaczenia i powagi postawić, i zapobiedz upadkowi kraiu, na jaki go elekcyje królów i rozwołnienie swobód narażały: chciał bowiem przywrócić dziedzictwo tronu, i wielu

temu znalazł przychylnych; ale śmierć wielkie te przerwała zamysły.

Z Y G M U N T III,

K R O L S Z W E D Z K I I P O L S K I,

od roku 1586 do roku 1632.

Podczas bezkrólewia partye Zamoyskich i Zborowskich zbrojnie przybyły, srożąc się na siebie elekcją zwlekały, która między *Austryakiem* przez Zborowskich i Radziwiłłów, *Maxymiliiana* arcyksięcia Austrii utrzymujących, i *Szwedem* przez Zamoyskiego i senat Zygmunta królewica szwedzkiego, z *Katarzyny* siostry drugiey Zygmunta *Augusta* zrodzonego, popierających, podzielona była.

Prymas widząc, iż stron do iednomysłności nie przywiedzie, znalazłszy ku krwi Jagiellońskiéy skłonniejszy naród, Zygmunta, syna Jana III króla szwedzkiego, królem ogłosił (*).

Tymczasem przeciwna partya również *Maxymiliiana* okrzyknąwszy królem, i posłów do niego wysławszy, sprawiła, iż na zieżdzie w *Wislicy* (**) Zamoyskiemu obrona granic

(*) Jan był drugim synem Gustawa Wazy, wielkiego Szwecyi króla.

(**) *Wislica* w województwie krakowskiém.

i spokojność kraiu poruczona została: który wkraczającego z woyskiem Maxymiliana i do dobywania Krakowa gotującego się zwyciężywszy, pod *Byczyną* w Szląsku dogonił, w niewolą wziął, i w zamku krasnostawskim (*) osadził: gdzie póty w nim trzymany był, póki on i cesarz oyciec jego nie rzekli się pretensyi do korony polskiej.

ZYGMUNT sprowadzony ze Szwecyi *pacta conventa* (**) poprzysiął, i z rąk prymasa Karnkowskiego koronę otrzymał: a potém poprzednikowi swemu królowi Batoremu wspaniały sprawiwszy pogrzeb, synowcom jego *indigenat* nadał, i do wszelkich praw i swobód szlachectwa polskiego przypuścił.

Kiedy król za pozwoleniem senatu do Szwecyi dla widzenia się z oycem swoim w 1589 r. wyjechał; Turczyn napadnieniem Kozaków oburzony rozpoczął wojnę, która nadwornym Zamoyskiego żołnierzem wstrzymana, za pośrednictwem Anglii uspokojona została. Na seymie warszawskim, na którym uchwalony był na tę wojnę pobór, u-

(*) *Krasnostaw* w województwie lubelskim ziemi chełmskiej.

(**) Między warunkami w paktach było oddanie Polsce Estonii, jako należący do Infant, którą królowie szwedzcy Ketlerowi zajęli, i w czasie wojen moskiewskich sobie przywłaszczyli; lecz tego warunku Jan król szwedzki nie tylko przyjąć nie chciał, ale Zygmunt przybywszy do Gdańska póty z okrętów nie wysiadł, póki się Polacy żądania tego nie rzekli.

stanowiono: iż Kurlandya po wygasłey linii męzkiey Gotarda Kettera do Polski przyłączone będzie, oraz wyznaczono królowi dochody stałe z żup solnych, ze cła pogranicznego i z mennicy.

Zrazu Zygmunta III panowanie zdawało się dążyć do nieciakich porządków: Litwa poprawiła swój statut, ziemie pruskie dokonały dawno zamierzoney odmiany praw swoich, która jest pod imieniem *korrektury* znana. Wzięto się ieszcze raz do prawodactwa polskiego; to iednak do skutku nie przyszło, i Polska do ostatnich czasów bez praw porządnych pozostała: rządziła się tylko niedostatecznymi przepisami i zwyczajami. Wkrótce iednak pokazało się, że Zygmunt był wielce niedołężnym, dumnym, upornym i fanatycznym, narażał sobie iedną część narodu, a miłość drugiey utracił: niezgody między obywatelami polskimi przeto wzmagaly się, i nieukontentowania z króla wzrastały; aż nareszcie król bez wiedzy i zezwolenia narodu ożeniwszy się z Anną arcyksiężniczką Austryi, obruszył przeciwko sobie stany, tak, iż na seymie po weselu i koronacyi królowey nastąpionym, wrzawa i zarzuty przeciw królowi czynione były: ztąd seym ten *inkwizycyjnym* nazwany, a król obietnicami zachowania praw burze te uspokoił.

Gdy w końcu 1592 r. Jan król szwedzki,

oyciec Zygmunta, umarł; król otrzymawszy pozwolenie stanów wyjechał do Szwecyi, i szczęśliwie z żoną i siostrą swoją do Sztokolmu przybył: gdzie wspaniały oycu sprawiwszy pogrzeb, i swobody narodu potwierdziwszy, królem szwedzkim koronowany był: a zdawszy rząd kraini Karolowi xiążęciu Sudermannie, strygowi swemu, do Polski powrócił.

Karol, który czekał tylko sposobności, aby sobie rząd i tron przywłaszczył, wkrótce reientem się Szwecyi ogłosił, i Finlandyą, stronę Zygmunta wiernie utrzymującą, opanował. Przybył Zygmunt z wojskiem do Szwecyi, i stolicę zajął, a nad Karolem lubo odniósł zupełne zwycięztwo, przecięż pogodził się z nim, winę mu darował, i seym 1598 r. do Sztokolmu zwołał: lecz podstępny usłuchawszy przestrogi, iakoby zamach na życie iego był knowany, nieczekając seymu ze Szwecyi wyjechał.

Chwycił Karol tę pomyslną porę do ohydzenia Zygmunta: i gdy ten na poselstwo Szwedów do niego wysłane z prośbą, aby sam wrócił, albo im syna swego Władysława przysłał, nie odpowiedział; Karol królem szwedzkim obrany został 1600 roku.

Zład straszna ze Szwedami woyna: z początku dosyć szczęśliwie dla Polaków przez zwyciężającego wszędzie Zamoyskiego prowadzona: późniéy dla Karola szwedzkiego

pomyślna, który całe Inflanty, z prześladowania religijnego i osiedlenia się tam Jezuitów nieukontentowane, a więcéy Szwedom sprzyiające zajął, i Rygę obległ; ale Chodkiewicz wielką mu pod *Kircholmem* (*) zadawszy klęskę, rugował go z Inflant i Estonii r. 1605. Powrócił wkrótce Karol do Inflant korzystając z zamieszek wewnętrznych Polski, i Rygę obległ; ale powtórnie Chodkiewicz Szwedów poraziwszy, Rygę uwolnił, i jeszcze 1609 r. *Parnawę* (**) Szwedom odebrawszy, przez umówiony rozejm na lat kilka spokojność zapewnił.

Wśród téj wojny, Zamoyski 1595 r. Multany przez xiążęcia siedmiogrodzkiego zagarnione odzyskał, i na nich Jeremiasza Mohiłę, wiernego Polsce, osadził: Tatarów naieżdżających i Michała wojewodę wołoskiego, Polskę wojnami i zatargami religijnymi zawichrzoną podbić i rozdzielić zamysłaiącego, własnym żołnierzem zgromił: a Zołkiewski zbuntowanych Kozaków uspokoił i herszta ich Nalewaykę schwytał (***).

Rok 1595 pamiętny jeszcze jest z unii kościoła greckiego z rzymskim, w *Brześciu*

(*) *Kircholm* w Inflantach nad Dzwina niedaleko Rygi.

(**) *Parnawa* w Inflantach nad morzem bałtyckim miasto portowe.

(***) Nalewayko w tém miejscu w Warszawie stracony został, gdzie teraz jest ulica i plac *nalewki* zwany.

Litewskim podpisanéy: która iedyne w kraiu religii katolickiey rzymskiéy wyznanie i panowanie stanowiąc, dała hasło prześladowania protestantów i Kozaków obrządek grecki zachowujących, których odtąd *disunitami* nazywano: co kray na tyle zaburzenia, klęsk i zniszczenia wystawiło, i téy pierwszéy kozackiéy wojny stało się przyczyną.

A że król powtórnie po śmierci żony swoiéy z Konstancyą Austryaczką, siostrą swéy pierwszéy żony, bez zezwolenia narodu ożenił się; Zebrzydowski wojewoda krakowski, prywatne już do króla mając urazy, rokosz podniósł, i króla z tronu chciał zrzucić. Przyłączył się do niego Janusz Radziwiłł, dla nieotrzymania starostwa soleckiego, i Maciejowski biskup kardynał, o zrzucenie baldakinu, w kościele katedralnym nad głową jego zawieszonego, na króla urażeni, oraz wielu bardzo obywateli, i prawie wszyscy, co na nicmałe znaczenie Jezuitów oburzeni byli. Gdy wszelkie ze strony króla i senatu czynione ku pojednaniu się kroki były nadaremne; przyszło do wojny domowéy: w niey Zebrzydowski pod *Guzowem* r. 1607 niedaleko Radomia bitwę przegrawszy, upokorzony króla przeprosił: który powszechną ogłosił amnestyą.

Uspokoiona wojna domowa i szwedzka, dozwoliła królowi popierać całą siłą wojnę

moskiewską, która z następującej zaięła się przyczyny. Po śmierci Jana Bazylewicza cara moskiewskiego dwóch pozostało synów Fiedor i Dymitr. Fiedor panował pod wpływem Borysa Godunowa szwagra (*) swego, który chcąc sobie nadal tron zabezpieczyć, Dymitra zabić rozkazał. Uszedł śmierci tej Dymitr, a tułając się po różnych miejscach przybył do dworu xiążęcia Wiśniowieckiego, i bawił się potem czas niemały u Mniszka wojewody sandomierskiego. Tam okazał dowody, że był prawdziwym następcą tronu moskiewskiego, i ofiarował się posłubić Marynę, córkę Mniszka wojewody, byleby wsparty pomocą jego, mógł tron odzyskać: to otrzymawszy za zezwoleniem króla, i mając po sobie Kozaków dońskich, ruszył do Moskwy roku 1604. Napróżno Borys starał się przekonać Polaków i Rusinów, iż to był fałszywy Dymitr (**); szczęście sprzyiało stronie jego: Borys wkrótce umarł, a Dymitr Moskwę i tron osiadłszy, Marynę od oycy i króla Zygmunta mu wydaną posłubił.

Jeszcze dni weselne ciągnęły się, kiedy Szynscy, z kniazów dawnych pochodzący, uknowawszy spisek, Dymitra zabili, a Marynę i Polaków przy niej będących z oycem iey

(*) Fiedor bowiem miał siostrę Borysa za żonę.

(**) Ze jest nieiaki Hryczko czyli Gregory Otrepiw, mnich, który uciekł z monasteru iarostawskiego.

Mniszkim i posłami królewskimi uwięzili: Szuyski zaś carem obrany został r. 1606. Alisici wkrótce ziawił się inny Dymitr, do pierwszego wzrostem i twarzą cale podobny, który mieniać, iż niebezpieczeństwa śmierci szczęśliwie uszedł; od Maryny, przez Szuyskiego z więzienia wraz z oycem i posłami polskimi wypuszczony, a do obozu tegoż Dymitra, z Polaków i przeciwnych Szuyskiemu Moskali oraz Kozaków utworzonego, pod *Tuszynem* (*) przybył, za męża przyznany został r. 1608. Polacy chcąc się pomścić krzywdy im uczynioney stronę jego popierali, i królowi zawoioowaniem Moskwy nagrodzenie utraty berła szwedzkiego wystawili.

Król więc zebrawszy wojsko pod Smoleńsk podstąpił: a gdy Polakom, wspierającym Dymitra w Moskwie, łączyć się z sobą rozkazał; osłabił partyą jego i dał czas Szuyskiemu, mającemu z sobą posiłki szwedzkie, przyśdź Smoleńskowi na pomoc: lecz wszystko to wojsko, około 40000 wraz ze Szwedami wynoszące, pod dowództwem samego cara Szuyskiego, Zołkiewski pod *Kluszynem* (**) z garstką Polaków zniósł, i do stolicy państwa ciągnął 1610 r. Moskale, aby się uwolnić od fałszywego Dymitra, wydali Zołkiewskiemu

(*) *Tuszyn* miasto w Rosyi w gubernii.

(**) *Kluszyn* w gubernii Smoleńskiej.

cara Szuyskiego z braćmi jego, a Władysława królowica za pana sobie obrali i tron mu ofiarowali. Ale król nieumiejący z niczego korzystać, oblężeniem Smoleńska zajęty, który 1611 r. szturmem zdobył, przysłał Władysława odwiekał (*). Żołkiewski nie mogąc się doczekać przybycia królowica, zabrawszy trzech Szuyskich, cara i dwóch braci jego, do Warszawy wrócił: i kiedy hetman tryumfalny wiażd do zamku, gdzie seym się odprawiał, czynił, i ieńców przed sobą wiódł; Moskwa pod przewodnictwem xiążęcia Trubeckiego i Pożarskiego powstała, i zostawionych w mieście Moskwie pod wodzem Gosiewskim Polaków napadła. W obronie stolicy Moskwy spalona została 1611 r.; lecz nie zrażeni tém Moskale Gosiewskiego w zamku oblegli. Wprawdzie Lew Sapieha i Chodkiewicz ze szupłemi nadbiegli posilkami, i mężnie oblegających gromili: przytém też w kraiu moskiewskim nowy się zjawił fałszywy Dymitr: niektóre zaś miasta króla szwedzkiego na tron przyzywały, a Zarucki hetman kozaków, stronę Maryny i syna iey dzielnie popierał; lecz gnuśność, upór i nie-

(*) Największą przeszkodą była żona Zygmunta a macocha Władysława, która z domu Austryackiego pochodząc, zazdrosném okiem widziała wzmagającą się potęgę Polski; również i chciwość samowładnego panowania Zygmunta do iey przyłożyła się zwłoki.

dołężność Zygmunta to sprawiły, iż woysko Polskie z nędzy, głodu i niedostatku żołdu zbuntowawszy się, złupioną i spaloną Moskwę opuściło, Moskale Michała Fiedorowicza Carem okrzyknęli, a Maryna po zniesieniu Zaruckiego, aż nad r. *Jaikiem* ściganego schwytana, wraz z synem utopiona została 1613 r. (*).

Napróżno Zygmunt kusił się raz utracony tron odzyskać, i woysko znaczne pod Władysławem synem i Chodkiewiczem wysłał w 1617 roku: bo lubo Władysław wiele zabrawszy miast pod samą Moskwą stanął; przecież z powodu tureckiej wojny do pokoju w *Diwilinie* (**) na lat 14 skłonić się musiał, którym tylko Smoleńsk, Siewierz i Czerniechów przy Polsce pozostały.

Zygmunt chcąc sobie utratę tronu moskiewskiego nagrodzić odzyskaniem szwedzkiego berła, co w ręce małoletniego Gustawa Adolfa, syna Karola, przeszło; zabierał się do wojny we Szwecyi, która w 1616 r. wkroczeniem do Inflant Gustawa Adolfa zamysły króla uprzedzającego rozpoczęta, rozmaitem szczęściem dla Polaków i Szwedów prowadzona była: ale gdy Polacy z Turkami pod Chocimem zatrudnieni byli; Gustaw Adolf król

(*) *Jaik* rzeka, dziś *Ural* zwana, w gubernii oremburskiej wypływa z gór Uralskich, Europę od Azji oddzielających, i do morza kaspijskiego wpada.

(**) *Diwilin* wioska o mil kilkanaście od Wiazmy.

szwedzki Rygę odebrał 1621 r., a przeniósłszy później w 1626 r. wojnę do Prus, gdy w wątpliwy szczęścia kolei ofiarowany korzystny dla Polski przez niego 5oletni pokój, pomimo usilne prośby stanów, od króla przyjęty nie był, labo pod *Gniewem* i *Sztumem* (*) przez Koniecpolskiego hetmana, z pomocą woyska cesarskiego od Ferdynanda królowi nadesłanego, pobity był i raniony; iednakże Elbląg, Memel, Malborg opanował. Zawarta wreszcie została w 1629 r. zgoda na lat 6: mocą której Inflanty, Elbląg i niektóre miasta w Prusiech przy Szwedach zostały, a tak zakończyła się prawie 36letnia wojna.

W tej wojnie Zygmunt własnym kosztem dziewięć okrętów wojennych na morzu bałtyckim wystawił, i temi znakomite nad flotą szwedzką z kilkunastu okrętów złożoną zwycięstwo odniósł i całą zniszczył (**).

Jeszcze wojna w Moskwie i ze Szwedem trwała, kiedy Turcy wiernie dotąd dotrzymujący pokoju za Zygmunta I, ieszcze w 1517 r. z Polską zawartego, rozgniewani nie tylko ciągłemi zamieszkami i wojnami, iakie dom Potockich z Mohiłą woiewodą wołoskim spokrewniony, ku utrzymaniu synów iego

(*) *Mewe* lub *Gniew* i *Sztum* w województwach dawniej pomorskiem i malborskiem.

(**) Polska ta flotta, cesarzowi Ferdynandowi II w pomoc przeciw Duńczykom dana, od nich zniszczona została.

z ustanowionymi przez sułtana gospodarami prowadził, ale i napadem częstym Kozaków aż pod mury Seraiu za Tatarami uganiających się (*); ze znaczném woyskiem pod Skinder Baszą w polskie wkroczyli granice 1617 r. Ruszył przeciwko nim ze szcuplem woyskiem Zołkiewski, a stanawszy pod *Buszą* (**), nie chcąc narażać garstki woyska na przemagające siły, a bardziey posłuszny rozkazom króla, ustąpieniem zupełném Multan i Chocima, do powrotu ich skłonił. Lecz gdy 1620 r. król cesarzowi Ferdynandowi posiłki z kozaków *Lisowczyków*, od wodza niegdyś swego tak nazwanych, przeciwko buntującym się Czechom i Węgom posłał; Betlem Gabor książę siedmiogrodzki, (który te bunty w celu dopięcia tronu węgierskiego poduszczał, i sam Wiedeń obległ) rozgniewany o to na Polaków, poburzył Turków i Tatarów: którzy we 100 000 do Multan weszli, aby przychylnego Polsce i o tém ostrzegającego hospodara

(*) Kozacy nawykli do zatargów z Tatarami, i do rozboju na czarném morzu, a zaufani w swą siłę, powróciwszy z wojny moskiewskiej do siedlisk swoich, i obrawszy sobie hetmana (*Attamana*) w 1614 r. wkroczyli do Krymu, zdobyli miasto *Kaffę*, i aż pod bramy samego *Carogrodu* z rabunkiem się podsunęli; kiedy drudzy, wysiadłszy na brzegi Azyi, *Trebizond* spalili i w *Synape* wszystkich mieszkańców wymordowali. Wprawdzie król i rzeczpospolita surowe im za to czynili groźby; ale te, daniem 20 000 swoich na wyprawę *Władysława* królewica pod Moskwę, ukojone były.

(**) *Busza* nie daleko r. Dniestru w województwie braclawskiem.

Gracyana schwytać. Poszedł mu w pomoc Żółkiewski z 8000 polskiego woyska, i pomimo tak przemagającą siłę i ciągłe potyczki, dosyć długo odpór dawał: lecz gdy w woysku niezgody się wsczęły, uchodzić musiał: goniony od Turków pod *Cecora* (*) w mężney przez dni ośm obronie poległ, a hetman Konięcpolski w niewolę był wzięty. Dumny z takowego zwycięztwa Osman, turecki cesarz, wojnę Polsce wypowiedział, i we 300000 Turków, 80000 Tatarów i 14000 Janczarów do Polski wkroczył: przeciw któremu było tylko polskiego woyska 55000 pod Chodkiewiczem, i 46000 wraz z Kozakami pod Władysławem; przecięż Turcy kilka razy porażeni, pokóy dosyć uczciwy pod *Chocimem* (***) dla Polski zawarli 1621 roku: Wołochy jednak i Multany nazawsze iuż przy Turkach pozostały, a południowa część Polski przez Tatarów wielce zniszczona była.

W 1650 roku Kozacy gwałtowném nawracaniem, i prześladowaniem duchownych swoich dyzunickich, oburzeni, a chciwością panów w poddaństwo ich uiarzmić starających się uękami, za namową cesarza niemieckiego zbuntowawszy się, wodza swego zabili,

(*) *Cecora*, *Cekora*, miasteczko w Multanach niedaleko Dniestru.

(**) *Chocim*, miasto Tureckie nad Dniestrem, na granicy Podola naprzeciwko Kamieńca Podolskiego.

i z posłuszeństwa wyłamać się chcieli; lecz Koniccpolski po kilku utarczkach do spokojności i posłuszeństwa ich przywiódł.

Polskie znowu woysko, które w czasie wojny szwedzkiéy w Prusiech służyło, pod Glinianami (*) rokosz podniosło i zapłaty się dopominało. Zwołany seym warszawski nałożył podatki, któremi łatwo rokoszanie zaspokoieni byli; trudniéy daleko woysko w posiłkach od cesarza przysłane opłacone zostało.

Wkrótce król zmartwiony śmiercią małżonki swéy, naznaczywszy Władysława najstarszego syna królem szwedzkim, umarł 1632 roku: leży w Krakowie.

Za panowania jego podczas seymu w 1611 r. Jan Zygmunt elektor brandeburski, opiekun Alberta xiążęcia pruskiego, wziął *inwestyturę* na to xięstwo, i hołd osobiście złożył: po którego śmierci król 1620 r. Jerzemu Wilhelmowi, elektorowi brandeburskiemu, Prusy lenném prawem oddał.

Doświadczył też król przykrego wypadku: *Piekarski*, pomieszanie zmysłów cierpiący, wchodzącego do kościoła króla czekaniem w głowę uderzył, atoli nieszkodliwie; naziutrz osadzony, przyzwoitą występкови otrzymał karę 1620 r.

(*) *Gliniany* w Galicyi cyrkule złoczowskim.

Król ten za życia swego zrzekł się téj części *summ neapolitańskich*, iakie po matce jego spadły, i darował ie Rzeczypospolitéy. Żony miał dwie, Annę i Konstancyą, arcyksiężniczki austryackie.

Panowanie króla tego tak długie, i tyle obfite w wielkie i sławne wypadki, które przez słabość i opieszałość iedynie Zygmunta oraz zaciętość w uporze utracone były, nie tylko niekorzystne ale szkodliwe dla Polski okazało się: zaczęła bowiem znikać potęga i przewaga narodu na północy: a otworzona droga do wewnętrznych zamieszek, bezprawia, intryg, prześladowania religijnego (*), i zbytku wolności, a następnie bezkarności, i osłabienia powagi królewskiéy; stała się początkiem okropnego upadku kraiu i narodu. Przytém obyczaje polskie zaczęły na czystości swoiéy tracić, zasługa, cnota i nauka upadać, a rodowitość, przepych, zbytek i protekcya mocniejszyéy partyi wznosić się zaczęły.

(*) Król tchnący gorliwością nawracania, patrzył spokojnie iak studenci iezuicy pod bokiem iego kościoły ewangelickie w Krakowie, Lublinie, Poznaniu, Toruniu, Wilnie i Rydze znieważali i burzyli: w czém nieraz do krwi rozlewu przychodziło. Uciśnieni protestanci szukając wsparcia i zemsty u postronnych, łączyli się z nieprzyjaciółmi kraiu, i niemają im podczas wojén byli pomocą: iak się to okazało ze Szwedami: a chęć wytępienia greckiego obrządku ściągnęła kłeski wojén kozackich.

W Ł A D Y S Ł A W IV,

SYN ZYGMUNTA III,

od roku 1632 do roku 1648.

Ogłoszone przez prymasa Wężyka bezkrólewie i krótkie i spokojne było. Na seymie konwokacyynym elektor brandeburski a książę Pruski żądał mieć głos na obradach elekcyi, równie i Kozacy; ale im tego odmówiono: sporów zaś między dyssydentami i duchowieństwem katolickim wsczętych zagodzenie Władysławowi królewicowi poleciono. Podczas seymu elekcyjnego iedynym kandydatem był Władysław królewic; iednomyślnie więc obrany, poprzyiągłszy *pacta conventa* królem ogłoszony i koronowany był. Do podpisania elekcyi, a tém samém do obierania nadal królów, przypuszczono miasto Gdańsk: miały bowiem to już prawo Kraków, Poznań, Lwów, Wilno.

Na seymie koronacyynym po odebraniu przysięgi od elektora brandeburskiego i księcia pruskiego, woyna Moskwie wypowiedziana ku poparciu pretensyi Władysława do tronu moskiewskiego: która w czasie bezkrólewia ieszcze w granice Polski wkroczyła. Wśród tęgiéy zimy, zwyciężkim król orężem znaglił woysko moskiewskie do odstąpienia od Smoleńska, który już od kilku miesięcy obleżony był: a lubo miał wspólnie

z hetmanem Krzysztofem Radziwiłłem tylko 20 000 żołnierza; zmusił około 60 000 Moskwy do złożenia broni: a po tém zwycięstwie pustosząc kray, zdobywał miasta, i stolicy saméy oblężeniem groził. Car przerażony o pokóy prosił, który w *Wiaźmie* (*) nastąpił pod temi warunkami: iż Władysław rzekł się praw swoich do tronu moskiewskiego, a Michał Fiedorowicz Car wyrzekł się wszelkich pretensy do Inflant, Estonii, Kurlandyi, Smoleńska, Siewierza i Czerniechowa, oraz koszty wojenne królowi zwrócił 1634 r.

Podczas téy wojny Turcy i Tatarzy wpadli w granice Polski, i kray zrabowali; lecz Koniecpolski hetman doгнаwszy ich na granicy zwyciężył, zdobycz odebrał, oraz Turków pod Kamieńcem obozujących odpędził, i do ponowienia dawnych traktatów przymusił.

Ze Szwecyą też, przeciw którému król nie tylko na lądzie, ale i na morzu uzbraiał się zaczął, okręty pobudował (**), i dwie twierdze na wyspie *Helii* (***) z portem i zbrojo-

(*) *Wiazma* w gubernii smoleńskiéy.

(**) Okręty te zdradliwie przez Duńczyków za namową i pomocą Gdańszan, których handlowi morskemu przeszkadzały, porwane były, i tak z powodu śmierci Władysława króla, iako i zaburzeń kraiovych za następcy jego odzyskane bydź nie mogły.

(***) *Helia* wyspa, raczému ięzyk ziemi formuiący zatokę morza bałtyckiego między Gdańskiem a Puckiem nadmorskiém miastem.

wnią w *Pucku* założył; za staraniem Francyi i Anglii ugoda na lat 26 przedłużona została: mocą której ustąpili Szwedzi zawoitych miast w Prusiech, a Inflanty po Dzwinę sobie zatrzymali.

Roku 1658 gdy Polska zewnątrz spokojną się znalazła, powstało wewnętrzne iey zakłócenie. Kozacy po zawartém przymierzu z Turkami nie mogli już granic ich napadać i rabować; w swawoli swéy w kraju wstrzymmani, surowym starostów i panów polskich rządem i obchodzeniem się uciskani, w religii swéy dżunickiéy prześladowani, zbuntowawszy się, forteczę *Kudak* (*) na wstrzymanie ich wystawioną zburzyli, i zemstę swoię wywierać zaczęli. Potocki Hetman zbiwszy ich pod *Kumeykami*, w obozie pod *Korsuniem* (**) tak ścisnął, iż do wydania sobie wodza ich Pawluka i hersztów buntu przymusił. Przyrzeczono im, iż ci po przeproszeniu Króla wolno pusczeni będą: lecz gdy obietnicy niedotrzymano, ich ściercią ukarano, urząd hetmana Kozaków zniesiono, dane przywileie wolności Kozakom odebrano, i seymową uchwałą do niewolniczego poddaństwa ich przymuszano; takie gwałtowne postępowanie stało się przyczyną téy straszney

(*) *Kudak*, nad Dnieprem na Ukrainie.

(**) *Kumeyki*, *Korsun* w byłém województwie kiiowskiém.

wojny, która następnie Polskę zaburzyła: Kozacy bowiem o zrzuconiu z siebie iarzma troskliwie myśleli.

Tatarzy powtórnie 1640 r. wpadłszy na Ruś do 50,000 dusz wyprowadzili, których jednak pomyślnie przez Koniecpolskiego pod Oczakowem w 1644 r. zwycięstwo nie odzyskało.

Król w początkach zaraz panowania swego myśląc o wojnie przeciw Turkom, chciał postanowić order rycerski *niepokalanego poczęcia Panny Maryi*; lecz stany ani orderu, ani zaciągu wojska nie dozwoliły (*): na seymie zaś w 1638 r. zakazano szlachcie polskiej starać się o tytuły cudzoziemskie i onych używać, prócz tych, które są w unii wielkiego księstwa litewskiego, i inkorporacyi województw ruskich przyjęte.

Brat królewski Jan Kazimierz płynąc do Hiszpanii w celu odwiedzenia dworu powi-

(*) Samuel Bandtkie utrzymał, iż zniesienie to orderu i wspomniane ustawy na seymie w 1638 r. nastąpiły. Waga zaś idąc za Lengnichem umieścił, iż zniesienie orderu tego było na seymie 1646 r. Lecz w konstytucjach roku 1638 i 1646 żadnej o tém wzmianki nie ma; projekt więc takowy znalazłszy na poprzedniy wprzód radzie senatu opór, na seym zapewne wprowadzony nie był: a że ustawa seymu 1638 r. tytułów cudzoziemskich zabraniająca, zda się być skutkiem tej chęci położenia tamy do wszelkiy różnicy między równą sobie szlachtą polską, któreby i znaki orderu sprawiały; wnosić więc można, iż niedopuszczenie tego w r. 1638 nastąpić mogło.

nowatego, a natenczas w Europie naywspianialszego, przymuszony burzą zawinąć do brzegu i portu Francyi, w wojnie naówczas z Hiszpanią zostający, był zdradliwie przytrzymany: i pomimo czynione usprawiedliwienia się i reklamacye, przez podeyrzliwość i dumę kardynała Richelieu, królem Ludwikiem XIII i Francją samowładnie prawie rządzącego, pod straż wzięty, ledwie we dwa lata, toiest 1640 r. po wytrzymanych wielu przykrościach za uroczystém króla Władysława poselstwem i za daném na piśmie zaręczeniem, że przeciw Francyi wojować nie będzie, uwolniony został.

Władysław przyłączywszy do Polski powiaty bytowski i lawemburski po wygasłej linii xiążąt pomorskich pozostałe, ustanowiwszy poczty w Polsce, na wzór zagranicznych: ułożywszy się z Gdańskiem o cło morskie, z którego 60000 dukatów regularnie co rok do skarbu rzeczypośpolitéy opłacać miał: wystawiwszy oycu swemu Zygmuntovi posąg w Warszawie na pamiątkę przeniesienia do niéy stolicy państwa i rezydencyi królów: założywszy zbroiownią i pierwszy opatrzywszy Polskę w porządnny woienny rynsztunek; w Litwie bezdzietnie 1648 r. umarł, od narodu kochany i żałowany. Również i obcy monarchowie wielce króla tego poważali. Cesarz ozdobił go orderem

złotego runa, a Ludwik król francuzki orderem świętego Ducha.

Zony miał dwie: Renatę Cecylią, córkę Ferdynanda II, cesarza, i Maryą Ludwikę, córkę Karola xiążęcia Mantui. Zwłoki iego leżą w Krakowie.

Król ten, chcąc pojednać spory o religią, kray wewnątrzniemi niesnaskami trapiące, nakazał był 1645 r. publiczną *rozmowę przyjacielską* (*colloquium charitativum*) między katolikami a dyssydentami w kościele w Toruniu; iednak to nie odniosło požądanego skutku.

JAN KAZIMIERZ,

DRUGI SYN ZYGMUNTA III,

od roku 1648 do roku 1668.

Podczas bezkrólewia Bogdan Chmielnicki, pisarz kozacki, niesprawiedliwością mu wyrządzoną dotknięty (*), i przez duchowieństwo ruskie nieunitów zachęcony, stanął na czele Kozaków, aby się pomścił i prześladowaný od lat tylu religii, i nieumiarkowanego ucisku, iaki panowie nad poddanemi

(*) Starosta bowiem czebryński wieś mu zajął, żonę odmówił, i syna iego publicznie na śmierć bić kazał, a sądy i król nawet, do których się z uzaleniem udawał, występkiem temu pobbłążyły.

Rusinami wywierali: a wsparty pomocą Tatarów ciągnął ku Polsce, i Stefana Potockiego pod *Zółtymi Wodami* zniósłszy, hetmanów Kalinowskiego i Potockiego Mikołaja pod *Korsuniem* (*) w niewolą zabrał: Ukrainę całą zagarnął: pod *Piławcami* (**) zaś zbiwszy wojsko Polskie, całą Ruś czerwoną aż po Lwów splundrował: a w przechodzie poburzywszy lud prosty, ogniem i mieczem całą południową część Polski spustoszył, i pod Zamościem stanął, oczekując skutków elekcji i przedsięwzięcia nowego króla.

Tym czasem na seymie konwokacyynym, przez prymasa zwołanym, regimentarze na zastąpienie hetmanów przeznaczeni, a na seymie elekcyynym Jan Kazimierz jednomyślnie królem obrany zaprzysiągł *pacta*. Podczas koronacyi elektor brandeburski i książę Pruski, iako hołdownik Polski, przysięgę przed królem wykonał: a dla obrony kraiu pospolite ruszenie nakázane było.

Chmielnicki otrzymawszy postów od króla, dał się skłonić do pokoju, i hetmanem Kozaków mianowany został: lecz gdy podczas układów żądał, aby unia kościoła greckiego z rzymskim w 1595 r. zawarta zniesiona była: aby żydów i Jezuitów z Ukrainy wygnać:

(*) *Korsun*, *Zółte Wody*, w województwie kijowskiem.

(**) *Piławce*, w województwie wołyńskiem niedaleko Konstantynowa.

urzędy województw ruskich samemi dyzunitami osadzić i metropolitę kiiowskiego w senacie umieścić; odnowiła się wojna w 1650 r., w której Polacy po wytrzymaniu długiego w *Zbarażu* oblężenia, pod *Zborowem* (*) otoczeni, odstąpieniem Tatarów iedynie wyzwoleni, na powyższe układy dla Kozaków korzystnie przystawali: ale gdy duchowieństwo polskie i możni panowie przeciw takowym uporczywie się protestowali, a Chmielnicki o wyniesieniu się na księstwo ruskie, opanowaniu Moldawii i połączeniu się z Turkami myślał; nanowo się wojna rozpoczęła, i Kozacy wraz z Tatarami, których było do 300 000, przez daleko słabsze woysko polskie pod *Beresteczkiem* (**) r. 1651 pokonani zostali, i Chmielnicki utraciwszy Kiiów, zawarł pokóy w *Białey Cerkwi* (***) pod warunkami mniej pomyślnemi dla Kozaków: co było powodem, iż wiele ich wyszło w kray moskiewski za Dniepr, i tam nowe sobie

(*) *Zbaraż*, *Zborów* w Galicyi w cyrkułach tarnopolskim i złoczowskim ku granicy podolskiej. Omylnie X. Waga w historyi swojej wyraził, iakoby zwycięstwo przy Polakach pod *Zborowem* bydź miało: król bowiem w 18000 woyska na pomoc *Zbarażowi* ciągnąc, od 100000 blisko Tatarów i Kozaków był otoczony, i w wielkiem znajdował się niebezpieczeństwie, gdyby *Istan Gerey*, han tatarski, który dawniey wspaniałością a teraz upominkami uięty, Kozaków nie odstąpił.

(**) *Beresteczko* na Wołyniu.

(***) *Biała Cerkiew* dawniey w województwie teraz w gubernii kiiowskiej.

osady czyli *słobody* założyli. Lecz wkrótce 1652 r. połączony znowu z Tatarami na Polaków pod *Batowem* (*) napadł, zupełnie ich zniósł i króla samego pod *Zwańcem* (**) opasał 1653 r.; król za pomocą Tatarów powtórnie się ratował: a gdy w 1654 r. Chmielnicki poddał się Carowi Moskiewskiemu Alexemu Michajłowiczowi; rozpoczęła się wojna z Moskwą.

Car dwa wojska potężne na Polskę wysłał: jedno, złączone z Chmielnickim, pod *Humanem* (***) przez samego króla pobite zostało: drugie w Litwie pod dowództwem samego Cara zbiwszy hetmana Radziwiłła, Smoleńsk, Mohilów, Połock, Witepsk i samo Wilno zdobyło, i całą prawie Litwę opanowało.

Chmielnicki pomimo swą przegraną Polskę niszczą, i aż o Lwów i Lublin się oparł. Uiał król sobie Tatarów, i ci odmówiwszy pomocy Chmielnickiemu, czas nieiaki w spokojności go trzymali: a przytém i Car Moskiewski w 1656 r. w Wilnie zawieszenie broni z królem uczynił.

Gdy Chmielnicki w 1657 r. umarł, Kozacy iedni zupełnie przy Rossyi zostali pod Jerzym Chmielnickim: inni chcieli byź nie-

(*) *Batów* w województwie podolskiem.

(**) *Zwaniec*, nad Dniestrem niedaleko Kamieńca Podolskiego.

(***) *Human* na Ukrainie.

podległymi przy Polsce. Jan Wyhowski hetmanem ich obrany, przychylny więcej Polakom, pokóy pod *Hadziaczem* (*) w 1658 r. zawarł: mocą którego wolność obrządków zapewniona, pięciu biskupom ruskim i metropolicie miejsce w senacie dane było, i Kozacy za naród ruski uważani, do unii z Polską i Litwą przypuszczeni, wspólnych praw, swobód i wolności używać mieli. Wyhowski wojewodą kiiowskim został, a Car rozgniewany na te zdarzenia silniey wojnę popierać zaczął.

W pośród wojny z Moskwą, nim iesze z Wyhowskim ugoda zawarta była, Szwedzi w 1655 r. wtargnęli do Polski: lubo czas ugoda, za Władysława IV zawartą, nie upłynął. Powodem do tego było: iż gdy Krystyna, córka Gustawa Adolfa, królowa szwedzka sprzykrzywszy sobie rządy państwa, koronę złożyła, i tę Karolowi Gustawowi bratu swemu ciotecznemu oddała; Jan Kazimierz, który nie wyrzekał się pretensyi do tronu szwedzkiego, po oycu i bracie na niego spadającego, przeciw takowemu *boczney linii* oddaniu, w Sztokolmie przez posła swego protestował się: to oburzyło Gustawa, który wszedłszy z woyskiem całą Wielkąpolskę zagarnął. Radzieiowski podkanclerzy koronny niemał

(*) *Hadziacz* na Ukrainie w gubernii kiiowskiej.

mu był do tego pomocą (*). Wziął Gustaw Warszawę, Kraków i całe prawie Prusy, oprócz Gdańska, który się mężnie opierał i wiernym pozostał: a gdy król Kazimierz za granicę wyjeżdżać musiał; cała Polska przemocą jego uciśniona była.

Przecież odpór mężny Szwedom pod *Częstochową* (**), ożywił Polaków odwagę, tyłą nieszczęść przytłumioną: w 1656 r. zawiązała się w obronie króla konfederacja *tyszowiecka* (***), i król do Lwowa przybył; Stefan Czarnecki bieżącemu z Prus Gustawowi drogę zaszedł, i pomimo przegrana pod *Gołębim* (****), ciągle go utarczkami trudził. Nadaremnie Gustaw zawartém z elektorem brandeburskim przymierzem, (którem mu całą Wielkopolskę oddawał, a później prawo lenności z Prus zdeymował,) starał się wzmoćnić danemi sobie pruskiemi posiłkami; król w 60000 woyska połączywszy się z Koniec-

(*) Radzieiowski miał do króla urazę o popieranie rozwodu z żoną, którą mu Kazanowski odmawiał: w czasie którego, gdy podczas agitującego się w Warszawie seymu niektóre gwałty popełnił; na gardło skazany, ucieczką się ratował, i w zemście śwey na króla, Szwedom wkroczenie do Polski i zabory ich ułatwił.

(**) *Częstochowa*, forteca dawniej w województwie sieradzkiem, dziś miasto powiatowe w województwie kaliskiem.

(***) *Tyszowce*, dziś w województwie lubelskiem, dawniej w chełmskiej ziemi.

(****) *Gołęb* w województwie lubelskiem, o dwie mile od Puław.

polskim, wracającym z Prus z kwarcianymi
 żołnierzami, pod Warszawę podstąpił i wziął:
 a lubo po trzydniowej pod Pragę bitwie
 znowu ją utracił, i Kraków z rąk szwedzkich
 odzyskany być nie mógł; iednakże, gdy
 cesarz przysłał królowi posiłki, i te Kraków
 zdobyły: gdy pokóy z Moskwą do czasu za-
 warty został i woyska litewskie działać prze-
 ciw Szwedom mogły: gdy Daniia wypowie-
 dziawszy Szwecyi wojnę, przymusiła Gustawa,
 aby na obronę swojego kraiu wracał: gdy
 nareszcie elektor brandeburski (który wła-
 snego tylko interesu szukając, wprzód ze
 Szwedem, później z Polską się złączył, i tra-
 ktatem w *Welawie* (*) w 1657 r. od hołdu
 Polsce uwolniony został, oraz traktatem
 bydgoskim 400000 talarów pożyczwszy,
 powiaty bytowski i lawemburski w lenność
 miał oddane) odstąpił Gustawa; potęga
 szwedzka osłabiona została, i stanął w 1660
 roku traktat *Oliwski* (**): którym król Kazi-
 mierz zrzekł się prawa do tronu szwedzkiego,
 i ustąpił zupełnie Inflant, oprócz nieiakiey
 części, która składała województwo inflan-
 ckie: Szwed zaś powrócił Polsce Kurlandya,
 i te miasta, które w Prusiech zajął.

Nim ta ugoda nastąpiła, Jerzy Rakoczy

(*) *Welawa* w Prusiech wschodnich.

(**) *Oliwa* klasztor pod Gdańskiem.

xiążę siedmiogrodzki, podmówiony przez Gustawa szwedzkiego króla, w 1656 roku wtargnął do Polski, i aż o Warszawę i Kraków się oparł, w nadziei, że kray opanuje i królem zostanie; lecz od hetmana Potockiego otoczony i od Tatarów z tyłu napadnięty, gdy się nie mógł przerznąć do kraiu swego, nie tylko wszelką zdobycz utracił, ale użyskany pokóy drogo okupić musiał (*).

Po traktacie oliwskim Jan Kazimierz z całą potęgą przeciw Moskwie ruszył, która poiednaniem się części Kozaków z Polakami w Hadziaczu rozgniewana, trzema woyskami do Polski wtargnęła. Z tych *iedno* na Ukrainie przez Wyhowskiego pod *Konotopem* (**) porażone: *drugie* w Litwie Czarnecki pod *Połonką* (***) do ucieczki przymusił, Wilno odzyskał i Litwę aż po Smoleńsk oswobodził: *trzecie* Potocki i Lubomirski hetmani pod *Cudnowem* (****) znieśli, i wodza Szeremeta w niewolą wzięli: a Jerzy Chmielnicki, co

(*) Rakoczy dla zapewnienia sobie tronu umyślił Polskę podzielić: Prusy i Wielkopolskę oddawał Szwedom, Ukrainę i kraie za Dnieprem Moskwie, sam zaś miał nad Małopolską i Litwą panować; lecz zamiast tego 400000 talarów do skarbu dla woyska polskiego zapłacić musiał. Był to pierwszy podziału Polski projekt.

(**) *Konotop* w gubernii dziś czerniechowskiej.

(***) *Połonka*, dawniej w województwie nowogrodzkiem pod Słonimem.

(****) *Cudnow* w gubernii wołyńskiej, dawniej w województwie kiowskiem.

zrazu Wyhowskiego przemagał, niespodzianie przez Lubomirskiego napadniony i opasany, kapitulować musiał w 1660 r. Tak szczęśliwie rozpoczęta i za Dniepr przeniesiona wojna, byłaby wkrótce z wielką korzyścią dla Polski ukończona; gdyby nie rozruchy w wojsku koronném i litewskiém, z powodu niewypłaconego żołdu: na którego uspokojenie ustanowiono na seymie w 1662 r. podatek *subsidię charitativi*, na którym oraz Aryanom z Polski ustąpić kazano.

Tylko, co się te uspokoiły zewnętrzne wojny i wewnętrzne rozruchy, aliści domowa wsczęła się wojna. Król bezdzietny, za namową żony swojej starał się xiążęcia Kondusza, siostrzeńca królowey, następcą po sobie zostawić. Jerzy Lubomirski, marszałek wielki i hetman, sprzeciwił się temu i cały gniew królewskiego dworu na siebie ściągnął. Obwiniony iakoby wojnę domową w oyczyźnie wzniecić zamysłał, wygnany i na utratę dóbr, honoru i życia skazany był. Złączyła się z nim partya, królowey nie przychylna, a tą niesprawiedliwością obrażona: przyszło do walney pod *Montwami* (*) między królem a Lubomirskim bitwy, król zwyciężony skłonił się do zgody w 1666 roku.

(*) *Montwy*, wieś niedaleko Inowrocławia, dziś w bydgoskiem.

Gdy to się w Polsce dzieje, Kozacy nie widząc skutku warunków hadziackich, znowu się zbuntowali: i lubo Wyhowski posadzony o zdradę i podmówienie był rozstrzelany, i lubo Czarniecki buntowników uskromił; iednakże ci pod wodzem Doroszeńkiem Turkom się poddali: którzy na wsparcie tego buntu we 40000 Tatarów do Polski weszli. Polacy pod *Batowem* (*) przez nich porażeni byli; lecz Sobieski hetman pod *Podhaycami* (**) ich zwyciężywszy, do pokoju zmusił: którym iednak część Kozaków do Turcyi odpadła.

Poddanie się Doroszeńka Turkom, zagrażając równie Moskwie iak Polsce, sprawiło, iż po szesćioletniej wojnie z Moskwą, w śród rozpoczętej z Turkami wojny, zawarty został w 1667 r. traktat pokoju w *Andruszowie* (***) na lat 15: mocą którego Smoleńsk, Siewierz, Czerniechów, Ukraina za Dnieprem, a Kiiów tylko na dwa lata odstąpiono Moskwie: Połock zaś, Witepsk i Inflanty południowe przy Polsce pozostały: tudzież wzajemna pomoc przeciw Turkom i Tatarom była przyrzeczona.

Jan Kazimierz po śmierci żony swojej, sprzykrzywszy sobie nieszczęśliwe panowanie,

(*) *Batów* na Podolu.

(**) *Podhayce* w Galicyi w cyrkule brzeżańskim.

(***) *Andruszów* w województwie mińskim, dziś w gubernii mohilewskiej.

zrzekł się korony na seymie w r. 1668 i otrzymawszy od stanów 150 000 złot. rocznego dochodu, udał się do Francyi i w opactwie ś. Germana umarł w 1672 r. (*).

W ciągu panowania króla tego w 1652 r. pierwszym przykładem seym przez Sicińskiego, posła upickiego, zerwany został przez wprowadzenie do obrad seymowych prawa *liberum veto* i użycie niszczącego i całą czynność znieważającego słowa *veto*, *nie pozwalam*: które przez iednego posła wyrzeczone seym cały zrywało. To było naygłówniejszą zasadą i sprężyną dalszego bezrządu Polski.

Kłeski, za panowania tego ciągle doświadczane, zbliżyły Polskę do upadku. Zmniejszona w granicach, osłabiona w siłach, wycieńczona z pieniędzy, utraciwszy przez ciągle napady, wojny, głód, powietrze, i religijne prześladowanie do 3 000 000 ludzi, mając miasta i wsi spustoszone, zapuszczoną i lasami porastającą ziemię, handel z utratą floty i panowania na morzu upadły; nyrzała się ze sławnego niegdyś kraiu, obrazem zniszczenia i nędzy, które ją odtąd mniej straszną czyniły sąsiadom, co w miarę i kosztem iey osłabienia wzmagać się poczęli. Do tego przytłumione prześladowaniem religijnym i zni-

(*) W mowie podczas abdykacyi mianéy, król ten przepowiedział rozbiór i upadek Polski, we 100 lat po śmierci iego ziszczony.

sczeniem xiąg i drukarni nauki, coraz upadać zaczęły, a w ich miejscu ciemna pomroka pograżyła naród w niemożności rozpoznania nieszczęść swoich, które źle zrozumiana gorliwość, wznoszące się możnowładztwo, i uciśnienie niższych stanów, na kray ściagnęło.

Zona jego była Marya Ludwika, wdowa po bracie Władysławie IV.

M I C H A Ł K O R Y B U T

X I A Ź Ę W I Ś N I O W I E C K I

od roku 1668 do roku 1675.

Po abdykacyi Jana Kazimierza, bezkrólewie przez prymasa Prażmowskiego ogłoszono, i seym konwokacyyny zwołany krótko się odbył. Na seymie elekcyynym, (na którym postanowiono: iż nie wolno królowi składać korony, iako też, iż nie można razem dwóch ministerstw dzierżeć, ani iednego ministerium z hetmaństwem) gdy rozdwoione były między xiążęciem Lotaryńskim, a xiążęciem Neyburskim zdania; Michał Wiśniowiecki przez Krzyckiego podkomorzego kaliskiego zalecony, iednomysłnością obrany i koronowany został.

Rząd króla tego pełen był zamieszania dla potajemny prymasa i Sobieskiego he-

mana zazdrości: iakoż zaraz seym koronacyjny i następne zerwane były.

Tymczasem Kozacy, co pod wodzem Doroszeńkiem Turkom poddali się byli, nanowo w r. 1671 Polskę napastować poczęli; Sobieski hetman zwyciężył ich, całą Ukrainę zajął, i łagodnością do pokoju i powrotu do Polski skłonił.

Lecz gdy król za wpływem gabinetu wiedeńskiego, traktatu tego potwierdzić nie chciał; Kozacy przyzwali Turka na pomoc; a król obruszył na siebie niezyczliwych panów, którzy postanowili go tronu pozbawić.

Zamiast więc obrony kraju, zawiązały się dwie konfederacye: jedna w *Gołębju* (*), za królem, który Marszałkiem był Czarnecki; druga przeciw królowi w *Łowiczu* (**), na który czele stał prymas i Sobieski. Gdy wojnę domową rozpoczęto; wtém Mahomet IV, sułtan turecki, z ogromném woyskiem wszedłszy na Ukrainę, całą zagarnął, Kamieńca Podolskiego dobył, i pod Lwów podstąpił, który mu się okupić musiał. Nie był Sobieski dosyć silny takię potędze oprzeć się, bo woysko swoje miał rozdwoione: król zaś wysłał posła do sułtana, z prośbą o pokój,

(*) *Gołqb* w województwie lubelskiem w powiecie lubartowskim.

(**) *Łowicz* w województwie mazowieckim w powiecie sachaczowskim, dawniej w województwie rawskim.

który w tak krytycznym króla położeniu, pod najbaniebniejszymi dla Polski warunkami był zawarty w *Buczaczu* (*) 1672 roku: Ukraina bowiem i Kamieniec Turcyi ustąpić one były, Kozacy z całą Ukrainą pod panowaniem tureckim pozostać mieli, a Rzeczpospolita corocznie 22 000 dukatów daniny porcie otomańskiej wypłacać obowiązowała się.

Powróciły wnet domowe między królem a Sobieskim nieustanki; aż legat papieski i Trzebiński biskup krakowski, wzięwszy to na siebie, strony pogodzili, i zaraz na seymie warszawskim 1673 r., *pacificationis* zwanym, zawarty z Turkiem pokój za nieważny uznano, powiększenie wojska uchwalono, i wojnę turecką rozpoczęto.

Sobieski z koronnym, Pac z litewskim wojskiem pociągnęli ku granicy tureckiej: król zaś do Lwowa z wojskiem się udał, ale tam zachorowawszy zmarł.

Nazajutrz po śmierci królewskiej zaszła owa straszna pod *Chocimem* bitwa, w której Jan Sobieski hetman 60 000 Turków poraził, obóz, armaty i sprzęt cały zabrał, Chocima dobył, i Rzeczpospolitą od płacenia ohydnej daniny nazawsze uwolnił: Podole tylko z Kamieńcem i Ukrainą jeszcze przy Turkach pozostały. Byłby może i to Sobie-

(*) *Buczacz* w Galicyi w cyrkule zaleszczykowskim.

ski odzyskał; ale uwiadomiony przez prymasa o śmierci królewskiej, z wojskiem powrócić i całą korzyść ze szczęśliwie rozpoczętej wojny utracić musiał.

Za panowania Michała postanowiono 1670 r., aby trzeci seym każdy w Grodnie odprawiano.

Królowi temu nie brakło na przymiotach do rządzenia, zazdrość iedynie i niedostatek pieniędzy jego chęciom tamę kładły.

Zoną była Eleonora, córka Ferdynanda III, cesarza, który order złotego runa królowi przysłał.

JAN III, SOBIESKI,

od roku 1673 do roku 1696.

Nigdy więcéy do korony polskiej nie odezwało się kandydatów, iak po śmierci Michała (*): prymas Floryan książę Czartoryski na zwołanym przez siebie seymie elekcyjnym utrzymywał stronę książęcia lotaryńskiego:

(*) Jakoto: *Don Juan* syn króla hiszpańskiego, *Alexy Michajłowicz* Car Moskiewski i syn jego *Fiedor*, *Karol* książę Lotaryngii, *Jakób d'York* królewic angielski, *Jerzy* królewic duński, *Michał* książę siedmiogrodzki, *Franciszek* książę modeński, *Maxymilian* książę lotaryński, *Wilhelm* książę neyburski, *Ludwik* książę sasko-bawdzki, i inni książęta *de Vendome*, *de Soissons*, *de Nassau*, *d'Orange*, a nawet *Emil* syn elektora brandeburskiego.

Sobieski w okolicznościach kraiu tak krytycznych proponował bohatera Francyi xiążęcią Kondeusza. Śmierć prymasa sprawiła, iż partya lotaryńska upadła: a gdy Kondeusz zdawał się być zbyt już wiekiem obciążonym; Stanisław Jabłonowski wojewoda ruski pierwszy na Sobieskiego, iako bohatera Polski, świeżem zwycięstwem nad Turkami wstawionego, głos dawał: poszedł za tym głosem cały naród, i Jan Sobieski iednomysłnie królem obrany został.

Po zaprzysiężeniu *paktów* nie chciał się koronować, póki turecki nie ukończy wojny; pozwolono mu zatem iuz iako królowi urzędy rozdawać, i pieczęci królewskię pokoiowę używać. Poszedł więc na Turka, który nanowo Chocim, całą oraz Ukrainę zaiął, i aż podę Lwów się posunął; znaczną część Ukrainy z rąk iego odebrał, a po otrzymaném nad nim zwycięstwem pod *Złoczowem* (*) i Lwowem, odegnawszy go pod Kamieniec, wrócił do Krakowa, i z żoną swoją w 1676 r. koronowany został.

Ponowiona z Turkiem wojna, który z ogromném wojskiem, Tatarami wspartém, pod Chocim podstąpił. Król zbiwszy Tatarów i cofnąwszy się w 10 000 żołnierza do obozu pod Zurawno, przez 200 000 Turków otoczony i

(*) *Złoczow* w Galicyi w cyrkule złoczowskiem.

napastowany był. Długo się w nim opierał, i już woysku na wszystkiém zbywać zaczęło; alic wsczęte między Turkami i Tatarami niezgody, wkroczenie Moskwy do Krymu, poszukujący na Turku téy części Kozaczyzny, co się iéy wprzód pod Chmielnickim poddała, a potem z Doroszeńkiem się połączywszy do Turków przeszła, i boiaźń nadchodzącego na pomoc królowi pospolitego ruszenia; wyhawiały króla z niebezpieczeństwa, i skłoniły Turków do traktatu w *Zurawnie* (*), który większą połowę Ukrainy Polsce przywrócił: Kamieniec iednak przy Turkach pozostał.

Gdy wkrótce wszczęły się w Węgrzech za poduszczeniem Turków rozruchy, Leopold cesarz niemiecki obawiał się tureckiey wojny. Jan Sobieski przychylny domowi austryackiemu (**), za pośrednictwem Innocentego papieża zawarł na seymie w 1683 roku traktat z cesarzem Leopoldem względem wspólnéy przeciw Turkom pomocy. Przy mierze to wnet swój skutek wzięło: gdy bowiem Turcy naprzód Belgrad, potem Wiedeń

(*) *Zurawno*, nad Dniestrem w cyrkule halickim.

(**) Ludwik XIV, król francuzki, chcąc osłabić i poniżyć dom austryacki, rozpoczął z iednéy strony wojnę w Hiszpanii: z drugiey zaś poburzył Węgrów i Turków. Chciał on i Polskę do polityki swoiey i aliansu wciągnąć: ale żona Jana Sobieskiego urażona na dwór wersalski, że iéy należytych odmawiał honorów; potrafiła króla, męża swego, od tego projektu odciągnąć i przychylnymu dworowi wiedeńskiemu uczynić.

we 300 000 woyska oblegli; Jan III we 25 000 Polaków na pomoc przybył: a połączywszy się z woyskiem rzeszy niemieckiey, nad którym komendę obiał; na czele 68 000 całego chrześcijańskiego woyska, na tak ogromną siłę turecką uderzył, zniósł, do ucieczki przymusił, obóz cały opanował, namiot wielkiego wezyra, skarby iego, i chorągiew Mahometa zabrał: a *zbawicielem* od ludu powitany po oswobodzeniu Wiednia, chorągiew Mahometa w darze do Rzymu posłał.

Po krótkim i oziębłym z Leopoldem cesarzem, chwały iego zazdrosnym, widzeniu się, goniąc znowu za Turkiem pod *Parkanami* (*) 5 000 woyska swego utracił, i ledwie własne ocalił życie; lecz nazaintrz pod *Strygonem* (**) 24 000 Turków położył, wiele miast i fortec dla cesarza odchawszy, i pod *Sabinowem* (***) zbuntowanego Tekielego zbiwszy, gdy zimowe leże miał sobie od cesarza w krajach iego odmówione, sławą okryty do Polski powrócił (****).

Pod tenże czas Potocki Turkom i Tatarom na Podolu odpór szczęśliwy dawszy, hospo-

(*) *Parkany* albo *Baracan* w Węgrzech.

(**) *Strygonium* dziś *Gran* w Węgrzech nad Dunajem.

(***) *Subinów* (*Zeben*) w Banacie prowincyi węgierskiej.

(****) Takąto była wdzięczność cesarza dla zwyciężkiego woyska i dla króla, który z rozruchów węgierskich przez wspaniałość swoją korzystać nie chciał.

dara multańskiego do poddania się Polsce przymusił, i załogę polską na Wołoszczyźnie zostawił.

W 1685 r. nową Król przedsięwziął wyprawę do Multan w celu oswoobodzenia Kamieńca; lecz gdy dla słabości zdrowia nie mógł sam być przytomnym; wojsko polskie pod Jabłonowskim hetmanem weszło na Bukowinę; a niespodzianie na zasadzonych tam Turków i Tatarów napadłszy, i mężnie natarczywość nieprzyjaciela wytrzymując, do granic się Polski cofnęło.

Leopold cesarz, który przyrzekł był wydać córkę swoją za królewica Jakóba, a tego nie dotrzymał, w mniemaney nagrodzenia chęci, podał myśl królowi zawoiowania na Turkach Multan i Wołoszczyzny w dziedziczną posiadłość potomków jego: w czém mu nawet pomoc swoją przyobiecał. Myśl ta zaięła Sobieskiego; po zawarciu więc w 1686 r. z Moskwą traktatu *Grzymułtowskiego* (*): którym nie tylko traktat andruszowski na wieczne czasy potwierdzony został, ale i ta część Ukrainy przed Dnieprem, co się Zaporoską Siczą nazywała, odstąpiona była: a tym sposobem po zapewnieniu sobie spokojności od strony Moskwy, wkroczył w ziemię

(*) Traktat Grzymułtowski dla tego tak nazwany, że go Krzysztof Grzymułtowski wojewoda pezuński w imieniu króla zawarł.

multańską, i *Jassy* stolicę iey zajął; lecz uwiedziony chytremi obietnicami hospodara wołoskiego, gdy się w głąb kraiu ku rzece *Prut* zapuścił, znalazł ogromną Turków i Tatarów siłę, z którą unikając zaczepki, zawiedziony w przyrzeczonych od cesarza posiłkach i głodem ściśniony, w śród wielu trudów i przykrości do Polski powracać musiał. Wkrótce potem Tatarzy wpadli do dóbr dziedzicznych królewskich i one pustoszyli 1691 r.

Pouawiał król ieszcze potrzykroć wyprawy swoje, to na odebranie Kamieńca, to na zawoiowanie Multan; ale bezskutecznie: gdy przeciwnie Tatarzy corocznie na Rusь wpadaiąc, kray szeroko niszczyli: bo aż przedmieście lwowskie w 1695 r. spalili, zwłaszcza, iż kilkokrotne przez nich ofiarowanie pokoju, dla intryg gabinetu austryackiego, odrzucone było.

Nieukontentowania, iakieb doświadczał król z dwukrotnego zawodu ożenienia syna swojego Jakóba z bogatą księżniczką Radziwiłłówną (*), z domowych między synami a królową kłótni, z niemożności zawoiowania Multan i Wołochów, z przekonania się o chytrości domu austryackiego, z burzliwych i ciągle zrywanych seymów, z pogardy na-

(*) Dom austryacki sekretnie temu ożenieniu przeszkadzał.

reszcie, iakiey w końcu panowania swego doświadczał; przyśpieszyły mu zgon: na który z zupełną patrzył obojętnością, doświadczywszy naywiększey niewdzięczności od cesarza i od wszystkich tych, którzy los swój i szczęście iemu byli winni. Umarł w Wilanowie w 1696 r. Zona iego Marya Kazimira, córka Henryka de la Grange Markiza d'Arquien, wdowa po Janie Zamoyskim wojewodzie sandomirskim.

Wprawdzie panowanie to Polaków sławą okryło, ale upadek ich przyśpieszyło: ościenne bowiem państwa znacznie się powiększyły kosztem Polski: która dla polityki króla, odurzonego zdradliwą przyjaźnią cesarza, i uległego żenie swojej, prywatną zemstą nad królem francuzkim (tytułu książąt iey braciom, a honorów monarchicznych iey osobie odmawiającym) powodowaney; straciła wszystkie pożytki, iakie z poniżenia domu austryackiego przez dopuszczenie rewolucyi w Węgrzech i oręż turecki nienchybnieby osiągnąć była mogła. Do tego w ostatnich latach panowania króla, na ciele i duszy cierpiącego i osłabionego, wcisnął się nieład, przekupstwo, i swawola do obrad krajowych: a duch narodu poniżony i uspiiony został przez partye w Litwie ścigające siebie, przez wzajemną ku sobie stanów nienawiść, a stąd rozdwoienie, fakeye i ciągle zaburzenie.

AUGUST II, ELEKTOR SASKI

i

STANISŁAW LESZCZYŃSKI,

od roku 1696 do roku 1755.

Sejm konwokacyyny, po śmierci Jana III przez prymasa Radzieiowskiego zwołany, przez Horodyńskiego posła czerniechowskiego zerwany został: a to za sprawą królowej wdowy, która nienawisna własnym synom, od pozyskania tronu odsunąć ich wszelkiemi starała się krokami. Konfederacya jednak stanęła na utrzymanie wolney elekcyi: woysko się też zkonfederowało z przyczyny niezapłaconego żołdu, ale do spokojności powróciło. Na seymie elekeynym, pomiędzy wielą pretendentów, dwie znaczniejsze były partye: *francuzka*, w której prymas utrzymywał księcia Kontego (Conti) i *Saska*, w której biskup kuiawski Dąbski i Przebendowski kasztelan utrzymywali Fryderyka Augusta elektora saskiego.

Obie strony swoich pretendentów okrzyknęły królem: lecz gdy elektor w kilka tysięcy woyska wszedł do Polski, *pacta conventa* zaprzysiągł, i przez biskupa kuiawskiego w Krakowie koronowany był: a księżę Conti, zapóźno z Francyi przybyły, stracił nadzieję osiągnięcia tronu; August

pomimo zerwany seym pacyfikacyyny, przez prymasa i cały naród królem uznany został.

Zaraz więc August zaczął myśleć o odzyskaniu Kamieńca i uskromieniu Turków, którzy podczas bezkrólewia inż napadali Polskę, i znowu w 1698 r. na Wołyń wtargnęli, gdzie 6000 Polaków pod Podhaycami (*) oparło się 60000 Tatarów; lecz nieporozumienia między wojskami saskimi i polskimi zaszcze, nic działać nie dozwoliły. Jednakże traktat za pośrednictwem Anglii i Holandyi z Turcją w *Karłowicach* (**) zawarty w 1699 roku, w skutek wieczystego pokoju przywrócił Polsce Kamieniec i wszystko to, co Turek na Podolu i Ukrainie posiadał, ziednał strowy Tatarom zakaz dalszego napadania granic, i wyznł Kozaków z protekcyi tureckiey.

W tymże czasie elektor brandeburski Fryderyk I, nieodebrawszy na terminie pożyczonych rzeczypospolitęy 400000 talarów, na fundamencie traktatu bydgoskiego za Jana Kazimierza zawartego, miasto Elbląg opanował, i klejnoty korony w zastaw mu dane zabrał, które do dziś dnia w ręku iego zostają.

Gdy August poznawszy się i zaprzyjaźniwszy z Piotrem wielkim, Carem Moskiew-

(*) *Podhayce* w Galicyi w cyrkułe Brzezańskim.

(**) *Karłowice* (Karłowitz), miasto nad Dunajem w Sławonii, należący do Austryi.

skim wespół z Danią do projektu wojny ze Szwedami przystąpił; pod pozorem więc odzyskania krajów od Polski oderwanych, do czego przez *pacta conventa* zobowiązał się, wojnę Szwedom wypowiedział, do Inflant wkroczył, i wiele miast wojskiem saskim zahrał. Karol XII, król szwedzki, pokonawszy Danią i do pokoju nagle zniewoliwszy, zwyciężywszy pod *Narwą* (*) Moskwę, potem Sasów przeprawy przez *Dzwinę* broniących, zamki odebrał, *Kurlandią* podbił, *Litwę* przeszedł, *Warszawę* zajął i oświadczył, iż póty pokoju nie uczyni, póki Polacy *Augusta* nie zrzucą z tronu. *Prymas Radzieiowski* nieprzyjazny królowi, porozumiał się z *Karolem* i wszelkie działania swoje tak prowadził: iż lubo zdawały się być przeciwne woli jego; dążyły iednak do pozbawienia *Augusta* korony 1701 r.

August tymczasem usunął się do *Krakowa*, a *Karol* ścigając go, saskie wojsko pod *Kliszowem* (**), gdzie obaj królowie sami dowodzili i zwycięztwo sobie wydzielali, poraził i *Krakowa* dobył. Król do *Sandomirza* z resztą wojska się udał, gdzie przy nim konfederacya się zawiązała: agdy wysłani posłowie do *Karola XII*, względem traktowania o pokój, powrócili z nieodmienną odpowie-

(*) *Narwa* miasto nadmorskie w *Estlandyi*, wówczas do *Szwecyi* należący, dziś w gubernii *petersburskiej*.

(**) *Kliszów* wieś w województwie *krakowskiem*.

dział, iż póty z Polski nie ustąpi, póki August detronizowany a kto inny obrany królem nie będzie; król zwołał radę senatu do Warszawy. Gdy Karol tamże nadciągał, August opuścił Warszawę i wyjechał do Torunia. Karol ścigając wszędzie Augusta, zniósłszy pod *Pułtuskim* (*) w 1703 r. część woyska saskiego, Toruń obległ, dobył, iako też Elbląg, Grudziądz i inne miasta zabrał, a Gdańsk okupić się musiał. August ścigany w Polsce i ledwie w Krakowie nie schwytany, udał się wkońcu do Saxonii.

(Nareszcie prymas na zieżdzie warszawskim roku 1705 ogłosił, iż August od korony odpadł, i elekcyą naznaczył. Wielu proponowano pretendentów, mianowicie królowica Jakóba Sobieskiego: ale gdy ten przez Sasów pod Wrocławiem schwytany i z bratem swym uwięziony został; Karol przybywszy z woyskiem z Torunia do Warszawy, STANISŁAWA LESZCZYNSKIEGO, wojewodę poznańskiego, (sam za kandydata do korony podał: który przez Święckiego biskupa poznańskiego królem mianowany, i od arcybiskupa lwowskiego w Warszawie koronowany został.

Tymczasem Karol XII wojnę z Polski do Saxonii przeniósł, a zwyciężywszy pod

(*) *Pułtusk* nad rz. Narwią w wojew. płockim.

Poznaniem Szulemburga, saskiego ienerała, Saxoniią pustoszył i pod *Altransztadem* (*) obozem stanął 1706 r. Tam przymusił Augusta do wyrzeczenia się na piśmie tronu: co otrzymawszy, po podpisaniu traktatu altransztadzkiego ze Saxonii wyszedł. ♀

Ze Piotr wielki do tych układów nie należał, i wojna Karola XII z Moskwą ciągnęła się, która *Ingryą* (**) na Szwecyi zawoiowawszy, do Litwy na pomoc Augustowi wkroczyła; Mężyków więc ienerał moskiewski po zniesieniu pozostałych na Rusi Szwedów, o zrzuceniu Stanisława Lesczyńskiego, a przywróceniu Augusta, lub obraniu innego króla zamyślał: i tym końcem konfederacyą sandomirską zatwierdziwszy, tron za wakujący ogłosił, i elekcyą naznaczył: a tymczasem Stanisława króla z garstką Szwedów pozostałego ścigał, który się do Karola XII, ze Saxonii wracającego, usunął.

Skoro Karol w 50000 woyska wszedł 1708 r. do Polski, i prosto przeciw Carowi udał się ku Litwie; wszystkie te zamachy i projekta upadły: woyska rossyyskie cofnąć się na obronę własnego kraju musiały, albowiem Karol do Moskwy stolicy ciągnąc, i tam Pio-

(*) *Altransztadt* zamek w Saxonii w biskupstwie merseburskiem, niedaleko Lipska.

(**) *Ingrya*, *Ingermania*, jest dzisieysza guberniia petersburska.

tra wielkiego detronizować zamysłał. Gdyby był prosto po zdobyciu Grodna i zwycięstwie nad Dnieprem udał się do Moskwy, możeby projekt jego był przyszedł do skutku: lecz Karol poszedł na Ukrainę dla opatrzenia wojska swego i połączenia się z Mazepą, hetmanem Kozaków przeciw Carowi zbuntowanych. Tym czasem Meżyków Ukrainę opanował, Piotr zaś wielki szwedzkiego generała Lewenhaupta zwyciężył: a stanawszy pod *Pułtawą* (*) walną bitwę stoczył: w której Karol XII na głowę porażony został, wojsko jego do szętu zniesione, sam zaś raniony ledwie w 800 koni do Oczakowa, potem do Benderu do Turcyi ucieczką się ratował r. 1709.

August o przegranej Karola pod Pułtawą zawiadomiony, ogłosiwszy protestacyą przeciw warunkom traktatu altransztadzkiego, do odzyskania tronu przedsięwziął kroki. Stanisław też Leszczyński król, (który w śród niepokoików i pod zasłoną iedynie szwedzkiego oręża lat cztery panował) widząc się opuszczonym i bez pomocy, uciekał do Pommeranii przed Rossyą i Sasami: lecz gdy i tam król duński, w skutek zawartego z Augustem przymierza, wypowiedziawszy Szwedomi

(*) *Pułtawa* na ukrainie zadnieprskiéy w gubernii pułtawskiéy.

woynę wtargnął; Stanisław udał się do Benderu, a ztamtąd do księstwa *Dwóchmostów* w Niemczech, które mu Karol XII, jako własność swoją, ustąpił. Po śmierci zaś Karola (który z Turcyi powróciwszy do Szwecyi, gdy nową przeciw Polsce woynę zamysłał, przy oblężeniu fortecy Friedrichshal w 1718 r. zabity został) udał się do Francyi: gdzie w 1725 r. córkę swoją za Ludwika XV, króla francuzkiego, wydał.

Powróciwszy August do Polski, zwołał seym nadzwyczajny w 1712 r., na którym stany rzeczypospolitey znowu go za iedynego i prawego króla uznały, i woysku saskiemu wyznaczono w Polsce kwatery. Seym ten pierwszym przykładem zalimitowany był do następującego roku.

Uciążliwe woyska tego obchodzenie się spowodziło w 1715 r. wewnętrzne kraiu rozruchy. Powstała przeciw niemu konfederacya w *Tarnogrodzie* (*), i do otwartych między Polakami a Sasami przyszło potyczek. A gdy różne ku pogodzeniu stron na niczem spełzły konferencye, i zawzięciy przeciwko sobie postępować zaczęto; Piotr wielki wdał się w pojednanie stanów z królem, i stanęła w Warszawie 1717 r. ugoda, na seymie

(*) *Tarnogród* w byłém województwie ruskiém, dziś w lubelskiém, miasteczko do ordynacyi zamoyskiej należące.

zwanym *niemym* (*) odczytana: mocą której Sasom z kraiu wyszł król nakazał, a konfederacya rozwiązana została: wojsko zaś polskie na 24000 zredukowano, aby stosownie do dochodów kraiu żołd regularnie brać mogło. Ucichły zatem za pośrednictwem Rosyi wewnętrzne w Polsce rozruchy: Polska uyrzała się bydl bez siły, bez czucia, bez energii, bez dostatecznego wojska, uległa nadal obcych mocarstw wpływowi.

W 1720 r. zawarty był ze Szwecyą traktat pokoju, równie i unia kościoła greckiego z łacińskim na synodzie w Zamościu potwierdzona została.

W 1724 r. wsczał się w Toruniu rozruch między katolikami a dyssydentami podczas processyi Bożego ciała. Swawola iezuickich studentów dała do tego powód, a pospółstwo, z dyssydentów złożone, rozjątrzone wpadłszy do iezuickiego klasztoru, cały zrabowało, rzeczom nawet świętym nie przepuszczaiąc. Sąd przez seym wyznaczony winnieyszych na gardło skazał, iezuitom szkody nagroził.

Po śmierci Fryderyka Ketlera xiążęcia kurlandzkiego, stry iego Ferdynand, ostatni z linii Ketlerów, starzec bezżenny mieszkał

(*) Sejm ten trwał tylko siedm godzin: zebrany w sali seymowej stanom w pośród 60000 moskiewskiego i 30000 saskiego wojska, odczytano gotowe ustawy, które zebrani podpisawszy roziechali się.

we Gdańsku: aby po śmierci jego uniknąć kłótni o następstwo, stany kurlandzkie obrały sobie ziążęciem Maurycego de Saxe, syna naturalnego Augusta II. Jezuici tyle dokazali, iż Rzeczpospolita elekcyą tę nieprawną uznała. Tymczasem Ferdynand Ketler za intercessyą Moskwy inwestyturę na xięstwo otrzymał, a po jego śmierci Kurlandya miała bydź do Polski przyłączona.

Za panowania króla tego podwakroć w Litwie do woyny domowey między zamożnymi familiami przychodziło: w 1700 r. Ogińscy i Wiśniowieccy zrobili konfederacyą przeciw Sapiedom, a w zaciętey bitwie Sapięha koniuszy litewski był pod Olkienikami tegoż r. rozsiekany: i takie nieporozumienia ułatwiały korzyści Szwedom. W 1731 zaś roku powstała kłótnia między Sapięhami a Radziwiłłami o xięstwo słuckie, które, po nagrodzeniu domowi Sapięhów, Radziwiłłom przyznane zostało.

August przybywszy ze Saxonii na seym warszawski w 1733 r. z odnowioney rany w nodze, i z gangreny umarł.

Był mężny woioownik, mądry rządzca, wspaniały i dobroczynny król: światło jego, rzetelność i łaskawość, nieprzyaciół samych w zadumienie wprawiała. Lecz pod nim wolność przez zbytek zmieniona w swawolę, pomnożyła wewnętrzne rosterki i fakcye, które

w rządzie nieład sprawiały: a skażenie ołyczaiów i zyski prywatne zatarły u możniejszych pamięć na dobro oyczyzny. Kray do reszty wyniszczony, miasta i wsi w perzynę obrócone, rola borami zarosła, wytępienie wojną, głodem i powietrzem ludu, oraz poniżenie, iakiego doświadczać zaczął stan mieyski i włościański przez szerzące się coraz mocniej dumne możnowładztwo, prywatny tylko podsycające interes, ściągnęło odretwienie narodu, zapowiadające niemoc odparcia ciosów na zgubę kraiu przygotowanych.

Król August w czasie wojny szwedzkiej roku 1705 w Tykocinie z Piotrem wielkim ziechawszy się, i stałą przyjaźń i pomoc wzajemną ponowiwszy, ustanowił order *orła białego*.

Za króla tego Fryderyk I, elektor brandeburski i książę pruski, przybrał sobie tytuł króla pruskiego w 1701 r., także Car Piotr w. 1721 r. wziął tytuł Imperatora Rosyi: tytuły te wnet przez różne mocarstwa Europy poprzyymowane były; słaba Polska iednak długo przyznać wzbraniała się.

AUGUST TRZECI

od roku 1733 do roku 1765.

Lubo na seymie konwokacyynym, po śmierci Augusta II, przez Teodora Potockiego prymasa zwołanym, zobowiązali się przytomni senatorowie, posłowie i wszystkie stany na wolne obranie Piasta, to jest króla rodaka; iednakże podczas elekcyi dwie się uformowały partye: *iedna* w Warszawie, gdzie prymas, wielu senatorów i posłów utrzymywali Stanisława Leszczyńskiego, iako Piasta przez Francją zaleconego i osobiście przytomnego, który pod cudzém imieniem przebrany iako kupiec ze Francyi przez Niemcy do Polski się dostał: na Pradze *druga*, gdzie Wiśniowiecki, Hozysz biskup poznański, niektórzy senatorowie, posłowie i marszałek litewski utrzymywali Fryderyka Augusta, syna zmarłego króla, popieranego przez Austryą i Rosyą.

Prymas w dniu 12 września 1733 r. ogłosił królem Stanisława: ale gdy woysko rossyyskie zbliżało się pod warszawę w końcu września; król Stanisław przeniósł się do Gdańska z prymasem, z posłem francuzkim i przychylnymi sobie.

Tymczasem partya przeciwna elekcyą pod wsią zwaną *Kamień* (*) złożyła i królem

(*) *Kamień*, *Kamienna* wieś między Pragą a Węgrowem, dziś w województwie podlaskim.

Augusta III ogłosiła, który tym sposobem obrany, na początku 1754 r. do Polski ze Saxonii przybył, *pacta conventa* zaprzysiągł, i z małżonką swoją koronowany w Krakowie został.

Gdy wojsko moskiewskie pod ienerałami Lascy a potem Minicha (Münich) Gdańsk obległo, i Saskie ieszcze w pomoc przyszło; Stanisław Leszczyński zbyt słabemi ze Francyi wsparty posiłkami, tajemnie w dniu 27 czerwca 1754 roku ze Gdańska do Królewca uiechał, i na Szczecin szczęśliwie do Francyi się dostał.

Tak August III od całego potem narodu za króla uznany został, a Stanisław Leszczyński za pośrednictwem Anglii, Francyi i cesarza, traktatem wiedeńskim w 1735 roku zrzekł się prawa do korony polskiej, i przy tytule tylko króla pozostał: a za to dozwolono mu dobrami swemi w Polsce rozrządzać, i otrzymał od Francyi w posiadłość dożywotnią księstwa Lotaryngii i Baru.

Roku 1757 po zmarłym we Gdańsku Ferdynandzie książęciu Kurlandyi, mając król pozwolenie od stanów rzeczypospolitey oddania na jeden raz księstwa kurlandzkiego; na usilne Anny Imperatorowey naleganie dał Bironowi inwestyturę na księstwo kurlandzkie. Następującego roku 1740, gdy Anna z tym rozstała się światem; książę Biron, podług ostatniey woli i dyspozycyi tej monarchini, objął re-

gencją państwa, i opiekę nad młodym carem Iwanem. Matka młodego cara Anna księżniczka meklemburska, małżonka księcia brunświckiego, pragnąca władać pod imieniem syna, kilka tylko miesięcy życia liczącego, Birona od rządów oddaliła i na wygnanie skazała. Za iey rozkazem Ludwik książę brunświcki, brat rodzony iey męża, księciem Kurlandyi został roku 1741: gdy zaś i ten po wstąpieniu na tron Rossyjski Elżbiety, córki Piotra wielkiego, którą woysko i senat Carową okrzyknęło, od księstwa Kurlandyi odsunięty był; po długich niepewnościach lat przeszło dziesięć trwających, z powodu pretensyi, iakie sobie Rossya do krain tego rościła, August III na prośbę szlachty kurlandzkiej, i za zezwoleniem Elżbiety w 1758 roku Karola syna swego księciem Kurlandyi ogłosił i w następującym roku solenną mu inwestyturę na to księstwo dał. Lecz gdy po śmierci Elżbiety w 1762 roku nastąpił Piotr III, ten przyzwawszy Birona z wygnania, oddał mu znowu księstwo kurlandzkie: Karol zaś, syn królewski, pomimo usilne u Katarzyny II Imperatorowej (która wkrótce rząd objęła) zabiegi, z księstwa rzonego ustąpić musiał.

Przykry ten wypadek, połączony z inném zmartwieniem, iakie król doświadczał z powodu ciągle zrywanych seymów, samowol-

nych przez kraje polskie wojsk obcych przechodów, zniszczenia Saxonii w czasie wojny siedmioletniej, głośnych skarg na uciski i gwałty od sąsiadów doświadczane (*), przyśpieszył śmierć Augustowi III, który 4 października roku 1763 w Dreźnie umarł.

Zona jego Marya Józefina, córka Józefa I, cesarza, wielkich cnot i pobożności osoba.

Za panowania króla tego był pierwszy przykład zerwanego trybunału w samym rozpoczęciu jego w 1749 r.

Biblioteka też publiczna otworzona została kosztem Załuskich braci, Andrzeja kanclerza i biskupa krakowskiego, i Józefa biskupa kijowskiego.

Stanisław Konarski dopełniał reformy zgromadzenia swego xx. Piarów, a przez to edukacją narodową, którą się to zgromadzenie zajmowało niezmiernie podniósł (**).

(*) Gdy w 1762 r. zawiązała się konfederacja w celu oparcia się samowolnościom i zniewolenia wojsk obcych do ustąpienia z kraju; X. Wołkoński na czele 12000 Rosyan ścigał konfederatów i zamiar ich wniwecz obrócił.

(**) Stanisław Konarski prawdziwie z nieustraszoną śmiałością powstawać począł na gust zepsuty, na złą edukacją, na przesady narodu. Nie tylko zaś piszami to czynił, ale czynnością niestrudzoną dokazał wielkiej przemiany w edukacji i wychowaniu młodzi, (mianowicie szlacheckiej) przez dokonywaną od r. 1740 reformę zgromadzenia xx. Piarów, których wnet przemienił w nauczycieli i przewodników narodu, nowe odzyskującego życie. Tak Konarski natchnął i pobudził do tej działalności, z jaką ostatecznie ginący naród za-

Polska bezsilna, gnuśną beczynnością i pokojem uspiona, pieniactwem i rozpustą zaięta, pod obcym wpływem ięcząca, wewnątrzniemi niezgodami szarpana, ledwie w rzędzie mocarstw Europy uważana, do upadku swego zbliżała się (*).

nie występował. W naprawianiu gustu, wyrugowaniu przesądów, rozszerzeniu światła i nauk, w polityce, w moralności, towarzyskości, w zachęceniu do myślenia, pisania i udzielania się publiczności, wszędzie imię Konarskiego było czynne i znacznie wpływające.

(*) Polska w takim była u monarchów ościennych poniżeniem, i w takię wewnątrznię niemocy i nieczułości, że każdemu sąsiadowi stała otworem. Rosyianie bez zezwolenia rzplęty przechodzili w 1738 r. przez Ukrainę i Podole do Wołoch, a w 1748 przez całą Polskę od Inflant do Niemiec naprzeciw Francyi, i po zawartym traktacie akwisgrańskim, tymże traktem powracali: żyjąc ię kosztem: to równie w 1757 miejsce miało, gdy toż wojsko, pod kommendą feldmarszałka Apraxina przez Inflanty, Żmudź i Litwę do Prus ciągnęło. Król Pruski w czasie siedmioletnię wojny od 1756 do 1763 r. nie tylko niszczył Saxonii, którą teatrem wojny uczynił; ale niszczył i Polskę, do wojny nienależącą: wyprowadzając z niey dobry pieniądz, a nasyłając i zarażając fałszywą monetą, którą podstępem polskim w Berlinie wybiiał, a który podwójna redukcya tak skarbowi iak i mieszkańcom kraju srogą przyniosła klęskę: oraz gwałtownem 1759 i 1763 r. wkroczeniem wojska pruskiego w granice Polski aż po Bydgoszcz i Poznań naprzeciw ciągnącym do Litwy Rosyjanom, ucięmięzeniem tamecznych nadgranicznych obywateli, i zachwałęm nasyłaniem kommend do chwytania i wybierania samowolnego rekrutów z naydorodniejszych ludzi.

REGESTR

chronologiczny książąt i królów Polskich.

E P O K A · I.

Rok wstąpie- nia		Lata panowa- nia	Karta.
860.	<i>Ziemowit</i>	31.	3.
892.	<i>Leszek</i>	29.	4.
922.	<i>Ziemonysł</i>	40.	—
963.	<i>Mieczysław I.</i>	29.	—
992.	<i>Bolesław wielki</i>	34.	5.
1026.	<i>Mieczysław II gnuśny</i>	8.	8.
1034.	<i>Ryxa</i>	1.	9.
1035.	<i>Bezkrólewie</i>	—	—
1040.	<i>Kazimierz I.</i>	18.	10.
1058.	<i>Bolesław II. śmiały</i>	23.	11.
1081.	<i>Władysław I. Herman</i>	21.	13.
1102.	<i>Bolesław III. krzywou.</i>	38.	14.
1140.	<i>Władysław II.</i>	7.	18.
1147.	<i>Bolesław IV. kędzierz.</i>	26.	19.
1174.	<i>Mieczysław III. stary</i>	3.	20.

Rok wstąpie- nia.		Lata panowa- nia.	Karta.
1177.	<i>Kazimierz II. sprawiedl.</i> W tym czasie <i>Mieczysław</i> <i>stary</i> wdarł się na tron, i rządził po II raz kilka mies.	17.	21.
1194.	<i>Leszek biały</i>	6.	23.
1201.	<i>Mieczys. stary</i> po III. raz	1.	—
1202.	<i>Władysław III. Lasko-</i> <i>nogi</i>	5.	24.
1207.	<i>Leszek biały</i> po II. raz	20.	25.
1227.	<i>Bolesław V. wstydlivy</i>	52.	27.
1279.	<i>Leszek Czarny</i>	10.	31.
1289.	Zaburzenia w kraiu <i>Hen-</i> <i>ryk, Wacław, Władysław</i> <i>łokietek</i> , nakoniec <i>Prze-</i> <i>mysław</i> król panujący mie- sięcy 7.	6.	32.
1296.	<i>Władysław łokietek</i>	4.	33.
1300.	<i>Wacław</i> król czeski	5.	34.
1306.	<i>Władysław łokietek</i> po drugi raz	27.	35.
1333.	<i>Kazimierz wielki</i>	37.	37.
1370.	<i>Ludwik</i> król węgierski	12.	41.
1382.	<i>Bezkrólewie</i> } <i>Jadwiga</i> }	4.	43.

E P O K A II.

1386.	<i>Władysław II. Jagiełło</i>	48.	45.
1434.	<i>Władysław III. Jagiel-</i> <i>łończyk</i>	10.	52.

Rok wstąpie- nia.	Lata panowa- nia.	Karta.
1444.	Bezkrólewie.	
1447.	<i>Kazimierz Jagiellończyk</i>	45. 55.
1492.	<i>Jan Albert</i>	9. 59.
1501.	<i>Alexander</i>	5. 61.
1506.	<i>Zygmunt I. stary</i>	42. 64.
1548.	<i>Zygmunt II. August</i>	24. 71.

E P O K A III.

1572.	Bezkrólewie	— 78.
1574.	<i>Henryk Walezy mies. 5.</i>	— 81.
1575.	<i>Stefan Batory</i>	11. 83.
1587.	<i>Zygmunt III. król Szw.</i>	45. 88.
1632.	<i>Władysław IV.</i>	16. 103.
1648.	<i>Jan Kazimierz</i>	19. 108.
1669.	<i>Michał Korybutt książę Wiśniowiecki</i>	5. 119.
1674.	<i>Jan III. Sobieski</i>	22. 122.
1697.	<i>August II. Elektor Saski</i>	8. 129.
1705.	<i>Stanisław Leszczyński</i>	4. 132.
1709.	<i>August II. przywrócony</i>	24. 134.
1734.	<i>August III.</i>	29. 139.

1812/10

17402/

17